

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2020

6

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Uždaruose renginiuose MO svečiams siūlomas išskirtinės ekskursijos

Nuotrauka iš muziejaus archyvo

MOimplada

Polemines pastabas apie tai skaitykite p. 29

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Monika MEILUTYTĖ
(teatras) 8 614 12855
Tadas GINDRĖNAS
(dizaineris) 2 61 05 38
Romėna RAČKAITYTĖ-ČEPAITIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Asta DEKSNYTĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVIČIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (*eurozine*)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS (JAV)
Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ
Giedrius SUBAČIUS (JAV)
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: info@kulturosbarai.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra *Eurozine the netmagazine*
partneris. www.eurozine.com

KULTŪROS BARAI

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Almantas SAMALAVIČIUS. Kolektyvinė išgaščio trauma ir lietaus šokis / 2
Bram IEVEN, Jan OVERWIJK. Mes sukūrėme šį žvėrį. *Politinė COVID-19 ekologija* / 7

Problemos ir idėjos

Architekto Jeano Robert'o iššūkiai architektūrai ir jos teorijai / 12
Jean ROBERT. Autonomija ir heteronomija architektūros teorijoje / 14

Kūryba ir kūrėjai

Eglė MIKULSKAITĖ. Esė apie atsiveikimus / 22
Vigmantas BUTKUS. Šiaulių portretinis vaizdinys Aleksandro Ostašenkovo fotografijose / 26
Kęstutis ŠAPOKA. Kantiškasis savaitgalis ir MOLimpiada / 30
Gediminas JANKAUSKAS. Daktaro Kaligario pacientai. *Vokiečių ekspresionizmo šedevrų apžvalga* / 36
Svetimkūnių metamorfozės. *Su Linu LIANDZBERGIU kalbasi Gabrielė ŽAIDYTĖ* / 44
Karel ČAPEK. Baltoji liga / 49

Praeities dabartis

Virgilijus ČEPAITIS. Trečdalis gyvenimo. *Nuo 1991-ųjų lapkričio iki dabar* / 65

Paveldas ir paminklai

Valentinas KAZLAUSKAS. Lietuviški Karaliaučiaus motyvai / 72

Apie knygas

Astrida PETRAITYTĖ. Kuršių Nerija per architektūros prizmę / 81
Samir YOUNES. Knyga apie vietos dvasią ir jos likimą / 89
Gediminas KASPARAVIČIUS. Ilgas kelias iki tapsmo jūrine tauta / 91

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Aukso vidurys / 93

Viršelio 1 p.: Linas LIANDZBERGIS. Pažadėtoji žemė IV. 2010. Drobė, akrilas; 120 x 170
4 p.: Linas LIANDZBERGIS. Laukai, pievomis, kloniais ateina ruduo. 2015

KOLEKTYVINĖ IŠGAŠČIO TRAUMA IR LIETAUS ŠOKIS

Ištiną šimtmetį neregėtas pandemijos, jau keletą mėnesių purtančios pasaulį, mastas, regis, yra pakankamas pagrindas apmąstyti su šiuo reiškiniu susijusius tiesioginius bei šalutinius procesus. Turiu galvoje ne tik ir ne tiek mirtingumo statistiką ar tai, kad kai kuriose šalyse, pavyzdžiui, Italijoje, pati sveikatos apsaugos sistema vos nepatyrė griūties, bet ir pačius esmingiausius šio globalaus sukrėtimo socialinius, ekonominius, kultūrinius padarinius. Deja, nelaimėi užklupus, savo įžvalgomis pasidalijo vos keli Europos filosofai, rimtesnių, labiau argumentuotų svarstymų kol kas trūksta. Mūsų krašte, koronaviruso paliestame palyginti ne taip skaudžiai, kol kas irgi tvyro keistoka tylą, nors nerimo ir baimės per neįprastai užsitęsusią keleto mėnesių pauzę patirta nemažai. Derėtų bent jau pasvarstyti, kodėl pandemijos kontrolei buvo pasirinkti metodai, labiau primenantys aistrą „*disciplinuoti ir bausti*“, kadaisė skrupulingai išnarstytą Michelio Foucault, o ne valdžios siekį ramiai, racionaliai, argumentuotai bendrauti su piliečiais.

Prieštarīga pandemijos vadyba

Kol vietiniai intelektualai, šiaipjau nevengiantys pasisakyti visomis madingiausiomis temomis,

tyli, tarsi vandens į burną prisisėmę, žiniasklaida sėkmingai kaitina totalios baimės atmosferą, kelis mėnesius uoliai skiepytą įvairaus rango ir plauko vadybininkų, kuriems pagal pareigas priklauso suvaldyti pandemiją. Atidžiau sekant žiniasklaidą, nemaloniai stebina faktas, kad apie COVID-19 reiškinį ir jo plėtrą viešai svarstoma, tik pasitelkiant Vyriausybės ir galios struktūrų reglamentuotą retoriką, net intonacijas. Abejojančius valdžios veiksmams ir sprendimams bandoma tuoj pat nutildyti, jie apšaukiami pavojingais tipais, gal tarnaujančiais net nežinia kokioms priešiškomis jėgoms, taigi keliančiais pavojų nacionaliniam saugumui. Vietinių galios struktūrų vadybininkai monopolizavo ir teisę spręsti, kokia informacija, susijusi su globalios pandemijos stabdymu, yra tikra, o kokia netikra. Jei kam nors kilns abejonių dėl tokio drąsaus teiginio, rekomenduoju atidžiau pasidomėti tuo, kas oficialiai skelbiama iš valstybės tribūnos. Antai gegužės 25 d. per spaudos konferenciją (jos apžvalga išspausdinta www.delfi.lt) SAM pareigūnas Mažvydas Kunevičius iš Ekstremalių situacijų valdymo centro pareiškė, esą dezinformacijos srautas internete be paliovos didėja – nustatyta, kad nuo vasario 1 dienos socialiniai tinklai paskleidė net 1278 „klaidinančius“ pranešimus. Ši žinia pa-

teikta kaip neginčytinas faktas, tačiau neskelbiama, koks gi Didysis Brolis padeda SAM technokratams susekti visą tariamą dezinformaciją, juo labiau neaišku, kokios išganingos technologijos geba tiesą atsijoti nuo „netiesos“. Imkime kad ir tokį pavyzdį – pačioje pandemijos pradžioje vyriausiasis jos vadybininkas, sveikatos apsaugos ministras Aurelijus Veryga su savo komanda ragino nedėvėti veido kaukių, viešai platindamas „mokslinę“ informaciją, esą šios ne tik neapsaugo nuo viruso, bet sudrėkusios netgi padeda užkratui plisti. Kadangi Lietuvos SAM požiūris netrukus radikaliai pakito, ankstesnį jos nurodymą „nesimaskuoti“ galima prilyginti melagingų žinių skleidimui. Menka paguoda, kad panašiai elgtasi ir kitose šalyse. Kas lėmė, kad oficiali, esą mokslo žiniomis pagrįsta nuomonė vos po kelių savaičių staiga apsvirtė aukštyn kojomis? Juk naujos rekomendacijos irgi pagrįstos „moksliniais“ argumentais. Dar daugiau – asmenims, viešosiose erdvėse nedėvintiems kaukių, jau imta grasinti baudomis, nors keletą savaičių nei parduotuvėse, nei vaistinėse šių apsaugos priemonių negalėjome net su žiburiu rasti. Tuos, kurie nepaisė naujo Vyriausybės nurodymo, netrukus iš tikrųjų pradėta „disciplinuoti ir bausti“.

Tokių valdžios kūlversčių apstulbintiems žmonėms beliko svarstyti, gal anksčiau visuomenei buvo įžūliai meluojama, tiesiog baiminantis, kad panikos apimti gyventojai masiškai iššluos vaistinių lentynas, taigi kaukių neliks medikams? Jei gudrauta dėl tokio neva kilnaus tikslo, derėtų viską paaikškinti ir viešai atsiprašyti visuomenės už klaidinimą. Deja, per keletą mėnesių šiuo klausimu iš SAM struktūros, „kovojančios“ su dezinformacija, neišgirdome jokių komentarų. Šiaip ar taip, melas, kad ir kokiomis kilniomis intencijomis būtų dangstomas, vis tiek lieka melu. Nereikėtų stebėtis, jeigu piliečiai, valstybės apgauti tokiu gyvybiškai svarbiu klausimu, nustos tikėti ir pasitikėti oficialiais pareiškimais, labiau kliausis tuo, ką skelbia socialinės medijos, net jei SAM atstovai primygtinai rekomenduotų to nedaryti. Vyresni Lietuvos gyventojai

dar gerai prisimena sovietmetį, kai oficialia informacija netikėjo niekas, įskaitant jos gamintojus ir skleidėjus.

Ekspertų kontrolė ir medicinos (ne)galia

Žinoma, tokia, švelniai tariant, keista valdžios samdomų vadybininkų laikysena tėra tik ledkalnio viršūnė. Prieštaringi pandemijos stabdymo būdai, įvairiose šalyse taikant skirtingą karantino režimą, verčia kelti bendresnius klausimus, susijusius su moderniąja mokslo mitologija, su profesionalų / ekspertų kulto įsigalėjimu ir kitomis šiuolaikinės kultūros „tikrėnybėmis“. Matant karštligiškus, menkai motyvuotus, neretai chaotiškus oficialių valdžios struktūrų sprendimus ir veiksmus, vertėtų prisiminti „Medicinos ribas“ – tai filosofo, istoriko Ivano Illichio plačiai nuskambėjusi knyga, paskelbta praėjusio amžiaus 8-ajame dešimtmetyje. Joje išdėstyta, kokį žlugdantį poveikį šiuolaikinė sveikatos apsaugos sistema daro visuomenei.

Mąstytojas, tęsdamas ankstesnėse knygose pateiktą modernių technologijų, kurios taikomos, pavyzdžiui, energetikai ar švietimo sistemai, analizę, „Medicinos ribose“ atskleidė vidines prieštaras, būdingas moderniajai sveikatos apsaugos sistemai. Ši knyga, sulaukusi išsamių, neretai palankių vertinimų profesionaliuose medicinos mokslo žurnaluose (pavyzdžiui, seniausiame britų akademiniam medicinos žurnale *The Lancet*, kuris daug dėmesio skyrė ir COVID-19 sukeltai pandemijai), bet smarkiai suerzinusi nemažą dalį Vakarų medicinos akademikų bei profesionalų, pradedama tokiu iš pirmo žvilgsnio šokiruojančiu teiginiu: „*Medicinos sistema tapo pagrindine grėsme sveikatai. Profesionalų vykdoma medicininė kontrolė paverčia žmones neįgaliais. Šios naujos epidemijos pavadinimas – jatrogenėzė. Graikiškas žodis iatros reiškia „gydytoją“, o genesis – „kilmę“. Ligoms, kurias sukelia medicinos pažanga, jau skiriamos medikų konferencijos, tyrinėtojai bando nustatyti, kokių naujų negalavimų atsiranda dėl perteklinės terapijos, o medicininiuose*

*biuleteniuose vis daugiau vietos užima pranešimai apie paradoksalią žalą, kurią daro vaistai nuo ligų.*¹

Pasak Ilicho, neproporcingai išsipūtusi sveikatos apsaugos sistema, užuot didinusi visuomenės sveikatingumą, galiausiai (kaip ir kitos moderniosios sistemos, pavyzdžiui, transportas ar energetika) virto niokojančia galia. Mąstytojas išskyrė ir aptarė tris jatrogenezės rūšis – klinikinę, socialinę ir kultūrinę, ypač akcentuodamas dvi pastarąsias. Šokiruojančius savo teiginius pagrindė duomenimis, paimtais iš pačios medicinos šaltinių. Pavyzdžiui, kalbėdamas apie infekcinių ligų kontrolę, pabrėžė, kad medikų visagalybė ir gydymo efektyvumas yra tiesiog iliuzija – epidemijos per amžius kildavo ir baigdavosi, menkai paisydamos ritualų, atliekamų tiek šventyklose, tiek medicinos klinikose.

Tarkime, viena iš įspūdingiausių medicinos pergalių siejama su vokiečių gydytojo Roberto Kocho atrasta mikrobakterija, sukeliančia tuberkuliozę, tačiau 1882 m., kai savo atradimą Kochas pristatė kolegoms Berlyno fiziologų draugijoje, tuberkuliozės pikas buvo jau pasibaigęs.² Panašiai atsitiko ir su kitomis epidemijomis – choleros, dizenterijos, vidurių šiltinės atoslūgiui medikų įsikišimas nepadarė didesnės įtakos. Virusai buvo nustatyti, o jų sukeliams ligoms pritaikytas efektyvus gydymas tada, kai tiek cholera, tiek dizenterija, tiek vidurių šiltinė „*jau buvo praradusios savo užkrečiamumą, o kartu ir socialinį reikšmingumą*“.³ Didžiausias vaikų mirtingumas nuo tokių ligų kaip skarlatina, difteritas, tymai 90 proc. sumažėjo tarp 1860 ir 1965 m., dar prieš imant naudoti antibiotikus ir taikyti visuotinį skiepimą. Šiuos pokyčius filosofas iš dalies sieja su pagerėjusiomis gyvenimo sąlygomis, su mikroorganizmų užkrečiamumo mažėjimu, su geresne mityba. Smulkmeniškai nevardysiu knygoje aptartų duomenų, juo labiau kad filosofui ir istorikui, savo tyrimo objektu pasirinkusiam sveikatos apsaugos sistemą, rūpėjo visai kiti dalykai. Dokumentuodamas, kaip rūpinimąsi žmonių sveikata palaipsniui nusavino ir monopolizavo profesionali medicina, jis aiškino, kad tokį posūkį lėmė „*visuomenės medicinizacija*“.

Su šiuo reiškiniu, be jokios abejonės dar labiau išplisusiu, susiduriame ir šiandien.

Kad Ilicho įžvalgos tebėra nusistebėtinaai aktualios, įsitikinome ir dabartinės pandemijos aki-vaizdoje. Ligoninės, kitos medicinos įstaigos virto vietomis, itin pavojingomis žmonių sveikatai, net gyvybei. Būtent ligoninėse užsikrėtė ne tik šimtai pacientų, bet ir patys gydytojai. Kai kurios medicinos įstaigos buvo iš dalies arba išvis uždarytos, pacientai skubiai perkelti į atokesnes klinikas. Žvelgiant globaliu mastu, šiuolaikinė medicinizuota visuomenė yra įpratinta besąlygiškai vadovautis technokratų, bylojančių mokslo vardu, instrukcijomis, užuot pasiklovusi savo pačios sveika nuovoka.

Todėl ir Lietuvos gyventojai masiškai pakluso tiek ekspertų rekomendacijoms nedėvėti kaukių, tiek vėlesniems nurodymams nesirodyti viešumoje be jų. Užklupus virusų sukeltai masinei infekcijai, kuri perduodama prisiliečiant, kosint ar čiaudint, patys elementariausi veiksmai, kuriuos diktuoja patirtis ir sveika nuovoka yra dažniau plautis rankas, prisidengti kvėpavimo takus, laikytis atokiau nuo masinio susibūrimo vietų. Tokios elgsenos sutvirtinimą moksliniais ir technokratiniais „sakramentais“ šiuolaikinė visuomenė laiko teisėta (ir išganančia) praktika, nes „*scholarizaciją patyrę žmonės visiškai nepasitiki savimi, todėl tampa lengvu įvairių institucijų grobiu*“.⁴ Moderniajai visuomenei įtikėjus mitu apie technologijų ir medicinos visagalybę, atsirado poreikis taikyti totalią terapiją, suprantama, ji įgavo atitinkamą ekonominę išraišką. Tuo pat metu nusistovėjo ir visuomenės sveikatingumo standartai, kurie dabar jau įprastiniai, bet kadaise niekam nebuvo net girdėti. Pasak Ilicho, tolesnė industrinės raidos stadija lėmė, kad gyventojų „*daugumai buvo nustatyti įvairūs nuokrypiai, kuriems būtina taikyti terapiją. Susiklosčius tokiam požiūriui, atstumas tarp sveikų ir ligotų smarkiai sumažėjo*“.⁵ Žvelgiant kultūros aspektu, visuomenės medicinizacija reiškia „*įsigalėjimą tokios biurokratinės sistemos, kuri neiigia žmogaus poreikį pačiam susidoroti su skausmu, su liga, oriai pasitikti mirtį*“.⁶

Koronaviruso vadyba kaip ritualinis šokis

Pandemijai įsisiūbavus, gavau ekonomisto, istoriko profesoriaus Sajay'aus Samuelio, dirbančio Pensilvanijos valstybiniame universitete, viešą laišką, adresuotą kolegoms ir bičiuliams, aptariantį socialines ir kultūrinės šios nelaimės implikacijas. Filosofo Ivano Illichio mokinys ir bendradarbis pabrėžė, kad vienu metu siaučia net dvi stichijos – koronavirusas ir jo sukelta baimė, plintanti globaliu mastu. Pasak Samuelio, įvairiuose regionuose į akis krinta specifinis mąstymo ir veikimo būdas, susiklostęs moderniaisiais laikais. Pirma, daugelio šalių reakcija ir priemonės, taikomos pandemijai suvaldyti, primena karinio pobūdžio strategiją – kariaujama, apsiginklavus mokslo žiniomis. Tokį nusiteikimą, beje, atspindi ir Lietuvos specialistų retorika, kurioje dominuoja tokios sąvokos, kaip „kova“, „priešas“, „priešo įveikimas“, „pergalė“ ir t. t.⁷ Nė viena „kovojanti“ šalis nepateikė ir neginčytinai tikslaus aukų skaičiaus. Mirtingumo rodikliai abejotini dėl įvairių priežasčių. Įdomu, kad, pavyzdžiui, Kalifornijoje, kur gyventojų testavimas atsitiktinis (*random testing*), mirtingumas nuo COVID-19 labai primena Islandijos rezultatus, nors ši šalis bene didžiausiu mastu taiko visuotinį testavimą. Matematinio modeliavimo rezultatai irgi nepatikimi. Pasak Samuelio, pagarsėjusių matematinio modeliavimo specialistų iš Londono imperinio koledžo ir jų konkurentų iš Kembridžo pateikti duomenys taip smarkiai skiriasi, kad nei vienų, nei kitų negalima laikyti prognozėmis, atitinkančiomis tikrovę.

Mokslininkų, pasišovusių modeliuoti, kokią mirtingumo laipsnį sukels ši liga, netrūko ir Lietuvoje, tačiau rezultatai dar labiau prasilenkė su realybe. Nepaisant akivaizdaus modeliavimo sistemų bei mokslinių prognozių ribotumo, profesionalai ėmėsi „moksliškai“ burti iš kavos tirščių, todėl tapo propagandistais, o jų raginimas „pasirengti blogiausiam“ nėra nė kiek labiau paremtas mokslu negu ekonomistų siūlymas leisti, kad viskas tekėtų įprasta vaga (tokį modelį pasirinkę latviai arba japonai, regis,

mažiausiai nukentėjo nuo koronaviruso).

„*Nepaisant nesibaigiančių apeliacijų, kad viešoji politika remiasi mokslu, būtinybė pasauliniu mastu taikyti karantiną toli gražu nėra moksliškai pagrįsta. Statistika nepatikima, duomenys atmiešiami spekuliacijomis, o profesionalai painiojami su propagandistais*“, – rašo laiške Samuelis.⁸ Stebint, kaip klostosi propagandinė pandemijos vadyba, kokie selektyvūs jos atspindžiai žiniasklaidoje, akivaizdu, kad tas pats vyksta ir Lietuvoje. Karantinui užsitęsęs, ėmė šmėžuoti nauji, ilgokai neregėti veidai. Štai išsisėmus profesionalų, daug labiau susijusių su pandemijos užkardymu, komentarams, viešųjų ryšių estafetę narsiai perėmė AIDS ir užkrečiamųjų ligų centro direktorius prof. Saulius Čaplinskas, anksčiau minėtas įvairiuose skandaluose. Nė kiek nestebina žinia, neseniai paskelbta žiniasklaidos, kad šis kovotojas su pandemija, nors jo pastangos kiek pavėluotos ir profesiniu atžvilgiu abejotinos, jau atsidūrė socialdemokratų partijos, besiveržiančios į parlamentą, sąrašė. Taigi tenka pritarti Samuelio įžvalgai, kad plinta dvi visuotinės epidemijos. Prie antrosios, kurią sukėlė paniška baimė, jau šliejasi tie, kurie mėgins koronavirusu gudriai pasinaudoti asmeniniais politiniais tikslais.

Lietuvoje, kaip ir daugelyje pasaulio valstybių, karštligiška svarstyta, kaip derėtų elgtis, kokia taktika geriausiai padėtų suvaldyti pandemiją, kol galiausiai pasirinkta visuotinė izoliacija. Iš esmės tai irgi panašu į karinę strategiją – nugalėti priešą (šiuo atveju – visiškai eliminuoti užkratą) ji nepajėgs, tačiau leis išlošti laiko, persigrupuoti, sukaupti daugiau rezervų, kurių prireiks būsiamiems veiksams. Nors pandemijos vadybininkai apie tai viešai nekalbėjo, izoliuotis nuspręsta, matyt, bandant išvengti grėsmingos situacijos, susiklosčiusios Italijoje ir kai kuriose kitose šalyse, kai didžiulis užsikrėtusiųjų kiekis perpildė ligonines ir kilo dramatiška gydymo įstaigų krizė. Žiniasklaida liaupsino visuotinės izoliacijos pasirinkimą, smerkdama tas negausias šalis, kurios, kaip antai Švedija, stengėsi kitais būdais užkardyti pandemiją. Kai kam toks „laisvumas“

atrodė pavojingas ir net mažiau humaniškas, nors akivaizdu, kad prireiks mažiausiai poros metų, kol galėsime daryti išvadas, kuri iš daugybės strategijų buvo veiksmingiausia. Bet kuriuo atveju tos išvados bus daromos *post factum*, pandemijai atslūgus, žinoma, jei artimiausioje ateityje, pavyzdžiui, rudenį nekils naujos užkrato bangos grėsmė. Šiuo metu belieka guostis nebent tuo, kad tiek vienokią, tiek visiškai kitokią strategiją rekomendavo ne kokie nors šarlatanai, bet aukščiausios kvalifikacijos medicinos specialistai.

Čia vertėtų prisiminti Pietų Afrikos antropologo André Gluckmano kadaise aprašytą lietaus šokį, kurio poveikis visada „veiksmingas“ – jei pradeda lyti, neabejojama, kad sėkmę užtikrino šokis, jei ne, raginama šokti dar įnirtingiau, energingiau ir ilgiau. Pasak Sajay'aus Samuelio, vadybininkų programos irgi dažniausiai primena magišką lietaus šokį.

Post scriptum

Nesunku nuspėti, kuo baigsis šios pandemijos vadyba globaliu mastu, mūsų padangėje jau irgi ryškėja tam tikros elgsenos kontūrai. Nesvarbu, ar didės, ar mažės koronaviruso keliamas mirtingumas, vis tiek bus visuotinai raginama kuo daugiau lėšų skirti medicinos įstaigų aprūpinimui, šios srities profesionalų rengimui. Visuomenė, patyrusi kolektyvinę išgaščio traumą, darys spaudimą valdžiai (tiek dabartinei, tiek būsimai), kad tuo atveju, jeigu kils kita, gal dar šurpesnė pandemija, medicinos įstaigos nestokotų technologinės įrangos, lovų, apsaugos priemonių (kaukių, dezinfekcinio skysčio ir t. t.). Veikiausiai bus mestos papildomos lėšos didžiausių šalies ligoninių plėtrai, juk dabartinę vyriausybę, ypač sveikatos apsaugos ministrą, apsėdusi senoviškai naujoviška idėja panaikinti mažesnes gydymo įstaigas, esą jos neefektyvios (nors koronaviruso įveikos rezultatai verčia tuo abejoti).

Taigi valdžia kartoja įprastinę mantrą, kad tik sustambintos ir optimizuotos, brangiausiomis šiuolaikinėmis medicinos technologijomis aprūpintos gy-

dymo įstaigos sėkmingai užkirs kelią epidemijoms. Šitai bus daroma pirmiausia todėl, kad visi esame paversti socialinės medicinizacijos klientais, kuriems įskiepytas į kraują tikėjimas pažanga ir naujaisiais, „efektyviausiais“ technologiniais medicinos „stebuklais“. Šis tikėjimas neslūgsta net ir tada, kai visiškai akivaizdu, kad ligos smogia, nepaisydamos pačių pažangiausių gydymo būdų, prieš jas bejėgės net šiuolaikiškiausia įranga „apsiginklavusios“ ligoninės ir klinikos. Juo labiau kad kita pandemija veikiausiai bus visiškai kitokia.

Šiaip ar taip, apsukriausi dabartinės pandemijos vadybininkai technokratai neabejotinai pasinaudos mentaliniais visuomenės polinkiais, kuriuos įdiegė modernioji mitologija. Pavyzdžiui, sėkmingai peržengs parlamento slenkstį, lydimi nuoširdaus, nesumeluoto žavėjimosi ir net padėkos ovacijų. ■

¹ Ivan Illich. Limits to Medicine. Medical Nemesi: The Expropriation of Health. London and New York: Maryon Boyar. 1995 (1976), p. 3.

² Remdamasis patikimais medicinos šaltiniais, Illichas nurodo, kad, pavyzdžiui, 1812 m. Niujorke nuo tuberkuliozės mirė 700 iš 10 000 gyventojų, 1882 m. – 370, o 1910 m., atidarius pirmąsias sanatorijas, mirčių sumažėjo iki 180 tam pačiam gyventojų skaičiui. Po Antrojo pasaulinio karo, dar iki įsigalint antibiotikų naudojimui, buvo jau tik 48 mirtys 10 000 gyventojų. Ten pat, p. 15–16.

³ Ten pat, p. 16.

⁴ Ivan Illich. Deschooling Society. New York: 1971. Beje, ši knyga išleista ir lietuviškai – žr. Ivan Illich. Išmokyklinti visuomenę. Vertė Andrius Jevsiejevas. Vilnius: *Kitos knygos*. 2019.

⁵ Ivan Illich. Limits to Medicine, p. 123.

⁶ Ten pat, p. 131.

⁷ „Kovingumas“ akivaizdus ir vietiniame kontekste. Pavyzdžiui, karinės kategorijas su dideliu ūpu vartoja VU Gyvybės mokslų centro mikrobiologė prof. Aurelija Žvirblienė. Žr. publikaciją „Profesorė: tam tikri koronaviruso proveržiai gali tęstis metus ar dvejus“. *www.delfi.lt*. 2020 m. gegužės 29 d.

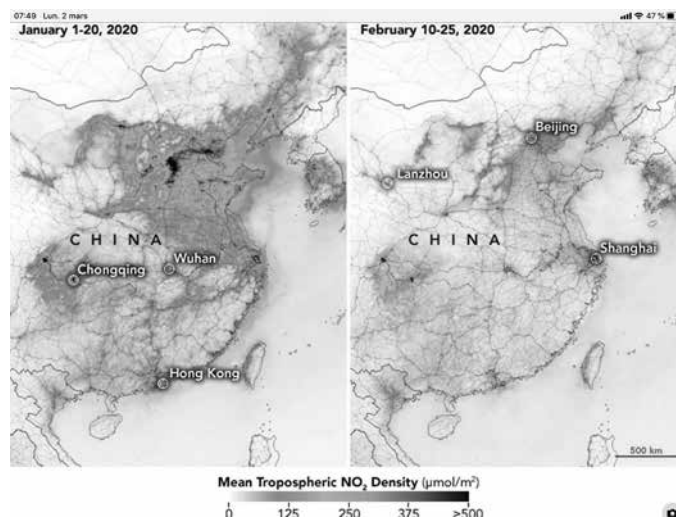
⁸ Sajay Samuel. Corona. Life. Time. Elektroniniu laišku išplatintas tekstas. 2020 m. balandžio 24 d.

MES SUKŪRĖME ŠĮ ŽVĖRĮ

Politinė COVID-19 ekologija

Koronaviruso pandemija nėra „natūralus“ reiškinys, ją sukūrė globalus kapitalizmas. Jos sutramdymo priemonės, socialinio atsiribojimo būdas primena visuotinį streiką. Tai gali tapti priverstiniu eksperimentu, kuris galbūt leis, kad vėl perimtume mūsų pačių laiko kontrolę.

Pažvelkime į du Kinijos žemėlapius. Kairiajame pilka spalva pavaizduoti azoto debesys, kurie 2020 m. sausio pradžioje driekėsi per visą šalį. Po pusantro mėnesio, kaip rodo žemėlapis dešinėje, tų debesų nebeliko. Kas juos išsklaidė?

Šiais palydoviniais vaizdais *Twitter* tinkle pasidalijo prancūzų filosofas Bruno Latouras, pažymėdamas, kad koronavirusas sugebėjo išprovokuoti tokius politinius veiksmus, kokius Kinija anksčiau vadindavo neįmanomais. Dešiniajame žemėlapyje šalies teritorija pavaizduota, praėjus vos kelioms savaitėms po to, kai, įvedus karantiną, kuriuo siekia-

ma sutramdyti COVID-19 pandemiją, buvo sustabdytas intensyvus vidaus eismas.

Ištisus dešimtmečius Latouras skatino permaštyti šiuolaikinę politikos koncepciją. Knygoje „Mes niekada nebuvo modernūs“ (1993) siūlė pagaliau pripažinti, kad mūsų politinė santvarka, nors ir skelbiasi visiškai nesusijusi su gamta, visada priklausys nuo jos dėsnių. COVID-19 pandemija tik patvirtina šią filosofo mintį. Kai pamatome, kaip glaudžiai gamta ir kultūra susijusios tarpusavyje, tampa akivaizdu, kokį stiprų poveikį visuomenei daro ekologiniai veiksniai. Atėjo laikas pripažinti faktą, kad

pačiai politinei sistemai tenka didžiulė kaltė dėl naujo ekologinio veiksnio (COVID-19) atsiradimo. Mes patys sukūrėme šį monstrą.

Ne natūralus

Pasaulinei ekonomikai vis agresyviau kišantis į ekosistemą, nenuostabu, kad atsiranda naujų virusų, žaibo greičiu migruojančių iš vienos pasaulio pusės į kitą. Čia nėra nieko „natūralaus“. Virusų plitimo greitį lemia ekonominė globalizacija, o sklaidos asimetriją – socioekonominė nelygybė. Visa tai lemia ir būdą, kaip nauji virusai užpuola šiuolaikinę visuomenę.

Global Virome Project vadovas Dennisas Carollis pabrėžė: kalbant apie tokio tipo virusus pirmiausia reikėtų suprasti, kad „laukinėje gamtoje jie cirkuliuoja visada, taigi grėsmės, su kuriomis susidursime ateityje, jau egzistuoja“.¹ Pastaraisiais metais maisto rinkoje smarkiai išaugo laukinės gyvūnijos paklausa.² Rinka, susigundžiusi laukiniais gyvūnais, paskatino verslą įsibrauti į tūkstantmečių senumo ekosistemas, kurios anksčiau buvo uždarnos sąveikai su žmonėmis. Remdamasis šiuo argumentu, biologas Robas Wallace'as, knygos „Dideli ūkiai sukelia didelį gripą“ (2016) autorius, naujausiam interviu kalba apie beatodairiško miškų kirtimo padarinius ir maisto rinkos pokyčius: „Daugelį tų naujų patogenų, kurių nešiotojai yra laukiniai gyvūnai, anksčiau kontroliavo per amžius susiklosčiusi miškų ekosistema, o dabar virusai laisvai plinta, keldami grėsmę visam pasauliui.“³

Būtent šis katastrofiškas globaliojo kapitalizmo ir ekologinio kolonializmo susipynimas neišvengiamai didina epidemiologines grėsmes, spartina visuotinę klimato kaitą.

Ne išorinė jėga

Tai verčia iš naujo permąstyti ryšį tarp koronaviruso ir politinės santvarkos. Pernelyg paprasta būtų manyti, kad šis nuodas yra tiesiog atsitiktinis įsibro-

vėlis, grėsmę žmonijai keliantis iš išorės.

Vis dėlto dauguma žmonių, ypač politikų, iki šiol nesiryžo susieti šių dviejų dalykų. Priešingai – COVID-19 suprantamas ir conceptualizuojamas kaip agresorius, įsibrovęs iš pašalies, okupantas, keliantis grėsmę „mūsų“ visuomenei, kuri neva iš esmės skiriasi nuo kitų. Štai JAV prezidentas Donaldas Trumpas pareiškė, kad COVID-19 yra „kinų virusas“⁴ – hipernacionalizuota,⁵ rasistinė⁶ metafora turėtų sustiprinti ir ksenofobiją, ir naivų tikėjimą, esą pandemija niekaip nesusijusi su tiesiogine visos žmonijos veikla. Be to, pastaraisiais metais Trumpas atleido keletą specialistų,⁷ kurie būtų galėję kur kas geriau įveikti epidemiją.

Tokia reakcija yra tipiška politikai, susikonzentravusiai į „išorę“ ir į „kitus“, kokios vis dar su religiniu įkarščiu laikosi dauguma politikų ir jų patarėjų. Koronavirusas vaizduojamas kaip nežinia iš kur atsiradęs bioteroristas, laikinai, tačiau radikaliai sutrikdęs „mūsų gyvenimo būdą“, kurį privalome apsaugoti (perfravavus ES šūkį, „saugokime europietišką gyvenseną“⁸).

Užuot padarę išvadą, kad šis virusas yra globalios neoliberalaus kapitalizmo politikos mutacija tiesiogine ir perkeltine prasme, pasaulio politikai suskubo paskelbti jį slaptu išorės priešu.

Tiesa ta, kad koronavirusas nėra nei nukrypimas, nei monstras – jis tik parodo, kokia monstriška yra įprastinė mūsų veikla ekokolonijinio kapitalizmo sąlygomis.

Ne išskirtinis

Daugelio Europos šalių politikai į mirtiną grėsmę reaguavo gana vangiai. Pandemijai įsibėgėjant,⁹ priemonės, kurių pirmiausia griebėsi dauguma vyriausybių,¹⁰ visiškai atitiko neoliberalią politiką, esą ji niekuo dėta, kad staiga įsibrovė COVID-19 ir griaua žmonių gyvenimus. Be to, iš pradžių labiausiai rūpintis, kokią ekonominę nuosmukį¹¹ sukels koronaviruso prevencija, beveik jokio dėmesio nekreipiant į tai, kokie bus šalutiniai pandemijos padariniai.

Pirmajame etape tiesiog kreiptasi į asmenis: stropiau plaukite rankas, bet ir toliau dirbkite, nesivarždami vartokite. Jokios privalomos priemonės netaikytos. Antrame etape palaipsniui imtasi platesnio masto suvaržymų, tačiau stengtasi neužkrauti pernelyg didelės naštos pasaulinėms tiekimo grandinėms, kad nesutriktų gamyba ir vartojimas.

Kinija po koronaviruso protrūkio pamažu atsi- gauna, Australija ir dauguma Europos šalių balan- džio viduryje pasiekė trečiąjį etapą (JAV atsiliko). Italija,¹² Ispanija, Austrija, Prancūzija ir Belgija keletą mėnesių gyveno visiškai užsidariusios.¹³ Vo- kietija buvo uždraudusi visus daugiau kaip dviejų asmenų susibūrimus.¹⁴ Vengrija nutarė paskelbti ne- terminuotą nepaprastąją padėtį.¹⁵ Europos Sąjunga laikinai uždarė Šengeno zoną,¹⁶ o daugelis pasaulio šalių – nacionalines sienas.¹⁷ Ekstremalus padėties rimtumas privertė sustabdyti beveik visą socialinį ir ekonominį gyvenimą, išskyrus gyvybiškai svarbius sektorius.

Vis dėlto ieškoti tikrųjų krizės priežasčių, sąži- ningai permąstant santykį su ekosistema, dauguma žmonių, ypač politikų, nenori arba negali. Esamą situaciją daugelis vertina kaip tragišką išimtį, o gal kaip dar vieną galimybę autoritariniams režimams padidinti žmonių kontrolę¹⁸ (tai, žinoma, irgi tie- sa¹⁹). Karantinas pristatomas kaip išskirtinė strate- gija, karštingai stengiantis išstumti koronavirusą iš politikos kūno. Nyderlandų, kur gyvename, mi- nistras pirmininkas, kreipdamasis į šalies gyventojus, konstatavo, kad „*dabar visi esame pacientai*“. Ir paragino: atsikratykime svetimkūnio, atkurkime normalumą.

O jeigu ši vadinamoji išimtis būtent ir yra visuo- tinis, nors kraštutinis neoliberalizmo normalumas?

Nesilaikome tokios pačios nuomonės, kaip italų filosofas Giorgio Agambenas, neseniai laikraštyje *Il Manifesto* pareiškęs, kad Italijos vyriausybė pasi- čiupo epidemiją (*l'invenzione di un'epidemia*), kad įteisintų autoritarinį režimą.²⁰ Nors, tiesą sakant, tai, kaip greitai kai kurie neoliberalūs ir neliberalūs dešinieji politikai, pasinaudodami šia krize, uždarė

sienas ir ėmė valdyti dekretais, skatina susimąstyti ir apie tokią galimybę.

Vis dėlto mes manome priešingai – visos neoli- beralios ir neliberalios vyriausybės nuo Europos iki Australijos neatsitiktinai stengiasi politinę kovą su koronavirusu kiek įmanoma labiau privatizuoti, – jos bando apsaugoti kapitalą nuo darbo jėgos sty- giaus ar atsisakymo dirbti. Neoliberalizmas visada stengiasi pasinaudoti solidarumo politika ir pasitel- kia darbą kaip drausminančią jėgą.

Demokratijos sutramdymas

Neoliberalizmui svarbiausia, kad visi savo noru ap- sivilkėtų tramdomaisiais marškiniais. Todėl bet ko- kią tikrą demokratijos formą, t. y. politiką, pagrįstą kolektyviniu solidarumu ir lygybe, bando sutram- dyti, kruopščiai ją dozuodamas ir nukreipdamas norima linkme. Demokratinė politika kelia grėsmę rinkos viršenybei, beje, tą patį daro ir koronaviru- sas. „*Politika turi būti nukarūnuota*“, – veikale „*Tei- sė, įstatymų leidyba ir laisvė*“ (1979) rašė Friedrichas Hayekas, taigi šiuo klausimu vienas iš neoliberaliz- mo pirmtakų pasisakė gana aiškiai.

Bet kokius siūlymus keisti politikos kursą, ragi- nimus neatidėliotinai spręsti klimato krizę, sugrįžti prie galimybės ir būtinybės solidarizuotis, politikai paniekinamai atmesdavo, nuolatos sakydami: „*Nėra alternatyvos*.“ Dabar šie tušti žodžiai atrodo keistai netinkami. Paradoksalu, bet priemonės, pasitelk- tos kovai su pandemija, alternatyvos klausimą nu- šviečia visiškai kitaip. Atrodo, ekspertai sutaria dėl vieno dalyko – socialinė distancija ir izoliacija yra geriausias būdas sustabdyti ar sulėtinti koronaviru- so plitimą. Praktiškai tai reiškia, kad teko laikinai nutraukti vieną iš pagrindinių šiuolaikinės ekono- mikos arterijų – 8 valandų darbo dieną – ir, ko gero, nepavyks prie jos grįžti, reikės visiškai pakeisti dar- botvarkę.

Kolektyvinė saviizoliacija ir socialinis atsiriboji- mas, kurio dabar klusniai laikomės, turi visus for- malius visuotinio streiko požymius. Palyginimas su

visuotiniu streiku dabar, kai darbas tapo dar labiau priklausomas nuo technologijų, kurios jau ir taip darydavo jam didžiulę įtaką, atrodo nusistebėtinais tinkamas. Mažų mažiausiai vyksta visuotinis darbo iš namų eksperimentas, o tai potenciali galimybė susigrąžinti savo laiko kontrolę – šį emancipacijos pažadą sulaužė, iškreipė neoliberalizmas, garbinantis lankstumą ir mobilumą. Akivaizdu, kad karantino laikotarpiu padaroma mažiau darbų ir apskritai yra mažiau darbo. Taigi jau ryškėja migloti trumpesnės darbo dienos ir darbo savaitės kontūrai.

Kova su koronavirusu, taikant saviizoliaciją ir socialinę distanciją, daro netyčinį, tačiau labai svarbų šalutinį poveikį – parodo, kaip glaudžiai apmokamo darbo organizavimas susijęs su ekosistema, apimančia visą mūsų gyvenimą. Kyla hamletiškas klausimas – ar ją išsaugosime, ar sunaikinsime? Kova su koronavirusu iš dalies reiškia ir kovą su darbu.

Taigi, nepaisant kraupios, distopinės situacijos, kurioje esame atsidūrę, žybčioja ir utopijos spindulys – dirbame gerokai mažiau, labiau kontroliuojame savo laiką. Vis dėlto tas vilties spindulys labai silpnas. Be to, svarbu prisiminti, kad kova su darbu skiriasi nuo kovos su samdomu darbu – tai du potencialiai priešingi politiniai procesai, nors vyksta tuo pat metu. 1968 m. revoliucionieriai reikalavo panaikinti samdomą darbą, bet valdžia panaikino ne jį, o stabilias darbo vietas. Todėl samdomų darbuotojų situacija ypač nestabili (jiems utopijos spindulys nešviečia) – dabar jie arba staiga praranda pajamas, arba rizikuoja užsikrėsti, nes aptarnauja namuose užsidariusius darbdavius, dirbančius nuotoliniu būdu.

Politikos posūkis

Įdomu, kad priemonės, kurių imamasi, bandant atremti COVID-19 grėsmes, iš esmės tapačios priemonėms, kokių išstisus dešimtmečius bergždžiai reikalauja aktyvistai, kovojantys su klimato kaita, – mažiau kelionių, mažiau darbo, mažiau kišimosi į gamtos procesus. Jei norime sustabdyti visuotinį atšilimą, turime ap-

riboti ekonomikos augimą, t. y. reikia mažiau dirbti, o pasaulinės tiekimo grandinės turi būti išardytos. Kadangi dabar ėjimas į tarnybą tapo gyvybės ar mirties klausimu, pasidarė aiškiau negu bet kada, kaip glaudžiai darbas susijęs su politika ir ekologija. Bbelieka tik suvokti grėsmės mastą, išplečiant jį nuo pandemijos iki krizės, susijusios su klimato kaita.

Dabar, kai pasiekėme kritinį politikos momentą, turėtume atsisakyti įprastinės veiklos ir atmeti neoliberalų demokratijos sutramdymo režimą. Būtinai radikalus politikos posūkis. Koronaviruso pandemija – didžiulė socialinė tragedija, tačiau, nepaisant to, o gal kaip tik dėl to, ji turėtų tapti esminiu proveržiu, keičiant mąstymo kryptį ir gyvenimo būdą.

Turime visa tai paversti politikos varikliu. Oficiali politika atvėrė duris, tikėdamasi žmonių solidarumo ir tarpusavio pagalbos, kad kova su COVID-19 būtų sėkminga. Tačiau nemažai politikų bando koronaviruso sutramdymu gudriai pasinaudoti, kad įteisintų politinius suvaržymus. Būtent tokio „solidarumo“ pastaruosius porą dešimtmečių siekia neoliberalizmas.

Metas pasakyti: užteks. Reikia žengti toliau. Dabar, kai pirmą kartą pamatėme, kad viskas yra įmanoma, atėjo drąsaus proveržio laikas.

Būtina plataus masto socialinė pertvarka

Turėtume pagaliau suvokti, koks gyvybiškai svarbus visuomenės ir ekosistemos ryšys. Paprasčiausiai nebegalime ekosistemos laikyti „išore“, esančia už visuomenės ribų, arba jai priešiška jėga, arba kažkuo, ką galima be saiko išnaudoti, savintis, naikinti. Koronaviruso protrūkis reikalauja kitokio požiūrio. Pasak Bruno Latouro, ekosistema ir visas jos kompleksiskumas yra politinis veiksnys, kuris mūsų visuomenei priklauso lygiai taip pat, kaip ir kiekvienas pilietis. Kultūra ir gamta nėra priešybės – jos glaudžiai susijusios.

Deja, koronavirusas irgi yra visuomenės dalis. Kad žmonių gyvenimas ir darbo organizavimas ne-

atsiejamas nuo pasaulio ekosistemos, rodo ir ši ekologinė katastrofa.

Jei norime atsikratyti demokratijos sutramdymo pretenzijų, kurias nuolat reiškia neoliberali politika, turime pasitelkti savo politinę valią, kad nusistatytume teisingą, pagarbų santykį su ekosistema, nes tai lems ir darbo organizavimą joje, ir mūsų tolesnio gyvenimo galimybę apskritai. Kad būtų įtvirtintas Naujasis žaliasis kursas, reikės plataus masto socialinės pertvarkos, apie kurią dažnai girdime susiėjimuose, ieškant panašaus sutarimo, tačiau viskas lieka tik žodžiai. Taip ir bus, kol pagaliau suvoksime, kad pagalbos reikia ne didžiajam verslui, o žmonėms ir planetos ekosistemai. Kad sustabdytume klimato kaitą, reikės didelių investicijų, bet pirmiausia turės atsirasti politika, suvokianti, kaip svarbu mažinti ekonomikos augimą, ir tausojantis santykis su aplinka. Natūralu, kad įgyvendinant alternatyvų darbo organizavimą, šios pertvarkos našta ir nauja turės būti paskirstytos sąžiningai, antraip nieko nepasieksime.

Jau anksčiau žinojome, kad būtina tą daryti. COVID-19 pandemija leido suprasti, kad visa tai įmanoma. ■

Vertė Monika MEILUTYTĖ

Versta iš *We created this beast*. *Eurozine*. 2020-03-23

© Bram Ieven / Jan Overwijk
© *Der Groene Amsterdammer*
© *Eurozine*

¹ Global Virome Project. <https://www.globalviromeproject.org/>

² Li Zhang, Feng Yin. Wildlife consumption and conservation awareness in China. *ResearchGate*, 2014-08. https://www.researchgate.net/publication/271630252_Wildlife_consumption_and_conservation_awareness_in_China_A_long_way_to_go

³ Coronavirus: agribusiness would risk millions of deaths. *Marx21*, 2020-03-11. <https://www.marx21.de/coronavirus-agribusiness-would-risk-millions-of-deaths/>

⁴ Jabin Botsford. Close up of President... *Twitter*, 2020-03-19. <https://twitter.com/jabinbotsford/status/1240701140141879298>

⁵ Beckly Little. Trump's "Chinese" Virus... *Time*, 2020-03-20. <https://time.com/5807376/virus-name-foreign-history/>

⁶ Chris Cillizza. Yes, of course... *CNN politics*, 2020-03-20. <https://edition.cnn.com/2020/03/20/politics/donald-trump-china-virus-coronavirus/index.html>

⁷ Lena H. Sun. The White House Official... *The Washington Post*, 2018-05-10. <https://www.washingtonpost.com/news/to-your-health/wp/2018/05/10/top-white-house-official-in-charge-of-pandemic-response-exits-abruptly/>

⁸ <https://www.thenational.ae/world/europe/eu-s-protecting-our-european-way-of-life-post-compared-to-far-right-slogan-1.909114>

⁹ Straipsnis pirmą kartą paskelbtas 2020-03-18 ("Dit is de normale orde", žurnale *De Groene Amsterdammer*). <https://www.groene.nl/artikel/dit-is-de-normale-orde>

¹⁰ Péter Krekó, Patrik Szicherle. Gone viral. *Eurozine*, 2020-03-17. <https://www.eurozine.com/gone-viral/>

¹¹ Réka Kinga Papp. Operetta wars on a pandemic. *Eurozine*, 2020-03-19. <https://www.eurozine.com/operetta-wars-on-a-pandemic/>

¹² Paolo Barcella. Why here? *Eurozine*, 2020-03-19. <https://www.eurozine.com/why-here/>

¹³ Biranna Moné. Countries around the world are reopening. *Business Insider*, 2020-05-29. <https://www.businessinsider.nl/countries-on-lockdown-coronavirus-italy-2020-3?international=true&r=US>

¹⁴ Coronavirus: Germany tightens curbs... *BBC World*, 2020-03-22. <https://www.bbc.com/news/world-europe-51999080>

¹⁵ Eszter Zalan. Hungary's Orban seeks indefinite power in virus bill. *Eubserver*, 2020-03-23. <https://euobserver.com/coronavirus/147834>

¹⁶ Breaking News: EU to Ban Entry... *schengenvisa.info news*, 2020-03-16. <https://www.schengenvisa.info/news/eu-to-ban-entry-to-26-schengen-area-countries/>

¹⁷ Coronavirus: Travel restrictions... *Aljazeera*, 2020-06-03. <https://www.aljazeera.com/news/2020/03/coronavirus-travel-restrictions-border-shutdowns-country-200318091505922.html>

¹⁸ Naomi Klein. Coronavirus capitalism – and how to beat it. *The Intercept*, 2020-03-16. <https://theintercept.com/2020/03/16/coronavirus-capitalism/>

¹⁹ Viktor Orban wants to rule by decree. *Euro topics*, 2020-03-23. https://www.eurotopics.net/en/237509/viktor-orban-wants-to-rule-by-decree?pk_campaign=rss-en&pk_kwd=2020-03-23

²⁰ Lo stato deccezione provocato... *Il Manifesto* <https://ilmanifesto.it/lo-stato-deccezione-provocato-da-un'emergenza-immotivata/>

ARCHITEKTO JEANO ROBERT'O IŠŠŪKIAI ARCHITEKTŪRAI IR JOS TEORIJA

Šveicarų kilmės architektas Jeanas Robert'as, baigęs studijas prestižiniame Ciuricho ETH, keletą metų dirbo brolių de Bosset firmoje, architektūros objektus projektavo Šveicarijoje, Olandijoje. 1972 m. išsikėlė į Meksiką. Susipažinęs su neordinariais mąstytojais Ivanu Illichu, Johnu McKnightu, architektu Johnu Turneriu, ėmė tyrinėti įvairių modernybės reiškinių ištakas, ieškojo alternatyvų industriniam urbanistikos modeliui. 1973–1975 m. vedė seminarus Illich'o įsteigtame Tarpkultūrinės dokumentacijos centre (CIDOC). Tapo Jungtinių Tautų teritorijų planavimo konsultantu. Įvairias architektūros disciplinas dėsto Kernavachos ir *La Salle* universitetuose Meksikoje.

XX a. 10-ajame dešimtmetyje Pensilvanijos valstybiniame universitete kartu su Ivanu Illichu rengė plačiai pagarsėjusį seminarą, skirtą „*modernybės archeologijai*“. Vokietijos Hageno „laisvajam universitetui“ (*Fernuniversität*) parengė kursą ir studijų knygą, analizuojančią namiškumo (*domesticity*) istoriją, namų erdvės suvokimą. Rašo ir skelbia savo tyrimus ispanų, vokiečių, prancūzų, anglų kalbomis, yra nuolatinis žurnalo *Ixtus* autorius. Kartu su iškilium prancūzų filosofu ir ekonomistu Jeanu Pierre'u Dupuy paskelbė veikalus „Gerovės išdavystė“ (*La Trahison de l'Opulence*. 1975), „Laikas, kurį iš mūsų pavogė“ (*Le Temps qu'on nous vole*. 1980). Ispanų kalba parašė knygas „Ekologija ir technologijų kritika“ (1992), „Vanduo yra bendruomenės nuosavybė“ (1994), „Išlaisvinti gyvenimą“ (1999), trijų dalių studija „Erdvė ir istorija“ (1998) pasirodė vokiečių kalba.

Kultūros barų skaitytojams siūlome šio neeilinio mąstytojo ir talentingo architekto istorinius-filosofinius svarstymus, paskelbtus žurnalo *International Journal of Illich Studies* specialiai jam skirtame numeryje. Prieš du dešimtmečius parašytas tekstas tebėra aktualus ir šiandien, o tai, beje, rodo, kokia didžiulė dogmų, kaustančių architektūros teoriją, galia. Rengdamas spaudai šią publikaciją, paprašiau Jeano Robert'o, kad atsakytų į keletą mane dominančių klausimų.

Almantas Samalavičius. *Kas paskatino atsisakyti užtikrintos profesinės karjeros Europoje (kiek žinau, suprojektavote respiktabilaus banko pastatą Šveicarijoje)? Išvykote į kitą pasaulio kraštą, atsidūrėte neįprastoje kultūrinėje aplinkoje...*

Jean Robert. Tai veikiausiai susiję su mano kilme. Gimiau nedideliame Mutjė (pavadinimas siejamas su *Monasterium*, t. y. vienuolynu) miestelyje, išlaikiusiame pusiau agrarinį pobūdį. Tos vietovės kultūrinės šaknys siekia airių misionierių veiklą

VII a., o nuo XX a. pradžios ten klestėjo tekimo staklių pramonė (*les decolleteuses*). Sulaukęs dvidešimties, buvau pernelyg didelis svajotojas, kad savo lizdą sukčiau vietinės „buržuazijos“ valdose.

Nenorėčiau, kad nuskambėtų „nepatriotiškai“, bet Šveicarijos atmosfera 6-uju ir 7-uju dešimtmečiais man tapo slogi. Tuo metu dirbau architektūros firmoje, šalia kitų objektų suprojektavau ir banką. Nežinau, kaip tau, Almantai, sekėsi gyventi „socializmo“ sąlygomis, bet „kapitalizmas su žmogišku veidu“ irgi nėra toks patrauklus, kaip bandoma parodyti. Pasak žmonių, kurie lankėsi rytinėje Europos dalyje, abi „sistemos“ turėjo tam tikrų bendrumų – skiepijo standartizuotą laikyseną, nepakentė kritiškai mąstančiųjų. Pasak „maniškių“, kurie anuomet lankėsi „Rytuose“, cenzūrą ten valdžia prinesdavo iš viršaus, o „Vakaruose“ pagrindinis „režisierius“ buvo autocenzūra (tai būdinga bent jau šveicariškajam demokratijos modeliui). Kiti „mirtini spąstai“, į kuriuos įkliuvo abi sistemos, buvo perdėta „meilė automobiliui“ – tarp kitko, tai Wolfgango Sachso knygos pavadinimas. Skaitydamas Milaną Kunderą, nejučiomis klausiau savęs, galbūt cenzūra, primesta iš viršaus, padaro netgi mažiau žalos laisvam individo mąstymui negu nuolatinis savęs cenzūravimas?.. Bet čia jau pradėjau kalbėti apie priešpriešas, kurių senokai nebėra.

Meksikoje, vėliau Jungtinėse Valstijose artimai bendravote su filosofu Ivanu Illichu, bendradarbiaavote ir tada, kai jis dėstė Vokietijos universitetuose. Kokią įtaką jums padarė šis išskirtinis eruditas, gilus mąstytojas?

Susitikau su Illichu visiškai atsitiktinai. Tuo metu tarp man reikšmingiausių knygų buvo jo veikalas „Energija ir lygybė“. Motorizuotą transportą laikiau „viena iš baisiausių eksploatacijos formų“, ypač kai apsilankiau Amsterdame 7-ojo dešimtmečio pradžioje. Didžiulį įspūdį padarė Luudo Schimmelpennincko „baltieji planai“ – bandyta paversti miestą dviratininkų rojumi. Vėliau, dirbdamas architektu Šveicarijoje, nesulaukiau jokio pritarimo tokioms idėjoms.

Todėl taip susidomėjote panašaus pobūdžio diskusijomis, vykusiomis Kalifornijoje, Ouklende?

Tas diskusijas globojo Ouklendo meras Jerry's Brownas [vėliau Kalifornijos gubernatorius, – A. S.], pasirūpinęs, kad nekonvencionalūs jo bičiuliai, tarp jų Illichas, turėtų kur plėtoti savo svarstymus.

Su Illichu bendravo keletas ir kitų žinomų architektų. Johnas Turneris, vėliau apdovanotas alternatyviaja Nobelio premija, atsiimdamas garbingą apdovanojimą, kurį teikia Švedijos parlamentas, sakė, kad didžiausią įtaką jo profesinei veiklai padarė būtent šis mąstytojas. Beje, įvairiose pasaulio vietose Turneris daug metų projektavo neturtingoms bendruomenėms. Ar jūsų profesines nuostatas kaip nors paveikė darbas Meksikoje?

Turnerį, septynerius metus praleidusį Peru, „atradu“ Monica Pidgeon, paprašiusi, kad architektas savo patirtimi pasidalytų su leidinio *The Journal of American Planners* skaitytojais. Turneris studijavo Londone, Architektūros asociacijos mokykloje (*Architectural Association School of Architecture*), gyveno viename kambaryje su Josephu Rykwertu – jis irgi artimas mano bičiulis. Būtent Johnas anuomet padėjo suprasti, kaip mažai mes, profesionalai, galime pasiūlyti „namudininkams“, pavyzdžiui, Meksikos statytojams.

Illichui, jo bičiuliams, taigi ir jums, didžiausią nerimą kelia žmonių gyvenamosios aplinkos industrializacija. Nors specialiai apie architektūrą filosofas nerašė, jo požiūrį atskleidžia kelios esė ir vieša paskaita Karališkosios architektūros draugijos nariams. Modernius būstus Illichas pagal išvaizdą prilygino garažams, o pagal funkciją priskyrė laikiniams statiniams „darbo jėgai apnakvydinti“...

Susidūriau su juo apie 1973-uosius ir pamaniau – štai žmogus, drįstantis viešai sakyti tokius dalykus, apie kuriuos aš susimąstau tik išgėręs vyno. Illichas savo „vynu“ dalijosi itin dosniai. Jis niekuomet nepriėmė tos „sisteminės pasaulėžiūros“, kuri pasaulyje dominuoja, deja, iki šių dienų. Tuos penkerius metus, kai dėstė Pensilvanijos valstybiniame universitete, kai

vedė seminarus architektūros studentams tiek *Penn State*, tiek Filadelfijoje kartu su profesorium Josephu Rykwertu, jis darė didelę įtaką jauniems protams. Beje, neseniai parašiau knygą prancūzų kalba apie Ivaną Illichą ir jo mąstymą po 1980-ųjų. Prancūzi-

jos leidėjai rankraščiu nesusidomėjo. Bet atsirado leidėjas Italijoje, pasirūpinęs, kad knyga būtų išversta į italų kalbą.

Dėkoju už pašnekesį. ■

Jean ROBERT

AUTONOMIJA IR HETERONOMIJA ARCHITEKTŪROS TEORIJOJE

Pirma dalis: **Potencialus konfliktas tarp meno statyti ir meno gyventi (2000)**

Architektūros teoretikai mėgsta nuolat kartoti Adolfo Looso parabolę apie „vargšą turtuolį“. Tačiau ar jie iš tikrųjų supranta jos esmę?

Loosas pasakoja apie nuvorišą, kuris, kai tik pralobė, pabrėždamas savo sėkmę pasisamdė geriausią miesto architektą, kad šis pastatytų jam namą. Architektas apgalvojo viską, pavyzdžiui, miegamojo sienų spalva harmonizavosi su užsakovo ir jo žmonos naktniais marškiniais, net su šlepetėmis, kurias jiedu avėdavo toje namo dalyje.

Turtuolis naujame būste jautėsi laimingas tarsis Neronas, įsikūręs Aukso rūmuose. Net galėjo sušukti: „Pagaliau esu žmogus.“ Architektūros žurnalai plačiai išgarsino tuos rūmus ir jų savininką, pavertusį savo gyvenimą meno kūrinium. Iš tikrųjų visa kasdienybė tapo meniška.

Ši euforija truko iki pat gimtadienio. Ta proga gerbėjai visą svetainę užgriozdino dovanomis, kurios turėjo tų namų gyvenimą padaryti dar meniškesnį. Kai sveikintojai išėjo, šeimininkas vidurnaktį ėmė apžiūrinėti dovanas, svarstydamas, kas ir kur geriausiai tiks.

Staiga išlindo architektas, tūnojęs už tankios užuolaidos, ir liepė: „Išmesk tas šiukšles. Tu pasamdei mane, garsų menininką, nes norėjai, kad sukurčiau tobulą gyvenimo aplinką. Tavo namas yra ir tu pats esi didžiausias meno kūrinys, neleisiu visko sugadinti. Nes tik tą ir darai, pasižiūrėk, kuo esi apsiavęs – tuo rausvos šlepetės skirtos miegamajam, o ne svetainei.“ Turtuolis suprato, kad prie to, ką architektas vadina tobulais namais, negalės nieko nei pridėti, nei atimti. „Viskas taip tobula, kad mano gyvenimas baigtas“, – sudejavo vargšas žmogus.¹

Loosas, 1908 m. aprašydamas šį pokštą, norėjo, kad architektai atsisakytų pretenzijų laikyti save „gyvenimo menininkais“ (*Gesamtkünstler*), neleidžiančiais žmonėms patiems nuspręsti, kokia bus jų gyvenamoji erdvė.

Tačiau modernieji architektai, nepaisydami šio gana ankstyvo perspėjimo, santykiuose su klientais ėmėsi Dievo vaidmens. Pažiūrėkime, kas atsitiko poniai Edithai Farnsworth, kuri buvo viena iš Mieso van der Rohe's klienčių Amerikoje. Pusamžė, netekėjusi, profesinių aukštumų pasiekusi gydytoja (dirbo nefrologe Čikagos ligoninėje) būsimą savo architektą sutiko viename vakarėlyje 1945 m. Sakė norinti susikurti prieglobstį, kur galėtų vienatvėje ramiai leisti

savaitgalius. Miesas pasisiūlė suprojektuoti tokį būstą, žadėjo neprašysiąs net įprastinio honoraro. Ponia Farnsworth jau turėjo įsigijusi žemės netoli Fokso upės, už šešiasdešimties mylių nuo Čikagos. Apsilankę būsimos statinio vietoje, susižavėjo abu. Editha memuaruose rašė: „*Įspūdis buvo milžiniškas – tokį daro vėtra, potvynis ar kuris kitas Dievo veiksmas.*“ Miesas aiškino: „*Manau, čia, kur viskas taip gražu ir netrūksta privatumo, būtų gaila statyti aklinę sieną tarp išorės ir vidaus. Todėl turėtume statyti namą iš plieno ir stiklo – taip išorę įsileisime į vidų.*“

Netrukus projektas buvo parengtas. Jis eksponuotas Moderniojo meno muziejuje, Mieso van der Rohe's parodoje, kurią 1947 m. surengė Philipas Johnsonas. Farnsworth labai didžiavosi projektu ir savo vaidmeniu. Nuo to laiko ji trejus metus jautėsi esanti labiau mecenatė negu klientė.

1949-ųjų vasarą prasidėję statybos darbai truko pusantrų metų. Kai 1950 m. gruodį Farnsworth įsikraustė į namą, niekas dorai neveikė – per stogą lašėjo vanduo, šildytuvai garavo, o statinio kaina buvo du kartus didesnė už tą, kuri suderėta. Mecenatė, vėl tapusi eiline kliente, ėmė skųstis. Architektas atsiliepė, reikalaujamas savo honoraro ir priemokos už darbų priežiūrą, visa tai sudarė apie 20 proc. statybų kainos. Klientė turėjo ir daugiau pretenzijų, bet architektas atkirto savosiomis, kol galiausiai 1956 m. abiem pavyko susitarti.

Farnsworth stengėsi „stiklainį“, kurį jai pastatė vienas garsiausių to meto architektų, kaip nors paversti namais. Žurnalistams ji guodėsi: „*Tiesa ta, kad name su keturiomis stiklinėmis sienomis blaškausi lyg žvėris narve, turiu būti visuomet įsitempusi, budri. Ypač vakarais jaučiuosi taip, tarsi budėčiau. Vargiai galiu prigulti ir pailsėti... Kas dar? Po kriaukle nelaukau šiukšlių dėžės. Žinote, kodėl? Ogi todėl, kad „virtuvę“ galima pamatyti nuo kelio, vedančio čionai, o šiukšlių kibiras sugadintų visą namo vaizdą. Tad paslėpiau jį spintelėje, toliau nuo kriauklės. Miesas kalba apie „laisvą erdvę“, tačiau jo erdvė itin varžanti. Negaliu pasikabinti net drabužių pakabos, negalvodama, kokį poveikį ji darys visumai. Bet koks baldų perstum-*

dymas kelia didžiulį galvos skausmą, nes visas namas permatomas, tarsi skrodžiamas rentgeno spinduliais.“

Farnsworth namas, sėkmingai reklamuojamas tokių žurnalų kaip *House Beautiful*, *Architectural Forum*, *House and Garden*, tapo *cause celebre*, kupinu emocijų prasmų, toli peržengiančių architektūros ribas. Galiausiai kilo nacionalinio masto diskusija „Geri ir blogi modernieji namai“. Ši polemika architektą labai išgarsino (jis galėjo aptarti savo idėjas su žymiausiais architektūros kritikais), bet jo klientei visa tai smarkiai atsirūgo. Minios savaitgaliais plūste plūdo pasižiūrėti išgarsinto namo, kuris yra „*vienintelis toks*“, o iš tikrųjų „*vieno kambario, vieno aukšto statinys su plokščiu stogu, su išorinėmis plieno ir stiklo sienomis*“.²

Farnsworth rašė: „*Įžūlumai ir šiurkštumas tų, kurie trikdė mano namų ir visos pakrantės ramybę, buvo sunkiai pakeliamas. Gėles, kurias auginau, kad užgydyčiau statinio žaizdas, trypė smalsuoliai, nosimis spausdamiesi prie stiklo sienų.*“

Editha dvidešimt metų bandė „stiklainį“ paversti namais. Vis dėlto pasidavė – garsųjį namą pardavė ir 8-ojo dešimtmečio pradžioje išsikraustė į Italiją. Pernelyg ilgai jautėsi esanti kitų žmonių smalsumo įkaitė, pernelyg sunku buvo tai atlaikyti. Dabar ji norėjo tik vieno – tapti nepastebima: „*Įsikūriau taip, kaip Tripolio senamiesčio moterys – užsisklendžiau tarp sienų, kur palikta tik skylutė, per kurią galima pasižiūrėti, kas ateina. Geriausia būtų, jei išorinis pasaulis nė nežinotų, kur toji skylutė yra.*“

Apsilankiau Mieso van der Rohe's suprojektuotame Moderniojo meno muziejuje Berlyne (*Kulturzentrum*). Nedaug architektūros kūrinių įstengia (bent jau mane) paveikti taip stipriai. Promenada, vedanti per muziejaus erdves, daro įspūdį, tarsi kiekviena iš jų atsivertų paslaptinai anapusei, jautiesi atsidūręs ten, kur dievai žaidžia su skaičiais ir proporcijomis (pasak Mieso, gyvena, žavėdamiesi nuostabiai atliktomis detalėmis). Protingas aiškumas, paprastos statinio formos, būdingos cistersų ordino vienuolynams, natūralus apšvietimas, sodas „viduje“, prie didžios visumos įspūdžio prisidedantis dar iki tol, kol

Mies van der ROHE. Moderniojo meno muziejus Berlyne

yra fiziškai pasiekiamas, – tai visiška priešingybė sudėtingumui. Nuostabi architektūros pamoka.

Tiesa, interjeras toks užburiantis, kad pamirštame apžiūrėti ant sienų kabančius paveikslus. O skulptūros, regis, turi nuosavą erdvę, keisdamos pačią erdvinio suvokimo „metriką“. Kiekvieną kartą apsilankęs šiame van der Rohe's statinyje, išvelgiu daug naujų aspektų, jaučiuosi pakylėtas netikėtų atradimų. Jo suprojektuotos erdvės išskirtinės tikrąja šio žodžio prasme, skirtos itin iškilmingoms akimirkoms. Išmušančios iš vėžių.

Ar norėčiau gyventi ten kasdien (su visa kasdienybės netvarka ir pokyčiais)? Ne. Tačiau Miesas rado rėmėjų, kurie, sakoma, ypač vertino tai, kad savastis apverčiama aukštyn kojomis, kad nutolstama nuo kasdienybės, nes į ją čia niekas „nepanašu“. Tuo žavėjosi ir Grete Tugendhat, viena iš pirmųjų van der Rohe's klientų Europoje, tvirtinusi, kad jo suprojektuotame name gyvenantis „*asmuo tiek sau, tiek kitiems atrodo atskirtas nuo aplinkos*“. Poniai Farnsworth tokios atskirties patirtis, akivaizdu, reiškė moteriškumo nuslopinimą. Jai stiklinis namas netapo namais.

Ko galėtume pasimokyti iš Mieso van der Rohe's „architektūros pamokos“? Leiskite pateikti ją taip: namus susikuriame mums pastatytame name. Namas virsta namais, kai leidžiasi, kad jį paliestume.

Namas, kuris yra neliečiama tobulybė, niekada netaps namais.

O kaip šią pamoką supranta šiuolaikiniai architektūros teoretikai?

Antra dalis: **Namas ir namai (2000)**

Išvalgią formuluotę, kaip architektūroje pasireiškia autonomijos ir heteronomijos sinergija, aptikau prof. Josepho Rykwerto straipsnyje „Namas ir namai“. Trumpai pakomentuosiu. Rykwertas rašo: „*Namai yra vieta, iš kurios pradedama. Tai akivaizdu. Namai nėra tas pats, kas namas, todėl reikia taikyti dvi skirtingas sąvokas. Ar namus būtina statyti iš kokios nors medžiagos? Ne-manau. Namai gali būti židinyš, ugniavietė ar plikos žemės lopelis lovai. Be visų tų dalykų – be ugniavietės, be tam tikro dėmesio – beveik neįmanoma apsieiti. Galiausiai jei namais nesirūpinama, iš ten nebus galima nieko pradėti.*“³

Namas yra inertiškas objektas. Namai, priešingai, – reiškia santykį su kintančia situacija, jie susiję su veikla, todėl niekuomet nebūna užbaigti.

Namams nereikia jokio statinio, o namui būtina įgauti pavidalą. Namus galima susikurti visur ir iš visko – iš lengvai užsidegančių medžiagų, iš atlikusio popieriaus, keleto degtukų arba žiebtuvėlio... Namui reikia rąstų, skiedinio ir mentelės, dailidės darbo ir mūro, pamatų ir stogo, taigi prieš statybą būtina viską gerai apgalvoti.

Meksikoje namus galima pasistatyti iš keturių kuolų, keleto sijų su stogu iš palmių lapų arba iš deguto popieriaus. Bet gal lūšnelė nėra namai? Namas yra mums pastatomas, o namus susikuriame patys, kartais padedami architekto, kartais be jo.

Pagal prasmę namų sąvokai artimiausias yra lotyniškas žodis *domus*, iš kurio kildinamas anglų *domestic* (naminis) ir *domesticity* (namiškumas). *Domus* niekada nereiškė fizinės struktūros, nors dažnai yra verčiamas kaip namas. *Domus* apima šeimą, apibrėžia namų atmosferą, netgi „ramybę“ –

ši sąvoka turi socialinę ir moralinę, tačiau anaipol ne materialinę prasmę. Namams reikia stabilumo, erdvinio ir socialinio „atpažįstamumo“, t. y. orientacijos ir posesijos, santykio su žeme, o kartu ir apsaugos nuo ekstradicijos. Romėnams namų slenkstis buvo toks šventas, kad net imperatoriai nedrįsdavo savavališkai jo peržengti. Kitas lotyniškas žodis yra *mansio*, vedinys iš *maneo*, reiškiančio *pasilieku* arba *laikausi*, *tvirtai įsikibęs*. Iš jo ankstyvaisiais viduramžiais išsirutuliojo žodis *mansus* (sen. gotų *huoba*, modernios vokiečių kalbos *Hufe*, žodžiai, artimi graikų *kepos* – sodui). Tai gyvenamoji vieta, žemė, kurios reikia, kad būtų galima įsikurti. IX a. materialusis *mansus* komponentas buvo vadinamas *casa* – trobelė, neretai mobili, išardoma, nesaugi. Graikai turėjo net veiksmažodį tokiam būsto dvi-lypumui nusakyti – *oikodomeo*, t. y. palieku gabalą žemės statiniui arba ūkiui. Radau ir įtvirtinu. Tas veiksmažodis turi šaknį *dom*, reiškiančią statyti (ir galbūt, tik galbūt, – prisijaukinti),⁴ bei *oikos* – graikų kalbos žodį, pagal reikšmę panašų į *namus*. Romėnas, kai turėdavo galvoje fizinį namą, sakydavo *aedes*, pastatytas daiktas (iš čia atsirado *aedifico* – veiksmažodis, kurį romėnai išsivertė iš *oikodomeo*).

Architekto amatas yra projektuoti namą, o ne kurti namus. Tai materialus statinys, „*turintis ribas ir kontekstą*“.⁵ Veikiausiai vienas iš labiausiai abejotinių modernizmo padarinių yra tai, kad išnyko skirtumas tarp namo ir namų. Tačiau postmodernus požiūris, kaip vėliau matysime, kelia nė kiek ne mažiau abejonių.

Apsėsti tokio detalaus namų projektavimo, kai kiekvienas žingsnis yra suplanuotas, kai lova niekuomet negali stovėti žemiau lango, o kūdikių vežimėliai nelaikomi po laiptais, architektai pamiršo, kad jų užduotis – projektuoti *namą*, o ne kurti *namus*. Kompleksiškumo standartai redukavo namus iki „funkcijų“ ir „poreikių“. Rykwertas primena austrų architekto Karlo Krauso žodžius: „*Tikiuosi, miesto valdžia pasirūpins vandeniu, dujomis, elektra ir gerais keliais, o aš pasistengsiu, kad namas virstų namais*.“

Rykwertas nepritaria besaikiam sąvokos *namudinė*

architektūra vartojimui, madingai skelbiant, esą tai „*architektūra be architektų*“. Jis rašo: „*Norėčiau priminti jums labai populiarią knygėlę su nuostabomis nuotraukomis, pavadintą „Architektūra be architektų“, tarsi tai nebūtų oksimoronas. Joje teigiama, esą beždžionių prieglobstis ir bebrų užtvankos yra analogiškos statiniams, kuriuos rentė „nemokyti statytojai įvairiose erdvėse įvairiais laikais“⁶ t. y. *nomadai, valstiečiai ir kiti, kurių namai mėgdžioja žvėrių irštvas be jokių apmąstymų poreikio, nes juos kaip ir žvėris valdė instinktas*. [...]*

Tačiau tuos žmonių būstus, kurie aptariami Rudofsky'o knygoje, kad ir kokie „neintelektualūs“ jie mums atrodytų, statė specializuoti amatininkai, gerai žinodami, ką daro. Jų istorijos apipintos legendomis, vis dėlto pasakojimuose apie juos visuomet būna žodžiai „*todėl, kad*“.⁷

Rykwertas pabrėžia: nėra jokio objekto, kurį statant nebūtų svarstoma, kokį sprendimą pasirinkti, kiekvieną projektą bandoma pateisinti „*mitologiniu požiūriu, remiantis kokios nors specifinės legendos įtaiga*“. Apdairumas, sprendimų pasirinkimas ir jų paaiškinimas, trumpiau tariant, „*mąstymas apie statinį*“ yra vienas iš keleto svarbių architektūros apibrėžimų. Šiuo atžvilgiu „*namudinė architektūra*“ niekaip nesusijusi su „*genealogine architektūra*“.

Rykwertas savo esė baigia teiginiu, kad šiuolaikinė architektūra yra „*gyvenimo būdo įpakavimas*“, nes architektai neatsižvelgia į kontekstą, todėl ji praradusi savo pačios ribų pojūtį: „*Turėdami tai galvoje, pažvelkite į Niujorko laikraščių reklaminius skelbimus. Jeigu būstas, kuris jums siūlomas, yra įkurdintas nudrožto pieštuko formos statinio šešiasdešimt devintame aukšte, būkite tikri, kad artimiausi šaligatviai ir visa statinio aplinka bus benamių nakvynės vieta (o gal ir namai), nesvarbu, koku marmuru dekoruotos namo sienos arba kaip žvilga karnizai. [...] Todėl raginu iš esmės apmąstyti sąsajas tarp namo ir namų*.“

O kaip kiti architektūros teoretikai supranta tokias sąsajas? Ar tai, kas modernu, skiriasi nuo to, kas postmodernu?

Trečia dalis: **Kaip namą ir namus supranta šiuolaikinė architektūros teorija (2001)**

Šiuolaikiniai architektūros teoretikai, užuot pasvėrę skirtumus tarp namo ir namų, iškėlė vadinamąjį *namiškumo* klausimą. Negalima sakyti, kad jis nesusijęs su čia nagrinėjama tema, tačiau į ją nesigilina, nes apeliuoja vien į perėjimą prie virtualios erdvės.

Panagrinėkime, kaip šiuolaikinė architektūros teorija *vertina* namo santykį su namais. Užuot pabrėžusi jungtį, ji perša atsiribojimą, atmesdama bet kokias sąsajas. Pavyzdžiui, Marco Diani's ir Catherine Ingraham rašo: „*Nepasotinamas ir sudėtingas poreikis turėti fizinio komforto „ašį“, o ši yra vienas iš kelių, vedančių į „namus“, – visuose (net griežčiausio tipo) architektūros statiniuose prieštarauja eksperimentiškumui, varžo mąstymą, trukdo pasireikšti groteskui, daugiaplaniškumui, ideologiškumui, sublimacijai.*“⁸

Jau sakėme, kad architektai projektuoja namą, o ne kuria namus. Tačiau argi namas nėra būsimų namų kiautas? Atrodo, didžiulia architektūros teoretikų taip nemano. Įdomu, kaip jie asmeniškai patiria tokį atskyrimą?

Antra vertus, nemanau, kad sąvoka *fizinis komfortas* šiuo atveju reiškia pasitenkinimą išimtinai aplinka. Tą reikėtų laikyti veikia paguoda. Aš pats komforto paieškas suprantu kaip troškimą turėti vertikalią „ašį“ arba tai, ką Rykwertas vadina „centru“, – namų židiny susieja žemutinį pasaulį su antžeminiu, daugelyje kultūrų tai simbolizuoja medžio ar dūmų stulpas, kuris žemiško žmonių triūso vaisius – aukas – perduoda dievams. Tačiau architektai sako, kad šis troškimas kertasi su eksperimentavimu, netgi varžo jų mąstymą. Ar namas yra buveinė, skirta gyventi (kaip namų atveju), ar laboratorija, kur architektas eksperimentuoja, pasitelkdamas „*groteską, daugiaplaniškumą, ideologiškumą ir sublimaciją*“? Ar suprojektuotos erdvės gyventojai turi paklusti heteronomijos įstatymui, kuriam tarnauja dauguma architektūros teoretikų?

Kitaip tariant, namas atribojamas nuo namų ir, kaip mėginsiu parodyti, abu gyvena savo gyvenimą – pastatas arba namas yra eksperimentų objektas, o namai

represuojami, nebelaikomi prioritetu, tačiau poreikis susieti abu fenomenus vis tiek neišvengiamai iškyla. Pavyzdžiui, Lotynų Amerikos skvoteriai to siekia, kad užsitikrintų bendruomeninį saugumą.⁹ Arba kai kurie menininkai architektai (dažniausiai moterys, ypač feministės) projektuoja, atsižvelgdami į išardytą „namiškumą“.¹⁰

Jei architektūros teorija atsisako spręsti problemas, susijusias su namo atribojimu nuo namų, kur link ji bando judėti? Galimas atsakymas toks – jai rūpi kažkokia virtuali erdvė, plytinti kitapus literatūrinės praėjusių laikų vaizduotės. Tačiau kyla klausimas, ar tokia erdvė yra *gyvenamoji*?

Literatūros teorijų įtaka architektūrai

Filosofija ir literatūros teorija padarė akivaizdžiai neigiamą poveikį dabartinei architektūros teorijai. Tą lėmė ne vien paprasčiausias nusivylimas klasikiniu modernizmu, išryškėjęs 7-ajame dešimtmetyje. Moderniąją architektūrą labai paveikė naujovės, importuotos iš kitų sričių. Herojiškuoju modernizmo tarpsniu, *Bauhauso* ir *de Stijl* laikais, architektūra daug ką perėmė iš vizualinių menų – pasiskolino formalistinę tapybos ir skulptūros kalbą, o pasitelkusi mokslines metaforas, sugalvojo kai kuriuos šūkius, įteisinančius naują kryptį (prisiminkime urbanistinės teorijas nuo Ildefonso Cerda'os, kalbėjusio apie audinius, arterijas, nervų mazgus), tačiau literatūra ir filosofija domėjosi menkai. Patiems ano meto architektams, tarkime, Le Corbusier, netrūko literatūrinės ar filosofinės ištarmės.¹¹

O šiuolaikinė tiek literatūra, tiek architektūra, ko gero, labiau domisi semiologija. Šitai, regis, patvirtina ir citata iš Marco Diani'o ir Catherine'os Ingraham veikalo: „*Visa šiuolaikinė semiologija implikuoja pertvarkyti atvaizdavimą taip, kad postmodernioji architektūra galėtų pasitelkti praeitį. Supratome, kad ženklai nereprezentuoja nei objektų, egzistavusių kadaise, nei įvykių. Priešingai – vienas ženklas tiesiog ženklina kitą ženklą. Įsipainioję į signifikavimo žaidimą, nepasiekiame pačių daiktų, todėl niekaip neiši-*

veržiamė į nuogą realybę. Ką naiviai laikome objektyvumu, iš tikrųjų yra tik ženklas arba ženklų rinkinys, kurio prasmė jau užmiršta. Kadangi turime reikalą tik su ženklais, o ne su „realybe“ kaip tokia, mūsų žinios neišvengiamai yra fiktyvios. Postmodernistas, priešingai negu (beveik visi) jo pirmtakai, tą ne tik pripažįsta, bet ir džiaugsmingai pasiduoda fikcijoms, tarp kurių atsidūręs yra pasmerktas nuolatos klysti.¹²

Tačiau architektūros teoretikai jau nesitiki, kad architektūrinės formas „paaikškins“ lingvistika ar semiologija. „Pastebimai praradus tikėjimą, kad architektūrą galėtų paaikškinti lingvistinis ar filosofinis modelis, nebetikima ir perregimumu, kurį žadėjo „tekstualumo amžius“. Galbūt taip atsitiko todėl, kad architektūros negalima net įsivaizduoti be „formos“ ir „formalizmų“.¹³

Architektūrinis sąjūdis, pasivadinęs postmodernizmu, pateisina praktiką, pagrįstą ženklų siejimu su ženklais, nes tai, kas vadinama realybe, nebeegzistuoja.

Avangardo architektams viena iš patraukliausių literatūrinių koncepcijų veikiausiai yra defamiliarizacija. Kodėl architektūros teorija remiasi literatūrinėmis idėjomis, architektas „dekonstruktyvistas“ Bernardas Tschumi's aiškina taip: „Pastaraisiais metais daug kur pasaulyje – Anglijoje, Australijoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose, Japonijoje – ėmė burtis grupelės, kurioms nepriimtina architektūros (daugiausia išsivysčiusiose postindustrinėse šalyse) fragmentacija ir paviršutiniškumas. Kadangi dominuojanti ideologija buvo atpažįstamumas – žinomi vaizdiniai, perimti iš praėjusio amžiaus 3-iojo dešimtmečio modernizmo ar XVIII a. klasicizmo, – teko griebtis defamiliarizacijos. Naujas medijuojamas pasaulis kartojo ir įtvirtino išardytą realybę, todėl galbūt (tik galbūt) teko pasinaudoti tokiu išardymu, aukštinant fragmentaciją, mėgaujantis kultūriniais skirtumais. Tikrumo, centro, istorijos prarastis paspartėjo ir suintensyvėjo. [...] Defamiliarizacijos sąvoka buvo tinkamas įrankis, ypač architektūrai. Kadangi langų dizainas atspindėjo paviršutinišką odos puošybą, reikėjo ieškoti būdo, kaip išsiversti be langų. Jei piliorių dizainas atspindi įprastus atraminius rėmus, gal piliorių išvis atsisakyti?“¹⁴

Defamiliarizacijos sąvoka kilusi iš rusų kalbos žodžio *otstraneniye*, reiškiančio „tapsmą svetimu“, „neatpažįstamu“. Ją išpopuliarino vadinamoji formalistinė rusų literatūros kritikos mokykla, kuriai priklausė Maskvos lingvistų būrelis, įkurtas 1915 m., ir Viktoro Šklovskio vadovaujamas OPOYAZ (akronimas), įkurtas 1916 m. Sankt Peterburge. Abiem grupėms padarė įtaką Ferdinand'o de Saussure'o lingvistinė teorija, pabrėžianti teksto autonomiją, o dar svarbiau – tęstinumo tarp literatūros ir kitų kalbos funkcijų pertrūkį. Formalistai, pabrėždami formos ir technikos pirmenybę prieš turinį, analizavo būdus, kurie leistų literatūrai pakeisti bendrąją kalbą taip, kad ši atrodytų „svetima“. Sovietų Sąjungoje jie 1929 m. buvo uždrausti, bet vis dėlto padarė didelę įtaką Vakarams, ypač lingvisto Romano Jakobsono pastangomis. Kas turima galvoje, pailiustruosiu amerikiečių rašytojo Fredericko Buechnerio defamiliarizacijos pavyzdžiu: „Atspindys veidrodyje iš pradžių priminė kunigą. Baltas drabužis, pusmėnulio formos raukšlėmis krintantis nuo plačių pečių, galingą apsirijelio stotą darė keistai pažeidžiamą, smulkios detalės apibrėžė gremėzdišką galvą su akimis, žvelgiančiomis tiesiai į save. Įvaizdį sustiprino rezignacija, rodanti, kaip sunku pakęsti kitą asmenį, kuris yra veikiausiai patarnautojas, vilkintis tokios pat baltos spalvos drabužiais, pasirengęs arba įtrinti aliejumi vešlius pilkai rudus storulio plaukus, tarsi būtų rengiamasi kažko kioms iškilmėms, arba išskusti tonzūrą.“¹⁵

Galiausiai paaikškėja, kad tas žmogus sėdi kirpėjo kėdėje.

Panašiai tenka susidurti su defamiliarizuota kokio nors viešojo statinio ar namo architektūra. Tačiau ar įmanoma trumpą anksčiau pacituotą literatūrinio formalizmo apibrėžimą perkelti į architektūrą ir kalbėti apie „architektūrinį formalizmą“? Toks darinys, perfrazuosiu, pabrėžia architektūrinės erdvės autonomiją, o dar svarbiau, kad nebelieka sąsajų tarp architektūros ir įprasto erdvės naudojimo. Dėmesys sutelkiamas į „mediją“ ir analizuoja būdą, kuriuo architektūra geba pakeisti arba „paversti svetima“ bendrą erdvinę patirtį, teikdama pirmenybę ne turiniui,

bet formai ir technikai. Galbūt tai reginių amžiaus architektūros teorija?¹⁶ Raštingumas suteikė mums tai, ką George'as Steineris vadino „*knyginiu mentalitetu*“, o šis savo ruožtu pavertė literatūrą ypač reikšminga mūsų visuomenei.¹⁷

Kai epocha artėja prie pabaigos, dažnai su įnirtinigu apsidėmimu ima demonstruoti techninę savo galią, padėjusią jai suklestėti. Prisiminkime paskutinę gotikinių statytojų kartą – juvelyriškus bokštus, pusiau plokščius skliautus, apverstas arkas. Arba imkime kliperius – pačius greičiausius komercinius laivus, kurie dar bent keletą dešimtmečių varžėsi su atsirusiais garlaiviais.

Argi literatūra nebando reabilituoti techninių amato elementų, eksponuodama pačias raides su manipuliacinėmis jų galimybėmis?¹⁸ Pavyzdžiui, Raymond'as Queneau išleido dešimt sonetų, savo knygą pavadinęs *Cent mille milliards de poemes* (1961) ir kviesdamas skaitytojus, kad pertvarkytų jo eiles šimtais tūkstančių milijardų būdų, kaip skelbia antraštė. Georges'as Perecas parašė romaną *La Disparition* (1969), nevertodamas raidės „e“. Kokius kultūros pokyčius reiškia šie simptomai, nėra visiškai aišku. Ekranu visapusiškumas yra nauja nemateriali parama tekstui – hipertekstas. Antra vertus, knygos atsparumą vis dar turėtume interpretuoti, žvelgdami iš plačios istorinės ir kultūrinės perspektyvos. Aš kaip ir Illichas viliuosi, kad skaitymo etologija keičiasi, o ši kaita paskatins rasti naujas bendruomeninio skaitymo formas tiek naujuose, tiek senuose „knygos namuose“. Kartu, tikiuosi, atgims bendruomenių namai ir vėl imsime vietokūras.

Ar patys neprisidedame prie „reprizų“ taikymo architektūrai? Darau aliuziją ne tik į „ironišką“ santykį su praeitimi, konstruojant fikcinius jos pavidalus, bet ir į naratyvinės sekos *promenade architecturale* išnarsymą, kinematografinių, choreografinių technikų įtaką. Architektūra kaip ir choreografija išreiškia prasmę, pasitelkdama kūną ir „naratyvus“, kuriuos konstruoti ir dekonstruoti padeda tam tikra judesių seka. Choreografas Merce'as Cunninghamas „Vasaros erdvėje“ tokią seką užtikrino, taikydamas atsitiktines procedūras. „Dvikojyje“, kuris buvo pristatytas Niujorke 1999

m. pavasarį, frazes ir judesių seką parinko kompiuteris. „*Žinojimas, kad vaizdas nesiplėtos, verčia mus jį stebėti labiau susitelkus. Kadangi A nevirsta B, iš tiesų matome vien A.*“¹⁹ Taigi A tampa unikaliu „įvykiu“.

Architektai, imdamiesi serijinių manipuliacijų, pripažindami choreografijos ir kinematografijos įtaką, tikisi – panašiai kaip rašytojai Queneau ir Perecas, – kad išskirtinumą išgaus, pertvarkydami ir sukeisdami (rašytinės) kalbos elementus.

Tačiau kyla klausimas, iki kokio lygmens galima plėtoti architektūros ir literatūros analogiją. Aišku, gyvename pastatuose, o ne spausdintuose puslapiuose, tačiau toks prieštaravimas irgi nėra absoliutus, nes knygų žmogus randa namus knygoje, nors ir negyvena jose kūniškai. Skirtumas daug subtilesnis ir esmingesnis, susijęs ne tik su rašymu (ir ne tik su pastatais), ne tik su skaitymu (ir ne tik su „namų“ – kabutėse ar be jų – kūrimu). Modernusis skaitymas iš esmės yra vienišųjų malonumas, nes knygos skaitomos tylomis.²⁰ Namų kūrimas toks nėra.

Žmonių būstai neišvengiamai įgauna daugiau ar mažiau bendruomeninį pobūdį. Kaimo trobos, kad ir kokios nušiurosios ar įprastinės atrodytų, vis tiek susijusios su artikuliuotu (sakyčiau, net organišku) planu. Neretai planas, kuriame „integruojama“ visa sodyba, suvokiamas kaip kūnas su galva ir kitomis kūno dalimis. Netgi teigčiau, kad namas, nesvarbu, ar kaime, ar mieste, gali tapti tikrais namais tik tuo atveju, jeigu egzistuoja kaimynai. Vienišas židyns nesukuria namų, tačiau namas, virtęs pilimi, neturinčia kaimynų, atsiskyrusia nuo viešosios erdvės, irgi nėra namai tikrąja šio žodžio prasme. Kitaip tariant, galima turėti daug pastatų, tačiau tik nuo jų savininko priklausau, ar juose atsiras namai.²¹

Pirmąkart realybė galbūt irgi reliatyvi, tačiau, jeigu taip, vadinasi, tariamas „realybės“ išnykimas atspindi tiesiog santykio tarp individo ir „bendruomenės“ nepaisymą. Tokiu atveju namų kūrimas yra kaimyniška veikla, tampanti realybės priežastimi.

Illichas primena, kad skaitymas, kadaise buvęs bendruomeniškas veiksmas, tapo vienatvės atributu. Tai esminis pokytis, jei lyginsime literatūrą su

architektūra, t. y. modernų skaitymą tylomis ir statymą, paneigiantį namus. Skaitytojas, kurį Queneau ar Perceas ragina manipuliuoti raidėmis ir žodžiais, pateikiant įvairias interpretacijas ir imantis poliseimijos, skaito vienas pats vien sau pačiam. Kažką panašaus siūlo ir „atribojimo architektūra“, kuri man panaši į „vieniųjų minios“²² choreografiją.

Šią esė, suprantama, baigsiu klausimu, ar galima „namiškumą“ ir jo neigimą laikyti istoristiniu? Kitaip tariant, kas lieka, namą atribojus nuo namų ir žvelgiant į tai praeities veidrodyje?

Tęsinys kitame numeryje

Išvertė Almantas SAMALAVIČIUS

¹ Alice T. Friedman. „Domestic Differences: Edith Farnsworth, Mies van der Rohe, and the Gendered Body, in Christopher Reed. *Not at Home: The Suppression of Domesticity in Modern Art and Architecture*, London: *Thames and Hudson*. 1996, p. 179–192.

² Ten pat, p. 190.

³ Joseph Rykwert. „House and Home“, in Ludolf Kuchenbuch and Ula Kleine, eds., *Anthology for Jean Robert, Raum und Geschichte*, Kurseinheit 4. Hagen, *Fernuniversität*, 1998, p. 1–11.

⁴ Emile Benveniste. *Le Vocabulaire de Institutions Indo-Europeans*, Paris: *Les Editions minuits*. 1969, vol. I, p. 307.

⁵ Joseph Rykwert, op. cit., p. 8–9.

⁶ Bernard Rudofsky. *Architecture Without Architects. A Short Introduction to Non-Pedigreed Architecture*. Garden City. N.Y.: *Doubleday*, 1964, p. 16.

⁷ Joseph Rykwert, op. cit., p. 4–9.

⁸ Marco Diani and Catherine Ingraham. „Introduction“, in: Marco Diani and Catherine Ingraham, *Restructuring Architecture Theory*, Evanston, Ill.: *Northwestern University Press*, p. 1.

⁹ Žr., pavyzdžiui, Lisa R. Peattie. *View from Barrio*, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 1968; John Turner, „Housing priorities, settlement patterns, and urban settlements in urbanizing countries“, *Journal of the American Institute of Planners*, November 1968; William Mangin, *Peasants in Cities: Readings in the Anthropology of Urbanization*, Boston, Houghton Mifflin Company, 1970. Daugiau pavyzdžių galima rasti Jean Robert, (En) *Trust People, Mexico: Housing International Coalition* (1996) bibliografijoje, p. 127–136.

¹⁰ Apie „postmodernų“ išnarstyta ir išformuotą namiškumą žr. Christine Poggi, „Victor Acconei's Bad Dreams of Domesticity,“ in Christopher Reed, ed., *Not at Home: The Suppression of Domesticity in Modern Art and Literature*, London: *Thames and Hudson*, 1996, p. 237–252. Dokumentaciją apie namiškumo sugražinimą į šiuolaikinę architektūrą (dažniausiai moterų architekčių ar feminisčių pastangomis) žr. straipsnio pabaigoje, Sharon Harr and Christopher Reed, „Coming Home: A Postscript on Postmodernism“, in Christopher Reed, *Not at Home*, op. cit., p. 253–273.

¹¹ Ildefonso Cerda. *Teoria de La Urbanizacion*, Madrid, 1867. Facsimile: Barcelona 1967. Abr. Fr. Edition: *La Teoria Generale de l'urbanisation*, red. A Lopez de Abersari, Paris, 1979.

Cerda'os veikalo komentarai: Françoise Choay, *La Regle et Le Modelle: Sur La Theorie de L'architecture et de l'urbanisme*, Paris, 1980; Joseph Rykwert, „House and Home“, in Ludolf Kuchenbuch and Uta Kleine, *Anthology for Jean Robert, Raum and Geschichte*, Hagen: Fernuniversität, 1998, Kursinheit IV, pp. 1–11. Jean Robert, *Raum und Geschichte*, Kursinheit IV. P. 1–11.

¹² Mark C. Taylor. „Deadlines Approaching Architecture,“ in Marco Diani and Catherine Ingraham, *Restructuring Architectural Theory*, p. 20.

¹³ Marco Diani and Catherine Ingraham. „Introduction“, op. cit., p. 1.

¹⁴ Bernard Tschumi. *Architecture and Disjunction*, Cambridge, MA.: The MIT Press, 1997, p. 237–238.

¹⁵ Frederick Buechner. *A Long Day's Dying*, 1949, cituota R. H. Stacy, *Defamiliarization in Language and Literature*. Syracuse: *Syracuse University Press*, 1997, p. 4.

¹⁶ Ivan Illich. „Guarding the Eye in the Age of Show“ in Barbara Duden, Lee Hoinacki, Ivan Illich and Sebastian Trapp, *Zur Geschichte des Blickens*, p. 97–115, www.pudel.uni-bremen.de

¹⁷ George Steiner. *After Babel. Aspects of Language and Translation*. Oxford: Oxford University Press, 1975.

¹⁸ Eric Havelock. *The Literate Revolution in Early Greece and Its Cultural Consequences*, p. 191.

¹⁹ Joan Ancocella. The Gambler. Merce Cunningham, at eighty, continues to roll the dice, in *The New Yorker*, August 9, 1999, p. 84–87.

²⁰ Ivan Illich. In the Vineyard of the Text. *A Commentary to Hugh's Didascalicon*, Chicago: The University of Chicago Press, 1993. Kaip garsų, viešą skaitymą išstūmė skaitymas tylomis vienuoje, žaismingai aprašo Jorge Luis Borges. „Del culto de los libros“, in *Prosa completa*. Barcelona: *Bruguera*, 1985, vol. 3, p. 119–123.

²¹ Joseph Rykwert. *House and Home*, p. 5–6.

²² David Riesman and Nathan Glazer, eds. *The Lonely Crowd: A Study of Changing American Life*, New Haven, Conn.: *Yale University Press*, 1973.

ESĖ APIE ATISISVEIKINIMUS

Žavasis Porto visiškai atviras, iš pažiūros ničnieko neslepiantis nei nuo mano, nei nuo kurio kito turistų akių. Jo fasadai nudilę, aptrupėję, išardyti, kartais net be langų, todėl gyvi. Akmeniniai gatvių voratinkliai, primenantys mažąją Slovėniją, verčia kopti aukštyn, leistis žemyn, sukti ratais ir nuolat paklysti. Neįžvelgiu nė lašo kuklumo, atvirkščiai – Porto įžūliai pasitiki savimi, bet vis tiek godžiai laukia palankaus įvertinimo. Jis vargina, nuolat reikalaujamas dėmesio, kuris bunka su kiekvienu žingsniu. *Žiūrėk, ką dar turiu, o šitą matei? O va tokį?.. Bet vis tiek dar nematei paties geriausio...* Dar vienas paklydimas, jau antrą dieną bastantis be tikslo, vis tyčia ar netyčia atsiremiant į kokį nors didingą monumentą, obeliską, seną kaip pasaulis bažnyčią. Jie užtveria kelią, atsiradę tiesiog iš niekur, išnyra ties posūkiu ar iš tirsšto rūko, vos tik pakelium akis nuo grindinio. Anądien troškau prisėsti, sutraukti sukutinę, paspoksoti į savo batus, susidėlioti padrikas mintis. Pasidairiusi radau tinkamą vietą prie akmeninės tvorelės, skiriančios šaligatvį nuo erdvios aikštės, tačiau Porto kaipmat pribloškė dar vienu netikėtumu – prieš mane stūksojo neįtikėtina sena, beveik remianti dangų, galbūt romaniška bažnyčia, tokia niauri, kad spoksojau į ją kvailokai pražiojusi burną, pamiršau ne tik sukutinę, bet ir save.

Smalsumo atsargos mažėja, o miesto gyvybę palaiško jau tik portugalų šypsniai. Akimis susiradę atvy-

kėlių minioje, paskubomis jų nužvelgia, šiltai sveikina: *welcome*. Neprisimenu, kokios jų lūpos ar dantys, bet akys tikrai varijuoja nuo kaštono rudumo iki šviežio medaus spalvos. Ilgainiui tapau nuo jų priklausoma, nerdavau į minią, nekukliai, panašiai kaip ir Porto, kolekcionuodama kiekvieną šypsnį. Toptelėjo mintis: gal dėl tų šypsnų svetimšaliai ir nebegrižta į gimtąsias žemes? Saitams stiprėjant, paprastai imama svarstyti apie atsisveikinimą – gal todėl prisimčiau Luiso veidą. Keldamas vyno taurę, vakar lėtai paklausė: *Ar žinai, kad Porto nuo neatmenamų laikų buvo uostas? Mes įpratę amžinai ką nors išlydėti, mojuojame prie kranto, kažko ilgimės ir laukiame sugrižtant. Net ir tada, kai nėra kam išvykti. Tokia portugališkoji melancholija*. Juodos, drumzlinos jo akys visai ne teatrališkai pažvelgė man per petį. Vėliau įsitikinau, kad Luisas nelabai moka nulaikyti žvilgsnį.

***

Tris dienas čia lyja be perstojo – tai su polėkiu, tai vos regimai dulksnoja. Papilkėjusioje erdvėje net portugališki namukai praranda spalvą, susilieja į dantytą, kreivoką sieną. Gatvėmis slankioja aibės beformių, beveidžių žmogystų su lietpalčiais, turistus išduoda tik sunkiau velkamos kojos ir niurzgesys įvairiomis kalbomis. Porto irgi kažin koks susigūžęs, susitraukęs, o aš niekaip nepalieku Duero pakrantės. Upė

kažkur tolumoje puola į glėbį vandenynui, kurio buvimą galima nujauti iš rėksmingų vištos dydžio žuvedrų. Visa pakrantė – nesibaigiančio jų spektaklio vieta. Garsiai kivirčijasi, mušasi dėl maisto, ramiai kontempliuoja, vaikštinėja, seniokiškai krypuodamos... Spoksau į jas valandų valandas, slankioju pirmyn atgal, plėsdama vieną suktinę po kitos. Ši svetima erdvė primygtinai primena, kad artėja laikas atsisveikinti. Apima nerimas, nepastebimas praeivių ir visai nerūpintis Porto. Reikėtų išsitraukti medžiaginę nosinaitę, kuri dramatiškai plevėsuotų ore. Tačiau su kuo galėčiau atsisveikinti, jei vienintelis man pažįstamas žmogus esu aš pati? Vienišumo suvokimas verčia atidžiau dirstelėti į save. Pasisukusi dešinėn matau savo atspindį keistame, matyt, *selfiams* skirtame veidrodyje, pritaisytame ant medžio. Ką čia veikiu? – nustebusi klausiu savęs. Koks mano vardas? Nedidukė kuprinė, į kurią netelpa net rankšluostis, gal atskiria mane nuo nešulinių turistų, tačiau liguistai išbalęs veidas, rausvi plaukai kaipmat išplėšia ir iš portugalų minios. Tokių paprastai klausama: bastūnas?... Lietuvoje yra net Bastūnų kaimas...

Tokie juda keliais ar šunkeliais, nors jų nesirenka. Jų maršrute niekas neįskaičiuota... Atsitrenkę į miesto pakampes, atšoka ir pasuka priešinga kryptimi. Miesto įkaitai, lyg šoklūs guminiai kamuoliukai. Daugybė panašių į mane padaro lemtingą klaidą, naiviai klausdami: *kas aš esu dabar, čia, šioje vietoje, šiame mieste?* Arba dar blogiau: *kas aš apskritai?* Ima dėlioti nuopelnų, tapatumų ar įkyrumų sąrašus, prisimena kažkieno pareikštus vertinimus, padarytas pastabas... Svarsto, kokią pridėtinę vertę suteikia didingo miesto fonas... Vis prideda, prideda, prideda, tarsi norėtų čia pat nulipdyti save iš naujo. Žvelgdama į pretenzingą Porto horizontą, lamdydama savo plyštančią kuprinytę, svarsčiau, kad reikėtų verčiau atimti, išmesti, palengvinti. Vis nedavė ramybės irzli mintis: *Ko gi tau reikia čia, šitam mieste? Atvykai, kad atsisveikintum? Su kuo?.. Na, juk visada galima atsikratyti ydų, įkyrių idėjų, užgniaužto riksmo...* Bet Dueras, mįslingai nuskendęs rūke, iškart piktai subanguoja: *Nagi, nesusireikšmink, juk tai tikra banaly-*

bė. Jei atsisveikinčiau su vištinėmis žuvedromis, jos vis tiek tuoj pat sugrižtų. Jis erzinausiai teišus, juk lygiai tą patį padarytų ir ydos, įkyrios idėjos, užgniaužti riksmi. Nosingis jau nebepakaktų, kad juos nuvyčiau. Luisas tąsyk sakė, kad sureikšmintas atsisveikinimas, po to laukimas nežinomybėje, įsmeigus akis į tuščią horizontą, yra nuolatinė būseną.

Taip, šis pilkutėlis kraštovaizdis puikiai tinka tokią išgalvotai romantikai ...

***

Kalbėtis su miestais lengviau negu tarpusavyje. Nesunku rasti, ką jiems pasakysi. Dauguma susiję su asmenybėmis, neretai literatūrinėmis. Nykiausiems skundams, neoriginaliausiems klausimams jie tuoj pat randa groteskišką, metaforišką ar hiperbolizuotą atsakymą, belieka tik perskaityti. Bet visuomet apstu klaidžių poteksčių, kuo įmantresnė forma, tuo sudėtingiau jas atkasti. Linijinis ar nelinijinis naratyvas, epilogas arba prologas... Ir būtina vienas, reikšmingiausias leitmotyvas. Manau, netiesa, kad miesto dvasia – tai žmonės, kad pajustum jo dvasią, reikia pažvelgti į ištuštėjusį, vis dar miegantį miestą.

Galiu prisipažinti – rytais prieš aušrą keldavausi vien tam, kad užklupčiau Porto apsimiegojusį, net nepradėjusį čiustytis, gražinti savo įvaizdžio. Vos išslinkusi iš hostelių, imdavau aiškinti, *ko čia atvykau, kalbėdavau apie nelaisvę, apie klaidžius labirintus, apie varginančius spektaklius...* Slankiojau siaurais skersgatviais, o miestas, drovėdamasis, kad yra dar be makiažo, stengdavosi pasislėpti, bent sumažėti. Godžiai, su liguistu pasitenkinimu žvelgiau į kiekvieną šiukšlę, apipešiotą, sulysusią katę, užkimusias žuvedras, pavargusius fasadus, braškančius po juos dengiančiu plastiką. Vienaime name, užspaustame kitų, kas rytą garsiai klykdavo vaikas. Pro šalį vos nulaidamas galvą prasliūkindavo po audringos nakties užsilikęs girtuoklis, kartodamas tą patį maršrutą... Iš lietvamzdžių šaligatviais liejosi vanduo. Kai lipdavau aukštyn į kalną, aitariai dvokdavo papilditos pamazgos. Tris rytus iš eilės čia slysteldavau ir drėbdavausi ant

akmeninio grindinio. *Aha, tai tu šitaip?* – pasipiktinau pirmąjį rytą. Trečiąjį tik burbtelėjau: *Ir vėl tu darai tą patį...* Suirzusi stodavausi, nusibraukdavau purvą ir atsiremdavau į akmeninę sieną. Laiptų viršun nebuvo, tarytum kažkas ant kalno būtų įsirengęs neprieinamą gynybinį bokštą.

Nusivylusi, pikta sukdavau tuo pačiu keliu žemyn. Imdavo švisti. Tamsai traukiantis, žuvėdros atgaudavo skardžius balsus, ore tvyrodamo pusryčių kvapai, iš geltonojo namo išlėkdavo besišypsanti močiutė, jai įkandin – ankstyvų turistų grupelė. Paskutinį rytą jau žinojau, kas bus – tuoj iš po laiptų iššliūkink katė išvaškuotu kailiuku, darbininkai sėms iš pakampių šiukšles, o tolumoje, matyt, prie Duero, kažkas ne drąsiai griebtų smuiku. Porto išsities, išsigražins, net skersgatviai praplatės – išaušo dar viena diena, užliesianti pasigėrėjimo žvilgsnių ir šūksnių lavinomis...

***

Persekiodama Porto, nepasiekiau nieko apčiuopiama, bet prie Duero grįždavau kiekvieną dieną, pradėjęs murmėti net atsisveikinimo žodžius turistams, pro šalį zujantiems su lagaminais. Čia pat save ir stabdžiau, juk visai neketinau laukti jų grįžtančių. Nukreipiau žvilgsnį į vietinius, ypač kad vienas portugalas, matyt, nugirdęs tylus mano burbesius, nustebeš, tačiau nesivaržydamas spoksojo į mane. Sekiau jį akies kampučiu, bet burbėti nesilioviau – jau dvi dienas su niekuo, išskyrus aptarnaujantį personalą, nebuvau bendravusi, tad žodžiai liejosi laisvai. Kiek luktelėjęs, smalsuolis lėtai priėjo, kraipydamas galvą, pašaipų žvilgsnį gudriai slėpdamas po storais akiniais, ir paklausė:

- Ar bandai kažką prakeikti?

Dėbtelėjau, matyt, piktai, nes arčiau nėjo, sustojo kur buvęs. Bet nenusisuko, neslėpė akių, po kurias lakstė smagūs velniukai. Viena ausinė siekė striukės atlapus. Akimirka kita ir man iškart nušvito tokia paprasta tiesa... Ėmiau pasakoti jam apie Luisą ir šunišką jo ištikimybę, apie vištines žuvėdras, sakiau, kad norėčiau turėti nosinę, su kuria kam nors pamo-

juočiau atsisveikindama. Guodžiausi, kokia ankšta bastūno kuprinytė, bet ji vis tiek sunkėja, nes turistai skuba prisikimšti lauktuvių... Aiškinau, kaip man įsiėdė Porto kaprizai ir mišlės... Tiago (toks buvo jo vardas) kantriai klausėsi, kartais ritmingai pažybciodamas tamsiomis akimis, atsidusdavo, palinksėdavo, viskam pritardamas. Kai po ilgo monologo stabtelėjau atsikvėpti, nekantriai paragino: *Eime*. Ilgai negalvojusi, klusniai nusekiau paskui jį tarsi vaikas paskui išminčių.

Po dvidešimties minučių atsidūriau tamsiame, pri-rūkytame bare. Daug nekalbėjom, atsimenu tik tamsias, gyvas jo akis po storais akinių stiklais, blizgančią plikę ir garsią, bet kokius pokalbius užgožiančią muziką. Matyt, tai baras, kur kalbos nepageidaujamos. Įtariu, mane ativedė neatsitiktinai. Tiago, ignoruodamas, kad esu čia pat, garsiai užtraukdavo kas antrą dainą, linguodavo į taktą, užsimerkdavo, kartais net dramatiškai nusviesdavo kokį nors po ranka papuolusį daiktą, kurį koks nors paslaugus portugalas kaipmat pakeldavo. Bene jausmingiausiai pasinėrė į bitlų *Hello, Goodbye*. Balsą, reikia pripažinti, turėjo neblogą, bet jam linguojant blizganti plikė juokingai šlavė stalą. Pavydžiai stebėjausi tokiu abejingumu aplinkai. Jam su bitlais sutartinai nutilus, neišlaikiusi paklausiau:

- Dainavote apie sugrįžimus ar apie atsisveikinimus?

- Durys labai aiškiai matomos, bet būna, kad žmogus vis tiek nepataiko nei iš vienos, nei iš kitos pusės.

Taigi paprasta. Trumpą pauzę kaipmat pakeitė daina, vėliau kita, dar viena...

Su Tiago pasilikau dar tris dienas – jis geraširdiškai pasisiūlė priglauti mane savo namuose, kur tokiems bastūnams skirtas atskiras kambarys. Žmonės nuolat keitėsi – nuo baltarusių, lenkų iki turkų, rumunų... Tai buvo kasdieninių atsisveikinimų namai, laikina stotelė. Su kuo nors atsisveikindavau kas rytą, o vakare susitikdavau su naujais. Šitaip visai nenoromis susipažinau su Turkijos politine situacija, sužinojau, kokia prasta Baltarusijos miestų infrastruktūra, mintimis paklaidžiojau po Lenkijos didmiesčius...

Tikresnį santykį užmezgiau tik su kalyte Zica, kuri mėgo tupėti koridoriuje, įsmeigusi žvilgsnį į duris, vienodai džiaugsmingai pasitikdama tiek senbuvius, tiek naujakurius. Suprask, jai visi vienodi. Vietą prie durų užsiimdavo dar net neišlažiusi rytinio dubenėlio. Jei išeidavau iš namų jau įsidienujus, Zica, nuo ryto žvelgianti į laukujes duris, jau darydavosi panaši į gipso skulptūrą. O Tiago... Apie atsisveikinimą su juo nėra ko per daug sakyti – mudviem rūkant virtuvėje, jis vėl sodriai užtraukė *Hello, Goodbye*. Susukau apie tai trumpą filmuką ir saugiai padėjau į atminties lentyną. Įsispyrusi į batus, dar atsikrenkščiau, reikšmingai į jį pažvelgiau, tačiau spėjau tik sužiopčioti, mat jo veidą iškreipė kreivokas šypsnyš. Mikliai priėjęs, Tiago atvėrė lauko duris. Stabtelėjau ant slenksčio, bet jis tik klausiamai pažvelgė į mane, tad lėtai nudūlinau, jausdama įtaroką jo žvilgsnį, įremtą man į nugarą. Dar spėjau išgirsti, kaip gailiai cyptelėjo Zica ir nutipeno užsiimti vietos prie durų.

Vis dėlto atsakymą jau žinojau... Tą rytą lengvai kaip niekad nulėkiau prie Duero. Tūnojau po lietumi ant vieno iš suoloelių, skirtų laukiantiems atvykstančiųjų. Duero upė – nepaprasta vieta, aiškiau įsižiūrėjus, ūkanotos pakrantės, aptūptos vištinių žuvėdrų, irgi yra ilgas, begalinis koridorius. Iš tikrųjų negalima nieko laukti prie Duero, mojuojant nosine (*rimtai, kada paskutinįsyk matei medžiaginę nosinę?*). Rankose galėtų būti nebent popierinė servetėlė, o visi iš rūko išnyrantys, vandeniui lengvai slystantys burlaiviai, kateriai, garlaiviai, juokingos gondolos... yra veikiau vaiduokliai, įstrigę tarp dviejų nelemtų krantų ar pasaulių. *Tai ne melancholiškas laukimas, Luisai, bet kovos ir mūšiai, nieko daugiau, tik mūšiai ir kovos, ginantis nuo visų prakeiktųjų, banaliai išnyrančių iš rūko*. Ir ant Tiago buto durų, ir Duero pakrantėse turėtų rėkte rėkti raudoni įspėjamieji ženklai: „*Išėinančius pastūmėkite, sugrįžtančius nuvykite*.“

Apsidairiau ir vėl pamačiau susigūžusių žmogystą veidrodyje, skirtame *selfiams*. Nejudri, tvirtai sukryžiuotomis kojomis, nors nekantriai palinkusi į priekį.

Juk yra žmonių, kurie išslenka tylomis, kai visi dar miega. Dažniausiai tai įvyksta naktį. Jie dar apžvelgia pažįstamą, bet jau tuščią erdvę be kontūrų, ant lentynos koridoriuje padeda raktą, kuris nieko neberaškina. Jie įgudę varstyti duris – kai išeina, nenubunda net šuo, miegantis gretimame kambaryje, o antroji pusė miegamajame tik palaimingai sučepsi per sapnus. Peržengę slenkstį, panirę į nakties žvarbą, jie nebeatsisuka, nedirsteli į apmusijusius langus ar pažįstamas fasado linijas, akiai patraukia nosies tiesumu, sunkiai vilkdami kojas.

Aš nesu viena iš jų. Sulaukiu ryto, kai visi jau pabudę, devyniskart pranešu, kad išvykstu, o dešimtą – galbūt – pastveriu raktus. Jei kas nors neišgirdo, žvanginu jais tol, kol į koridorių subėga visi – žmonės, šunys, daiktai, gėlės. Reikšmingai kosteliu, tariu: „*Labai norėčiau, deja, nebegalime būti kartu*.“ Arba: „*Mes pernelyg skirtingi, atleiskite*.“ Ryžtinga poza beriu išibėgėjančią monologą, dažniausiai nutylėdama tikrąsias priežastis. Jeigu niekas nieko nesako, apsiunu vieną batą. Jeigu ir toliau nekreipia į mane dėmesio, – antrąjį. Apsisuku. Užsivelku striukę. Atsisuku. Tada triukšmingai trenkiu durimis. Nuo laukujų durų trenksmo sudreba sienos, langai, nubyra koks tinko gabalas... Paskui iš saugaus atstumo dar ilgai spoksau į daugiabutį, į figūras lange, pasislėpusi po alyvų krūmu, tapusi nematoma tiems, su kuriais atsisveikinau.

Kaip galėjau tą pamiršti, būdama čia, – svarsčiau. Pasidaviau bastūno naivumui, o iš tiesų mano vaidmuo menkai kuo skyrėsi nuo gipsinės šuns skulptūros.

Tad štai, Porto, siūlau mudviem tokį epilogą. Stojusi, Duero tiltu pasuku šiaurės link. *Išeisiu, kad nebegrįžčiau*, – grasinu panosėje. Prasilenkdama su dešimtimis beformių žmogystų, sukiojuosi į jas, į pamėkliškus laivelius, pastatus ir kaip mantrą kartoju: *ate, ate, ate, ate...*

Tiltas ilgas kaip niekad, jo pabaigos nematyti, kuo ilgiau einu, tuo aštriau duria mintis, kad epilogą rašiau ne viena. Pagaliau išvystu kitą Duero krantą, bet štai akys vėl susitinka – dar vienas portugališkas šokoladinis šypsnyš. Abu stabtelim. *Welcome*, – sako. ■

ŠIAULIŲ PORTRETINIS VAIZDINYS ALEKSANDRO OSTAŠENKOVO FOTOGRAFIJOSE

Kokių menininkų kūryboje Šiauliai reflektuojami įtaigiau? Turiu omenyje tokią įtaigą, kai sukuriamas meniniu atžvilgiu brandus ir konceptualus, vientisas, išsamus, išbaigtas, paveikus ir tvarus estetiškas pasakojimas apie miestą. Nesvarbu, nei kokia forma – verbaline, vizualine, akustine, nei koku stiliumi – realistiniu, romantiniu, simboliniu ar dar koku nors. Nepaisant ir to, kada buvo sukurtas, – ar šiais laikais, ar ankstesniais dešimtmečiais.

Taigi, kas tie pasakotojai, kūrę ar tebekuriantys Šiaulių vaizdinį ar metavaizdinį, išliksiantį istorijai? Ar tokių išvis esama? Išvardysiu keletą daugiau ar mažiau žinomų autorių.

Rašytojas Kazys Jankauskas (1906–1996) autobiografiniuose romanuose „Ne pirmas kartas“ (1–2 kn., 1988–1993) atskleidė dinamišką, daugiasluoksnę Šiaulių panoramą tarpukariu ir Antrojo pasaulinio karo metais. Rimantas Kmita knygoje „Pietinia kronikas“ (2016) intriguojamai perteikė posovietinį miestovaizdį.

Dailininkas Gerardas Bagdonavičius (1901–1986) piešiniiais, nuotraukomis iš dalies fiksavo, iš dalies sukūrė išbaigtą, visais atžvilgiais įsimintiną ikonografinį Šiaulių portretą XX a. trečiuoju–šeštuoju dešimtmečiais. Dizaineris Vilius Puronas išsamiam dvitomyje „Brangus paukštis Feniksas“ (2007) tekstais bei iliustracijomis atgaivino slėpiningas šiaurietiškas legendas.

Ir, žinoma, Aleksandras Ostašenkovas, kurio kone visuose didžiuliuose fotografijų cikluose, fotoalbu-

muose matomas ryškus Šiaulių įspaudas, jau nekalbant apie tiesiogiai miestui skirtus albumus „Šiauliai“ (2006), „Mano miestas“ (2006), „Mano Šiauliai“ (2011).

„Fotografijos subjekto veidrodžiai“

Ankstesnioji fotografinė, fotosofinė Ostašenkovo Šiaulių refleksija jau puikiai atskleista, todėl ties ja plačiau neapsistosiu. Priminsiu tik Agnės Narušytės žodžius apie retą, bet maksimaliai įprasminamą miestiečių vaizdinį albume „Mano miestas“: „Mes nieko nesužinome apie šių žmonių gyvenimus, nes jie – fotografijos subjekto veidrodžiai, jų veiduose ir liūdnose povyzose jis įžvelgia savo būsenas. [Žmonės] atrodo taip, lyg būtų užsidarę vienatvės apvalkale, jo atskirti nuo kitų, esantys mieste, bet iš tikrųjų – už jo ribų, ne čia ir ne dabar. Kaip sako pats autorius, šie žmonės yra „psichologiniame užribyje – jie nepritampa prie laiko“. Ir iš tiesų šie žmonės, jų pavidalai, laikysenos, apranga galėtų atsirasti ir sovietmečio fotografijoje – jie neturi dabarties. Bet kartu jie tarsi išgryninti – nuvalydamas dabarties apnašas fotografas tarsi leidžia žvilgtelėti į pačią žmogaus būtį.“⁶¹

Anonimiškumas, asmeninės konkrečios žmogaus istorijos eliminavimas sukuria tam tikrą sąlygiškumą, net antlaikiškumo pojūtį.

Žmonės, atsidūrę už konkrečių laiko ribų. Kita vertus, portretai, figūros egzistuoja ne atsietai, bet yra

įkomponuotos į miesto vaizdinį kaip jį papildantys, praturtinantys, dinamiškumo, gyvastingumo suteikiantys dėmenys. Senstelėjusio vyriškio su vešliais antakiais, užmerktomis akimis veidas nuotraukoje „Mano miesto ruduo, 1“ (2004) organiškai susilieja su Talšos ežero panorama, Šiaulių pakraščio „portretiniu peizažu“.

Filosofiško socialumo link

Fotografijos muziejuje šių metų pradžioje Aleksandras Ostašenkovas surengė portretų parodą „Atminties vieškeliai“. Per jos atidarymą sausio 16 d. buvo pristatytas ir autorinis fotoalbumas tokiu pačiu pavadinimu.² Į albumą sudėti beveik visi darbai, eksponuoti parodoje, tačiau kiek skiriasi komponavimo principai – eiliškumas, fotografijų deriniai.

Portretuojamieji – šiauliečiai (tokių didžioji dauguma) arba asmenys, koku nors kitu būdu, nors ir labai epizodiškai, gal tik autoriaus vaizduotėje susiję su Šiauliais (tokių nepalyginamai mažiau). Absoliučiai visus juos sieja tai, kad prie vardo ir pavardės, atstojančių fotografijos pavadinimą, visur be išimties skliausteliuose nurodomos dvi datos – pateikiami portretai žmonių, kurie jau mirę. Šitoks fotomenininko pasirinkimas mano mintį nevalingai, nors, suprantu, kad nepagrįstai, vis grąžindavo prie jo albumo „Mirties sodas“ (2008). Nepagrįstai, nes po Mirties sodą Ostašenkovas klajojo kaip skvarbaus žvilgsnio metafizikas, neslėpdamas, kad šios klajonės jam emociškai sunkios, varginančios, o Atminties vieškeliiais keliauja kaip socialiai aktyvus, akylas, tačiau neįsitempęs stebėtojas. Atrodytų, be didesnio vargo sugeba koncentruoti savo ir portretuojamojo dėmesį, moka parinkti fotorakurus, žurnalistinį, visuomeninį aktualumą derindamas su filosofiskumu, nevienadieniškumu.

Tai turbūt pirmasis autoriaus albumas, kuriame taip aiškiai išreikštas ankstesnėms nespalvotoms Ostašenkovo nuotraukoms visiškai nebūdingas socialumas. Akivaizdu, kad jį bus nulėmęs fotokorespondento darbas viename miesto dienraštyje 1979–2003 m. Didžioji dauguma parodos ir albumo darbų datuojami būtent

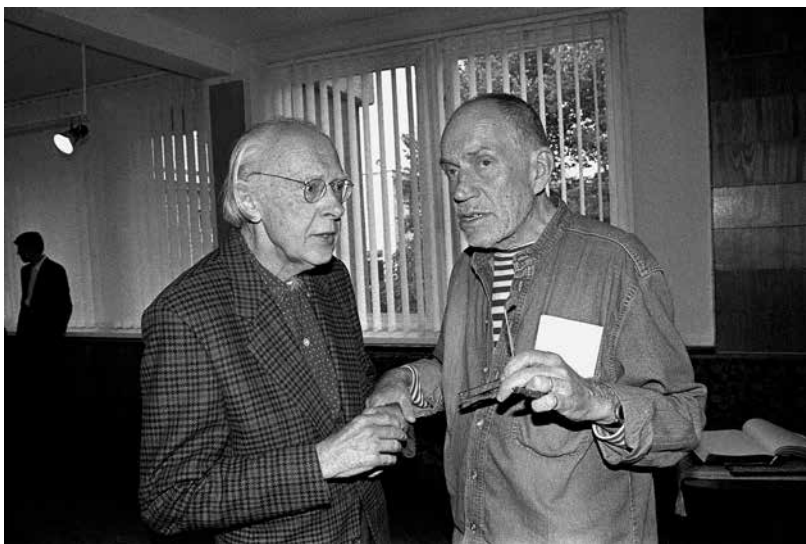

Aleksandras OSTAŠENKOVAS. Paulius Normantas. 1997 m.

šiuo laikotarpiu, nemažai jų pirmiausia publikuoti šiame dienraštyje, vadinasi, neišvengiamai turėjo atspindėti vienokias ar kitokias aktualijas.

Žodžiai ir vaizdai kaip jungtys

Prisipažinsiu, priklausiau tiems, kurie manė, kad laikraštinėms Ostašenkovo fotografijoms dažnokai pritrūksta objektyvaus statiško dokumentalumo, „šalto“ reportažiškumo. Jos atrodė pernelyg subjektyvios, pernelyg savitos, pernelyg meniškos, t. y. išsprūstančios iš grynosios žurnalistinės leidinio visumos, ją ardančios. Tačiau po kurio laiko supratau klydęs. Vartydamas laikraščių komplektus dabar, įsitikinau,

Aleksandras OSTAŠENKOVAS. Žibuntas Mikšys ir Vytautas Kalinauskas 1997 m.

kad dažno numerio vertingiausia medžiaga yra būtent nestandartinis Ostašenkovo fotožvilgsnis, kuris praeities atmosferą, o kartais net konkretiką perteikia kur kas taikliau ir giliau negu „standartinis“ žurnalistinis tekstas.

„Atminties vieškeluose“ nauja, ankstesnei menininko kūrybai nebūdinga tai, kad prie kiekvienos fotografijos atsiranda ilgoki autoriniai jo paties tekstai. Skirtingai negu poetiškai eseistinis parodos pristatymo žodis, tapęs albumo įvadu, šie aprašymai pabrėžtinai faktografiškai, enciklopediškai sausi. Vis dėlto atsidūrę greta asmens portreto, jie tampa labai iškalbingi. Pirmiausia todėl, kad tarytum visiškai nuasmeninta intonacija pasakoma būtiškai esminė informacija, natūraliai apimanti oficialią, dokumentišką keleto epochų kalbą: sovietinės (Ostašenkovas rašo *tarybinės*), šiuolaikinės, retkarčiais – ir tarpukario Lietuvos.

Prie jau minėto dailininko Gerardo Bagdonavičiaus rašoma: „Tarpukario metais apdovanotas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordinu, tarybiniais metais – „Garbės ženklą“ ordinu“ (p. 4). Prie Šiaulių dramos teatro aktorius Prano Piauloko (1945–2008) portreto nurodyta: „LTSR liaudies artistas, LTSR komjaunimo, LTSR Valstybinės, Lietuvos Vyriausybės kultūros ir meno, Potencijos Pinkauskaitės premijų laureatas, Šiaulių m.

Garbės pilietis“ (p. 7). Vladas Požėla (1913–1997) pristatomas taip: „Kunigas, tremtinys, visuomenės veikėjas, Kužių bažnyčios klebonas. Vokiečių okupacijos metais prisidėjo prie žydų gelbėjimo. Izraelio vyriausybė jam suteikė „Pasaulio tautų teisuolio“ vardą.“

Portretai byloja apie žmogaus asmenybės ir individualaus jo laiko vientisumą. Visi jie tarytum sako: *ecce homo* – štai žmogus su visu antlaikišku savo laikinumu, pati jo būtis išreiškia gyvenimo tęstinumą net radikaliausių lūžių momentais.

Miestovaizdis per veidovaizdį

Ciklą „Atminties vieškeliai“ suprantu kaip įtaigios ir brandžios meninės Šiaulių refleksijos tęsinį. Saulės miestas šiaip gana pilkas, nuobodus, tačiau turtingas talentų. Dailininkams, skulptoriams, aktoriams, fotografams, muzikams ir kt. šis miestas yra gyvenimo, kūrybinio proceso, savirealizacijos ir eksponavimosi vieta. Vis dėlto asmenų, kuriems Šiauliai būtų tapę konceptualia kūrybos ašimi, esama nedaug.

Ostašenkovo net intymiausiame albume „Būsenos“ (2016), kuriame absoliučiai dominuoja per fotoobjektyvą regima paties autoriaus vidinio pasaulio topografija su melancholiškų jo būsenų landšaftais, tuneliais ir aklagatviais, galima atpažinti intensyvų ir savitą Šiaulių dvelksmą. Iškyla senojo centrinio parko, senųjų kapinių fragmentai, prie jų esančios cerkvės siluetas, kiti miesto motyvai.

„Atminties vieškeluose“ matau Šiaulius net portretuojamųjų veiduose, jų laikysenoje, jau nekalbant apie antrojo plano „scenografiją“, aplinkos detales, o ypač bendrą atmosferą. „Laikas ir jaunystė atvedė į žurnalistiką, suteikė unikalią progą susitikti, bendrauti su įvairių profesijų ir likimų žmonėmis, – rašo Ostašenkovas. – Pasirinkau [sąvą] žmogaus stebėjimo ir pateikimo būdą – atvirą žvilgsnį į objektyvą“ (p. 158).

Žvilgsniai čia patys įvairiausi. Kartais iš jų sklinda džiugesys, nuoširdumas, atvirumas, kartais nuostaba,

susimąstymas, ironija, oficialumas, kartais kuklumas, liūdesys ar lūkestis. Matome daugiausia vidutinio amžiaus, senyvus žmones, jauni veidai vos keli. Neįpareigojančioje namų aplinkoje su laisva ar bent laisvesne apranga irgi tik vienas kitas. Pro akis praslenka įvairiausių socialinių grupių, profesijų atstovai – pramonininkai, medikai, menininkai, politikai, pedagogai, sportininkai, dvasininkai, mokslininkai, kultūrininkai. Buvę tremtiniai ir jų trėmėjai, buvę karo dalyviai ir pokario rezistentai...

Paroda ir albumas, kai iš pirmosios išėini, o antrąją užverti, palieka į sąmonę įsirėžusį „sutelktinį“ XX a. antrosios pusės – XXI a. pradžios Šiaulių miesto portretą. Daugialypį socialiniu, profesiniu, ideologiniu, tautiniu (lietuviai, rusai, žydai) ir panašiais atžvilgiais, dėsningai gana monotonišką bendrąja antropologine prasme, bet autentišką, o tai svarbiausia.

Menininkas „dvare“

Portretinėse Ostašenkovo fotografijose nėra režisūros, o jeigu vietomis ji netyčia atsiranda, tai vis tiek netrikdo akies, neardo natūralios vaizdo visumos. Nėra čia ir manieringumo, „glianco“, dizaineriškų (blogąja šio žodžio prasme) fotoįmantrybių, perteklinių išgražinimų. Nepataikaujama nei žiūrovams, nei portretuojamajam. To nėra net oficioziniame grupiniame 1983 m. portrete „Fotografija atminčiai ir istorijai“ (p. 70–71), kuriame už ką tik sumedžiotų, ant žolės sustatytų ir pagaliais, metalo strypais paramstytų aštuonių plačiaragių elnių galvų stovi išsirikavusi pagrindinė ano meto Lietuvos ir Šiaulių partinė nomenklatūra.

Dirbtinė scenografija kažkur pamiškėje, netoli Šiaulių, ir parežisuota „hierarchinė“ kompozicija neužmaskuoja, net nepridengia LKP CK pirmojo sekretoriaus Petro Griškevičiaus senatvinio nuovargio, kurį pirmiausia išduoda smuktelėjusi pilvūžiška figūra. Nenusaldinta ir Algirdo Brazausko natūrali, neplakatinė mimika ar Liongino Šepečio smalsus, sykiu gal kiek įtarus žvilgsnis, nukreiptas į fotoobjektyvą.

Turint omenyje, kad nuotraukos darytos ne viešumai, nes tokio pobūdžio vaizdų anais laikais niekas ne-

viešindavo, o asmeniniams įtakingų portretuojamųjų albumams ir savaip suvokiamai archyvinei istorijai, akivaizdu, kad Ostašenkovas, net patekęs į kūrybos laisvei itin nepalankią „dvaro menininko“ situaciją, liko ištikimas savo nuostatoms.

Kam ir kodėl?

Viena įsimintiniausių fotografijų albume „Atminties vieškeliai“ – poetės, vertėjos Auksės Vasaitytės (1947–1988) portretas. Joje daug detalių – žmonių apranga, apavas, šukuosenos, neįgaliųjų vežimėlio ir net jame padėtos moteriškos rankinės dizainas atspindi laiką, bet visumos įspūdis jį gerokai pralenkia. Kompoziciškai-geometriškai centruota, šviesos tonų žaismu apgaubta trapi poetės figūra išreiškia ne tik jautrų, labai subtilų, bet ir universalų, antlaikišką humanizmą.

Pedagogo, mokyklos direktoriaus Algimanto Miltenio (1942–1999) portretas, regis, yra vienas iš simboliškiausių. Už išvaizdaus, ketvirtą dešimtį baigiančio vyro nugaros – atpažįstama vienos gatvės Šiaulių centre atkarpa. Tai tarpukario ir dabartinė Aušros alėja, anuomet pervadinta komunisto Vinco Kapsuko vardu. Šaligatviai, stoginė prie namo, medžių šakos užklotos sniegu. Portretuojamojo plaukus, palto apykaklę, pečius lengvai pridengusios snaigės. Vis dar lėtai sninga.

Po keturiasdešimties metų tasai sniegas nuotraukoje yra virtęs kažkokio keisto neistorinio laiko metafora. Tokių metaforų „Atminties vieškeliuose“ daug – reikia tiesiog įsižiūrėti, kas atsispindi žmonių veiduose, supa jų figūras, kokiais ženklais tampa detalės, matomos atpažįstamame ar neatpažįstamame Šiaulių fone.

Aleksandro Ostašenkovo fotoobjektyvui paklususi tikrovė transformuojasi į ženklus, kurie sustiprina portretų autoriaus keliamą egzistencinį klausimą: „*Kam ir kodėl mes esame siunčiami į šį pasaulį?*“ ■

¹ Agnė Narušytė. Lietuvos fotografija: 1990–2010. Vilnius: *Baltos lankos*. 2011, p. 117.

² Aleksandras Ostašenkovas. Atminties vieškeliai: *Fotografijos 1970–2016*. Šiauliai: *Vizualiojo meno kūrėjų asociacija*. 2020, 160. p.

KANTIŠKASIS SAVAITGALIS IR MOLIMPIADA*

Būtent taip – „Kantiškasis savaitgalis“ – iš pradžių iššifravau Nacionalinės dailės galerijos kvietimą birželio 4–6 dienomis „atsisveikinti su dailininko Lino Leono Katino paroda „Raudona krisdama virsta balta“, nors iš tikrųjų tas kvietimas vadinosi „Katiniškasis savaitgalis“. Verta pacituoti dar porą šio kvietimo į ekskursijas ir kūrybines dirbtuves ištraukų: „*Katiniškąjį savaitgalį*“ leisime vaikštinėdami pavieniui kaip katinai, laikydamiesi saugaus atstumo, tačiau ne mažiau įdomiai, smalsiai ir kūrybiškai. [...] Kūrybinės dirbtuvės šeimoms pagal L. Katino receptą vyks lauke, rekomenduojame apsirengti taip, kad nebijotumėte išsitepti [...] L. Katinas XX a. 7 dešimtmečio pabaigoje tapo vienu pagrindinių savo kartos menininkų avangardistų, stagnacinėje brežnevinio laikotarpio kultūroje suformavusių laisvos, eksperimentinės kūrybos properšą.“¹

Reikėtų aptarti kai kurias terminologijos ypatybes. Vilniaus meno sistemos terminų genezę apibendrintai galima skelti į dvi dalis. Pirmoji – tai terminologija, įsitvirtinusi maždaug nuo 1990-ųjų ir galiojusi apytikriai iki 2009-ųjų. Žinoma, šiuo periodu taip pat vyko daugybė ideologinių transformacijų, po dutūkstantųjų pastebimas vertalų (daugiausia iš anglų kalbos) bumas, tačiau šiame straipsnyje to nede-

talizuosime. Taigi apytikriai iki 2009 m. institucinę Vilniaus meno sistemą galima apibūdinti kaip daugiau ar mažiau biurokratinę su komerciniais intarpais. O jos vartojami terminai buvo suvokiami kaip „duoti iš aukščiau“ kone metafizinių prasmių nešiojai, kita vertus, siejami su tam tikromis ideologinėmis nuostatomis. Pavyzdžiui, XX a. 10-ajame dešimtmetyje nusistovėjo dvejopa egzistencinė-vertybinė dailininkų laikysena, tiksliau sakant, vienu įvaizdis buvo „modernistinis“, o kitų – „postmodernistinis“. Kai kurios Vilniaus institucijos teigė reprezentuojančios „šiuolaikinį meną“, o kitos skelbėsi atstovaujančios „tradicinėms“ arba „tikrosioms“ vertybėms. Tuo pagrindu (bent jau viešų lozungų lygmeniu) kildavo netgi tarpinstituciniai konfliktai.

Meno sąvokos anuomet nestokojo ir dualizmo, tam tikros dialektikos. Žinoma, iš dalies tai buvo tik priedanga manipuliacijoms, susijusioms su profesinių grupių oportunitizmu. Šiuo atveju svarbu, kad tomis sąvokomis bent jau stengtasi dangstyti tarsi „moraliniais (kantiškaisiais?) imperatyvais“.

Lūžis įvyko 2009-aisiais, kai buvo įsteigtas privatus MMC ir startavo Vilniaus meno mugė. VDA finansinis aljansas su VEKS'u tais pačiais metais, ko gero, irgi nebuvo atsitiktinis, veikiau simptomiškas dalykas. Akademinė bendruomenė, orientuodamasi į globalius procesus, komercializavo aukštąjį mokslą, kad galėtų pretenduoti į ES pinigų srautus. Taigi nuo tada pastebimai sustiprėjo verslinė-korporacinė Vilniaus meno sistemos logika ir tvarka, silpnėjant „vertybinei-moralinei“ terminų įkrovai, o kartu ir dualizmui.

* Beje, nuo birželio 20 d. galima apžiūrėti didžiąją MO muziejaus parodą „Kodėl taip sunku mylėti?“ Olandės Saskios Boddeke ir britų režisieriaus Peterio Greenaway'aus specialiai šio muziejaus erdvėms sukurtą instaliaciją įkvėpė abiejų kuratorių dukra Pip. Pristatomi ir 22 lietuvių autorių 89 kūriniai, akcentuojantys figūratyvumą, fiziškumą, narpliojantys vidinius prieštaravimus, įvairias dvasines būsenas. – Red.

„Pereinamasis“ laikotarpis truko apie dešimtmetį, sąlygiškai iki 2018 m., kai oficialiai atsidarė MO muziejus. Tuo metu galutinai prarado prasmę terminai, iki tol buvę dar bent iš dalies stabilūs, nors jau gerokai reliatyvizuoti. MO muziejus paskelbė atidarymo MO-ratoną (*sic!*), trukusį 4 dienas,² pabrėžė, kad „*MODernistas [sic!] – MO idėjos rėmėjas ir muziejaus kūrėjas. MODernistus jungia noras palaikyti nepriklausomo, modernaus muziejaus idėją. MODernistui rūpi Lietuvos kultūra ir jos ateitis, jis ją kuria kartu su MO muziejumi. Visos pajamos, gautos iš MODernistų, keliauja muziejaus veiklai išlaikyti: parodoms, meno renginiams, pop-up siurprizamams, edukacijai, leidybai.*“³

MO muziejus tiesiog privatizavo *MODernizmą* (turbūt ir *postMODernizmą*), apibrėžė jį tiek savo kolekcijos ribomis, tiek siūlomų komercinių paslaugų paketu, už kurį susimokėjęs vartotojas tampa vadinamuoju *MODernistu* ir toks yra, žinoma, kol moka pinigų. Žodžiu, egzistuoja tik MO, o visi kiti prie jo priskretę žodelyčiai lengvai nuplaunami, tarsi nešvarumai nuo lėkštės, ir pakeičiami kitais. Taigi MOMUO arba MUOMENIS.

Mane kaskart šokiruoja jau antrus metus vykstančios akcijos „SU-MENĖK“ vaizdinė koncepcija. „Sumenėjęs“ žmogus tampa išdarytu monstros – jam ar jai vietoj galvos išdygsta liepsnojantis degtukas, koks pagalys ar kvadratas arba galva paprasčiausiai subyra... Sakyčiau, tiesiog ideali kapitalizmo propagandos, pasitelkiant meną, vizualinė išraiška.

Beje, Vilniaus miesto savivaldybė pernai vasarį lyg niekur nieko vežiojo ekskursijas po galerijas, nors oficialiai buvo paskelbta gripo epidemija. Džiaugtasi rekordiniais lankytojų srautais. Vaistų pramonė, matyt, irgi užsidirbo. Manychiau, savivaldybė, susitarusi su galerijomis, šią nuotaikingą akciją galėjo pratęsti ir per COVID-19 karantiną. Juk visa tai daroma ne šiaip sau, o dėl Meno...

Taigi į pirmą planą iškilo verslinė meno sistemos logika, visus terminus galutinai atsiejusi nuo ideologinės pozicijos ar moralinio imperatyvo. Jie *var-tojami* (turėkime omenyje būtent verslinį šio žodžio atspalvį) kaip konkrečios institucijos komerciniai

„tyzeriai“ – nuotaikingi, kartu absurdiški ne(o)logizmai, orientuoti į pramogą.

Oficialiai atvėrus duris MO muziejui, visas meno erdvėlaikis tapo atvirai plokščias, dirbtinai hiperpozityvus (tai nereiškia, kad sistema anksčiau to stokojo, tačiau dabar čia svarbiausias žodis *atvirai*). Neliko ne tik vidinių prieštaravimų, atmetas bent kiek adekvatesnis „protingumo principas“, grindžiamas neekonominiais argumentais. Nes tai, kas prasilenkia su verslo logika, yra tiesiog nelogiška.

Tai erdvėlaikis, kuriame viskas yra tiesiog *super*-nuostabu, čia tiktų negražus rusiškas keiksmazodis, kuris lietuviškai skambėtų maždaug taip: „*užsikrušk* kaip gerai!“ (Deja, vartoti originalo šiame straipsnyje negalime.) Kodėl žargonas būtent rusiškas? Tikrai ne iš paikumo. Visų pirma, reikėtų turėti omenyje, kad tiek „senųjų-naujųjų“ valstybinių, tiek ir „naujųjų-senųjų“ privačių-korporacinių Vilniaus meno institucijų šaknys didžiąja dalimi glūdi, norime to ar ne, sovietinės nomenklatūros dinastijose, taigi oficiozinė konjunktūra joms nesvetima. Populiarus sovietmečio žargonizmas tikrai neatsitiktinis bent jau šiuo atžvilgiu. Be to, dabartinė Vilniaus meno sistema „klestėjimą“ taip smarkiai supynė su „pozityvumu“, kad padoriais žodžiais tiesiog sunku tą tinkamai išreikšti.

Tačiau, kad nereikėtų nuolatos linksniuoti termino, deja, primenančio, keiksmazodį, pakeiskime jį oficiolesniu, šiek tiek sumedėjusiu terminu *populizmas*. Šio straipsnio ribose populizmą derėtų suprasti kaip valdančiųjų (taip pat ir meno sistemos) sluoksnių tiek ideologinę, tiek estetinę strategiją, kuri dažnai tyčia vulgarizuojama, kreipiantis į „liaudį“ jos pačios kalba. Apeliuojant į kokią nors labiau apibrėžtą (pavyzdžiui, dailininkų) „daugumą“, neretai demonstruojamas netgi tariamas priešiškus politikai ar socialiniam elitui – vadinasi, sau patiems?

Svarbu tai, kad šios strategijos, viena vertus, dažniausiai nesiremia jokiais konkrečiomis ideologinėmis ar moralinėmis nuostatomis. Antra vertus, „išlaisvinanti“, „liaudžiai artima“ retorika maskuoja ciniškai apgalvotą simuliaciją, taigi ketinimai visiškai priešingi. Vienu atveju turime reikalą tiesiog su oportunitizmu,

kai pasinaudojama atsitiktinai susiklosčiusia situacija, o kitu – susiduriame su gerai apgalvota manipuliacija, siekiant galios ir dominavimo. Tačiau esminiai populizmo, būdingo bent jau meno sistemai, bruožai tie patys – paslėptas (biurokratijos) arba atviras (verslo) cinizmas, apsimestinai deklaruojant „vertybinius“ ir „moralinius“ principus, neretai įpinant dar ir „misiją“ puoselėti Lietuvos kultūrą...

Populizmas iš tikrųjų neturi nieko bendra su emancipacija ar kritine kultūrinės hierarchijos revizija (tą iš dalies deklaruoja ŠMC), juo labiau su „liaudies priartinimu prie meno“ (tą deklaruoja MO muziejus). Jis yra tiesiog naujojo *dešiniojo populizmo – reakcingojo konservatyvizmo* atmaina, taigi specifinis elitarizmas, vulgarizuotas kapitalistinis totalitarizmas.

Kad patikslinčiau vulgarizacijos sąvoką, pasitelksiu Michailo Bachtino liaudiškosios karnavalinės kultūros arba *folklorinio realizmo* koncepciją, anot kurios liaudiškoji karnavalinė (viduramžių) kultūra bent laikinai paneigdavo socialinius skirtumus tarp „viršaus“ ir „apačios“, nuvainikuodavo abstraktų idealizmą, viską paversdama materialiu kūniškumu. Toks liaudiškas „vulgarumas“ su tvirtomis tūkstantmetėmis šaknimis apversdavo aukštyn kojomis, parodijuodavo dominuojančias bažnytines ir pasaulietines „aukštąsias“ vertybes, ištrindavo ribas tarp simbolių ir tikrovės.⁴ Ši *ambivalentiškai pozityvų* gaivalą pradėta „kultūrinti“ Renesanso epochoje, o galutinai jį ištrynė Apšvieta. Tuo metu įsigalėjusi buržuazija sukūrė elitizuotą koncepciją *menas menui*, liaudiškam karnavalui suteikdama išimtinai neigiamą prasmę. Valdančioji klasė maždaug tada suvokė, kad „karnavališkumą“, reikalui esant, galima tiesiog imituoti. Beje, Lino Katino kūrybos „karnavališkumas“, apie kurį užsimena dailininko retrospektyvos kuratorė, sakyčiau, visiškai išsitenka minėto buržuazinio elitizuoto-estetizuoto, taigi imitacinio karnavališkumo ribose.

Toks suvaidintas karnavališkumas yra apskritai būdingas kultūrinės konjunktūros postkolonialistiniais laikais bruožas. Apie tai rašo ir Achille'as Mbembe, tyrinėjantis buvusias Europos (pirmiausia Prancūzijos) kolonijas Afrikoje, tapusias tariamai nepriklausomo-

mis valstybėmis: „*Pompastika išreiškiama, retoriškai ką nors kartojant, nuolat pateikiant prestižinius sąrašus, pabrėžiant neatitikimą tarp daiktų ir žodžių, griebiantis antitezių. Sistemos polinkį pūstis ir mėgautis savimi rodo dažnas superliatyvų, hiperbolių ir apibūdinimų, prasilenkiančių su tikrove, vartojimas. Galų gale pomėgis žongliruoti netiksliais frazėmis, miglotais apibendrinimais, be to, nuolatiniais kreipiniais į ateitį.*“⁵

Palyginimui pasitelkime keletą konkrečių pavyzdžių, pradėdami nuo MO muziejaus oficialios retorikos: „*MOlimpiada – tai vieną dieną trunkančios virtualios Lietuvos meno žaidynės. [...] Žaidynėse pamatysi ir meno kūrinių – jie padės rasti teisingą atsakymą. MOlimpiadoje dalyvauti kviečiami VISI! Neskirstysime nei į amžiaus, nei į svorio kategorijas. Sportinis šūkis skelbia, jog svarbu dalyvauti, o ne laimėti. Visgi mėgstantiems greitį ir taškus, pažadame išrinkti 5 geriausius. Jais taps daugiausiai teisingų atsakymų per trumpiausią laiką surinkę dalyviai. 5 – kaip ir olimpiniai žiedai vėliavoje! [...] MOlimpiados klausimus kuria MO muziejus, todėl žaidynėse sutiksi menininkus ir istorijas nuo 1960-ųjų iki šių dienų. Būtent to nuostabaus modernaus ir šiuolaikinio meno laikotarpio, kurį atspindi MO kolekcija.*“⁶

Pirmosios vietos laimėtojas gauna 650 eurų vertės „išskirtinį“ vakarą MO muziejuje plius dvi MODernisto korteles. Tas „išskirtinis vakaras“ – tai „3 patiekalų vakarienė 2 asmenims MO bistro ar MO terasoje.“⁷ O taip pat: „*Muziejus – tik tau ir tavo draugui (-ei)! Išskirtinė ekskursija tik jums atidarytame MO muziejuje. Pažadame, daugiau jokių kitų lankytojų nebus. O kartu su gidu ne tik sužinosite apie MO, jo architektūrą, parodas, bet... užsuksite ir į saugyklą! Patikėkite, ne visi ten lengvai patenka.*“⁸

Tai tipiškas vulgarizuoto populizmo pavyzdys, beje, bendradarbiaujant su Nacionaliniu transliuotoju (*sic!*). Visi lankytojai traktuojami kaip „runkeliai“. O ką jau kalbėti apie pastaruosius keletą metų vykdytą, valstybinių edukacijos ir kultūros institucijų proteguojamą agresyvią rinkodarą Lietuvos švietimo institucijų atžvilgiu, ambicijas kontroliuoti / diktuoti ugdymo turinį.

Linas Leonas KATINAS. Autobiografija. 1971. Kartonas, aliejus; 122 x 100

Linas Leonas KATINAS. Projektas erdvei, kurios raudona spalva krisdama virsta balta. 1971 Vidmanto Ilčiuko reprodukcijos

Kreipiamasi į „liaudį“, pasitelkiant absurdo logiką ir antitezes. Iš pradžių teigiama, kad *MOlimpiadoje* gali dalyvauti visi. Tačiau tuos „visus“ tuojau pat bandoma sugundyti pseudoelitizmu – laukia brangi vakarienė dviem, be to, žadama, kad muziejus tą vakarą neįsileis kitų lankytojų, o viktorinos nugalėtojui atvers dar ir saugyklas, į kurias ne visi patenka! Sakyčiau, visiškas marazmas, tačiau sumaniai žaidžiama, kuriant „išskirtinumo“ iliuziją.

Žinoma, „*MOlimpiados organizatoriai pasilieka teisę vienašališkai be išankstinio dalyvio įspėjimo pašalinti iš MOlimpiados bet kuri MOlimpiados dalyvį, dėl kurio organizatoriams kyla įtarimų dėl bet kokio MOlimpiados dalyvio nesąžiningumo dalyvaujant MOlimpiadoje (akademiniio nesąžiningumo, dalyvavimo daugiau nei vieną kartą ir kt.)*“⁹

Tai vulgarizuota karnavališkumo regimybė, po kuria slepiasi itin ciniška ir griežta socialinė stratifikacija, nes viskas nuleidžiama iš viršaus.

MO retorika puikiai iliustruoja Mbembe's minėtus superliatyvus ir teiginius, neatitinkančius tikrovės. „*Modernaus ir šiuolaikinio meno laikotarpis*“ tampa „nuostabiu“ kažkodėl būtent po 1960-ųjų. Spėju, taip yra tik todėl, kad jis atsidūrė muziejaus kolekcijoje. Žodį „nuostabus“ be jokio sąžinės graužimo mintyse galėtume pakeisti *anuo* žargonizmu, išreiškiančiu *superklestėjimą*.

Taigi prasmė išplaunama, ją pakeičia emociškai dirginanti retorika, sklidina superliatyvų. O edukacijos srityje MO muziejaus rinkodara, ko gero, orientuojasi į vadinamąją „akropolizaciją“ – plačiai žinomas mokinių ir mokytojų, iš periferijos atvykstančių į mokomąsias ekskursijas, noras praleisti laiką dideliame prekybos centre (tiesa, dar anksti spręsti, ar ši „akcija“ bus sėkminga).

Vilniaus meno mugei *ArtVilnius*, irgi nė iš tolo neturinčiai nieko bendra su demokratija, būdinga tiesiog begėdiška savigyra, žarstant tipinius komercinės reklamos superliatyvus – „išskirtinė“, „vienintelė“, „geriausia“, „reikšmingiausia“ (o prie „demokratiškos“ dažnai priduriama dar ir „prestižinė“). Antitezių kratinys, paremtas absurdo logika. „*Būdama vienintelė*

regione, mugė siekia būti universaliai demokratiška [...] Mugės organizatoriai integravo Vilnių į reikšmingiausių Europos šiuolaikinio meno centrų sistemą, padėjo jam tapti tiltu tarp Rytų ir Vakarų. [...] „ArtVilnius“ kasmet vyksta vienoje geriausių Lietuvoje ekspozicinių erdvių – parodų ir kongresų centre „Litexpo“ [...] Išskirtinė mugė [...]“¹⁰ ir t. t.

Atrodytų, tokia demagogija būdinga tik komerciniams-korporaciniams meno sistemos dariniams. Neapsigaukime. Pavyzdžiui, ŠMC nuolat vadina save kažkodėl... „stambiausiu“. Išsklaidyti tokią demagogiją tarsi ir turėtų vadinamoji „nepriklausoma“ kultūrinė spauda, tačiau ji tokio vaidmens kaip įmanydama vengia, nors dažnai juo dangstosi. Čia klesti pasyvisis konformizmas (remiuosi ir savo asmeniniu pavyzdžiu). Paradoksali ir kultūrinės spaudos logika – duokite mums pinigų, tada būsime nonkonformistai!

Simptomiška, kad kai kurių kultūrinių savitraščių redaktoriai 2008–2009 m. atsikratė „kontrkultūrinių nuosėdų“, argumentuodami tuo, esą antraip negaus net ir to menko, kasmet vis mažėjančio finansavimo iš Spaudos rėmimo fondo. Žodžiu, nenorėjo pykdyti tų, kurie skiria pinigus ir spiria elgtis supratingai... SRTR fondas, nors viešai prisiekinėja nesikišantis į kultūros leidinių turinį, tačiau reikalauja, kad paraiškovai iš anksto nurodytų tekstų autorius ir temas! Nuolankiai pakludami tokiam spaudimui, kultūros leidiniai pasmaugė patys save, o finansavimas vis tiek nepaliaujamai mažėja. Tokios „civilizuotos“ cenzūros būdu jau pavyko užgniaužti rimtesnę kritinę mintį, o kartu ir adekvatesnės savi-kritikos potencialą...

„Senos-naujos“ šiuolaikinio meno institucijos, kurios XX a. 10-ajame dešimtmetyje tarsi šliejosi prie (neo)liberalaus George'o Soroso kapitalo, kai pakankamai jo sukauptė, taigi tapo „stambiausiomis“, pradėjo saugoti ir gausinti savo „riebalus“ tiesiogine šio žodžio prasme. Todėl gana greitai prisigretino prie nuosaikiųjų (?) konservatorių stovyklos, su kuria beveik du dešimtmečius tariamai konfliktavo. Kitaip tariant, pasyviai priėmė agresyvaus žaidimo taisykles, primetamas reakcingų (verslių) dešiniųjų populistų.

Žodžiu, esminių skirtumų tarp valstybinės-biurokratinės meno sistemos ir privataus verslo sferos nėra, tiesiog viena priskirtina *pasyviajam*, o antra – *reakcin-gajam* konservatizmo sparnui.

Tiesa, valstybinė-biurokratinė (Vilniaus ir ne tik) meno sistema elgiasi ne taip agresyviai, kaip tą daro verslas. Konkreti valstybinė institucija savo moralinę krizę neretai sėkmingai užmaskuoja, pavyzdžiui, medinę konjunktyvinę kalbą suplaka su vadinamosiomis „žodžių salotomis“ (*word salad*) – išeina tikras institucinės šizofazijos kokteilis.

Suvulgarintą populizmą Mbembe apibūdino trejo-pai. Pirma, tai netikslių frazių ir miglotų apibendrinimų kratynys. Na, pavyzdžiui, ŠMC „Galvą su daug minčių“ pristato taip: „*Tai – daugiabalsė paroda apie laiką, pabaigą, pradžią, tranzitą ir kaitą. [...] Nuspėti, ką būtent keičia mūsų veiksmai, ne visada įmanoma; nepaisant to, svarbu ir ne mažiau įdomu stebėti tai, kas veriasi prieš akis, ir veikti. Jei paroda nemeluoja, įveikti neapibrėžtumo nerimą, ko gero, labiausiai padeda švelni atida, artumas ir rūpestis, o visa apimančioje nežinomybėje „klįjais“ tampa buvimas atrama, tramplinu ir nuotykiu sau bei vienas kitam.*“¹¹

Antra, ypač madinga nuolatos mįslingai kreiptis į ateitį: „*Atėjo laikas vėl iš naujo formuluoti klausimus, ko norime iš ateities ir ką joje išvelgiame. [...] Kartais pasirenkame ryžtingai lieti savo ar kitų prakaitą dėl saldėsės ateities, o kartais, atvirksčiai, atsakydami pretenzijų įrodyti savo galią uodžiame ir sekame salsvu, iš ateities sklindančiu kvapu, kurį išskiria vis daugiau žmonių tempiančios Žemės šylančios ir prakaituojančios liaukos. Parodoje pristatomos šios ir kitos strategijos ateities akivaizdoje.*“¹²

Trečia, antitezių, hiperbolių ir teiginių, neatitinkančių tikrovės, gausa. Straipsnio pradžioje jau cituotame kvietime į „Katiniškąjį savaitgalį“ kaip tik ir pateikiama du įvaizdžiai, prieštaraujantys vienas kitam. Linas Katinas paprastai pristatomas kaip vienas iškiliausių vadinamojo „*tylojo modernizmo, sovietmečiu priešgyniavusio oficialioms normoms*“¹³ atstovų. Toks įvaizdis lyg ir kreiptų pasigilinti į ideologinius, moralinius kūrybos principus, paties dailininko laikyseną sovie-

tmečiu, bet ne mažiau svarbi ir šiandieninė jo pozicija. Taigi nederėtų meluoti nei sau, nei kitiems. Juk arba moraliniai principai, arba... Tarpinis variantas vargu ar galimas.

Tačiau NDG perša būtent tarpinius variantus. Katinas pristatomas kaip „*brežnevinio sąstingio*“ laikų eksperimentatorius, o kartu „neįpareigojančiai“ žaidžiama jo pavardės „katiniškumu“, aiškinama, kad parodoje šlaistysimės pasieniais tarsi katinai (prasi-dėjo morčius?). Nelyg kulinarinėje laidelėje porinama apie kažkokius Katino „receptus“, suprask, pagal juos bus kažkas „pagaminta“ ir išeis (metaforiškai) *super*-skanu. Sėkmė garantuota!

Žinoma, iš dalies galima sutikti, kad šiuo atveju iš-ryškintas tik formaliai „eksperimentinis“, gal vien „žaidybinis“ *mundus imaginalis* lygmuo, neabejotinai svarbus Katino kūrybai. Be to, dailininkas visada tariamai balansavo tarp rimtumo ir profanacijos, nevengė žaisti ir savo pavarde. Skaitant XX a. 8-ojo dešimtmečio pradžios jo „užrašus sau“ (jie skelbiami knygoje „Tylusis modernizmas“, įgarsinti ir parodoje), sunku aptikti kokių nors užuominų apie politiką, pa-stangas pasipriešinti sistemai ir panašiai...

Vis dėlto jeigu jau minimas pasipriešinimas brežnevizmui, tai ano meto situacija ir „*kūrybos properšos*“, norime to ar ne, vis tiek nukreipia prie tam tikrų dalykų, kurių nederėtų komercializuoti... Juk dailininko koketavimas su „*profanacija*“ sovietmečiu, manyčiau, buvo visai kitokios rūšies negu yra dabar...

Problema ne ta, kad akcentuojamas „žaidybiškumas“, o ta, kad gana sudėtingi dalykai instituciniu lygmeniu suplokštinami ir infantilizuojami iki „klestėjimo“ ir „pozityvumo“ propagandos, o tai jau valstybinis populizmas... Sovietmečiu jis dominavo, bet ir šiandien niekur nedingo, tik išreiškiamas kiek kitokiais terminais. Nereikėtų apsigauti dėl populiaros klišės, esą „komercinis“ (sovietmečiu ideologinis) populizmo apvalkalas reikalingas vien tam, kad priviliotų „liaudį“ arčiau kultūros, o jau tada pradės skleisti tikrosios vertybės...

Todėl peršasi išvada, kad tam tikros „žaidybinės“ Katino kūrybos savybės, sovietmečiu konfliktavusios su ideologiniu populizmu, puikiai tinka šiandieniniam

oficioziniam-komerciniam populizmui. O tada šauna į galvą jau visai šventvagiška mintis (kurią visaip veju šalin), kad Katino „žaidybiškumas“, nors formaliai gana išradingas, galbūt seklokas etiniu atžvilgiu? Stebina ir tai, kad pačiam Katinui dabartinė institucinė jo kūrybos ir gyvenimo profanacija, panašu, nekelia abejonių... Viskas *supergerai*?

Jeigu jau akcentuojamas drąsus eksperimentavimas, tai čia irgi reikėtų būti iki galo *sąžiningam* (šį žodį vartoja pats dailininkas). Užtuot dalijus piešinėlius, padaugintus spausdintuvu, raginant juos „užbaigti“, vertėjo pasiūlyti lankytojams, bent jau vaikams, kad čia pat, parodoje, užtapytų kūrinių originalus. Priešingu atveju į padanges keliamas eksperimentiškumas kiek nedera su akivaizdžiu tų „eksperimentų“ sakralizavimu „prestižinės“ institucijos „prestižinėje“ parodoje. Šiuo atveju turiu omenyje ne vien Katiną, bet visus sovietmečio „tyliusius“, kartu su visais šiuolaikiniais „garsiaisiais“...

Kyla ir papildomas klausimas, ar terminas „*tylusis modernizmas*“ tokiu atveju nėra tiesiog komercinis įvaizdis, tapęs ypač paklausus 1997-aisiais ir kiek vėliau? Gal dabar jį jau bandoma pakeisti tokiu, kuris labiau apsimoka? Žinoma, nesakau, kad reikia sunkiasvorių, pompastiškų kūrybos pristatymų. Priešingai – kalbu apie prasminį, ideologinį, etinį adekvatumą. Tačiau kodėl tada taip lengvai pasiduodama šiandieninei propagandai? Žinoma, sovietinis oficiozas buvo blogas dalykas, tačiau tai nereiškia, kad šiandieninis yra be išlygų „geras“...

Kita vertus, tokia pati pasyviai konformistinė laikysena būdinga ir šiuolaikinio meno atstovams. Tinkamas pavyzdys galėtų būti menininkės, gerokai jaunesnės už Katiną, kritika, nukreipta į vieną MO muziejaus parodą.¹⁴ Sutelkusi dėmesį į lėkštoką „Rūšių atsiradimo“ formatą, giliau taip ir nepažvelgė, tiesiog pradėjo priekaištauti muziejui, kad pristatyta per mažai... pačios kritikės bendražygių, nėra netgi jos pavardės...

Matyt, populizmas (būtų) priimtinas, tačiau mainais į tam tikras privilegijas sau (to paties populizmo ribose). Manychiau, tai ir yra esminis „moralinis principas“, kuriuo vadovaujasi visi visų kartų dailininkai, gal net apskritai menininkai.

Taigi ideologiškai įelektrintos, dualistinės, moraliniais ir ideologiniais principais pagrįstos terminologijos poreikis pastarąjį dešimtmetį akivaizdžiai mažėja. Atitinkamai didėja komercinių ne(o)logizmų paklausa – tai būdinga ne tik meno sistemai, paremtai verslo pragmatizmu, bet ir valstybiniam kultūros sektoriui, kurį ji smarkiai veikia.

Ideologija, „pasipriešinimo“ įvaizdžiai šiandien akivaizdžiai nebemadingi, todėl sumaniai perdirbami į nuotaikingas hiperpozityvias prekinės etiketes, dažnai tam pritaria net ir patys menininkai. Peršasi išvada, kad Vilniaus meno (didesnių) institucijų ir juridinių darinių sistema, o ir apskritai visa vadinamoji „rimtoji kultūra“, yra kiaurai ir atvirai populistinė. ■

¹ Kvietimas į Katiniškąjį savaitgalį. Prieiga internetu: <http://www.ndg.lt/renginiai/kita/katini%20savaitgalis.aspx> (žiūrėta 2020-06-04).

² Citatos iš MO muziejaus feisbuko paskyros.

³ Citatos iš MO muziejaus feisbuko paskyros.

⁴ Plačiau žr.: Михаил Бахтин. Собрание сочинений в семи томах. Том 4 (1). Москва: Языки славянских культур. 2008, с. 26–28, 79, 85, 183, 236.

⁵ Achille Mbembe. On the Postcolony. University of California Press: Berkeley, Los Angeles, London. 2001, p. 118.

⁶ MOrotono projekto pristatymas. Prieiga internetu: <https://mo.lt/lt/rules> (žiūrėta 2020-06-04).

⁷ Ten pat.

⁸ Ten pat.

⁹ Ten pat.

¹⁰ ArtVilnius 2020 pristatymas. Prieiga internetu: <http://www.artvilnius.com/lt/apie-artvilnius/> (žiūrėta 2020-06-04).

¹¹ ŠMC parodos „Galva su daug minčių“ pristatymas. Prieiga internetu: <http://www.cac.lt/lt/exhibitions/current/9840> (žiūrėta 2020-06-04).

¹² NDG parodos „Saldus ateities prakaitas“ pristatymas. Prieiga internetu: <http://www.ndg.lt/parodos/buvusios-parodos/saldus-ateities-prakaitas.aspx> (žiūrėta 2020-06-04).

¹³ Tylusis modernizmas Lietuvoje 1962–1982. Sudarytoja Elona Lubyte. Vilnius: Tyto alba. 1997, p. 8.

¹⁴ Paulina Pukytė. „Meno irgi buvo. Paroda „Rūšių atsiradimas: 90-ųjų DNR“ MO muziejuje.“ In. 7 meno dienos, nr. 1 (1322), 2020-01-10. Prieiga internetu: https://www.7md.lt/tarp_disciplinu/2019-12-20/Meno-irgi-buvo (žiūrėta 2020-06-04).

DAKTARO KALIGARIO PACIENTAI

Vokiečių ekspresionizmo šedevrų apžvalga

Berlyno kino festivalyje šiemet vasarį daug dėmesio skirta pirmajam ekspresionistiniam filmui „Daktaro Kaligario kabinetas“ (1920, režisierius Robertas Wiene), nes lygiai prieš šimtą metų sostinės kino teatre *Marmorhaus* įvyko jo premjera. Šiemet parodyta restauruota šio kino šedevro kopija, palydimieji seansai pabrėžė hipnotizuojančią filmo vaizdų įtaigą. Surengta ir virtuali paroda, pristatiusi šio ankstyvojo „psichotrilerio“ gamybos istoriją, dekoracijų maketus, piešinius. Buvo demonstruojama atkurta originali filmo versija, virtuali instaliacija „Čezarės sapnas“ (Čezarė – tai daktaro Kaligario

asistentas, kuris, užhipnotizuotas ir apimtas traso, paklūsta savo „valdovo“ valiai.) Instaliacijos autoriai, žadėdami, kad lankytojų laukia neįtikėtina mistinė patirtis, nemelavo.

Berlinalėje įvyko ir dar vieno restauruoto šedevro premjera – „Vaškinių figūrų kabinetas“ (1924, režisierius Paulis Lenis) pasakoja tris siaubingas istorijas. Badmiriaujančiam poetui (jį vaidino Williamas Dieterle, vėliau tapęs režisieriumi) vaškinių figūrų kabineto savininkas pasiūlo aprašyti atrakcione vaizduojamų tironų žiaurumus. Ekране atgyja Bagdado kalifas Harunas al Rašidas (Emil Jannings), rusų caras Ivanas Rūstusis (Conrad Veidt) ir Džekas Skerdikas (Werner Krauss).

„Filmai turi tapti atgijusiais piešiniais“

Nors Vokietijoje po Pirmojo pasaulinio karo prasidėjo politinis chaosas ir suirutė, bet lėšų kinui valdžia negailėjo. Tuometinis lyderis generolas Erichas Ludendorffas koncernui UFA (*Universum-Film Aktiengesellschaft*) iškėlė uždavinį pagerinti kino produkcijos kokybę – taip siekta kovoti prieš antivokišką propagandą ir skleisti savąją.

Pokariu gyvenimas suaktyvėjo, ypač kad atsisakyta cenzūros. Istorikas Siegfriedas Kracaueris knygoje „Nuo Kaligario iki Hitlerio. *Psichologinė vokiečių kino*

Vaškinių figūrų kabinetas

istorija“ rašė: „Jei 1918 m. lapkričio įvykius vadinsime revoliucija, iškreipsime šio žodžio reikšmę. Vokietijoje revoliucijos nebuvo. Valdžių paėmę socialdemokratams visiškai nesirengė, todėl Veimaro respublikos paskelbimas buvo gryniausia improvizacija.“¹

Vis giliau šaknis leido ekspresionizmo estetika. Pasak vokiečių poeto Yvano Gollio, ekspresionizmas yra ne tiek meninė kryptis, kiek „ypatinga dvasios būseną, tarsi epidemija pasklidusi po visas intelektualinės veiklos sritis – ne tik poeziją, prozą, dailę, architektūrą, teatrą, muziką, bet ir mokslą“.

Kinas šią dvasios būseną ėmė konkretizuoti ryškiais vaizdiniais, simbolizuojančiais iracionalius pasąmonės košmarus. Filosofiniai siužetai, paremti fizinių ir dvasinių kančių studijomis, siaubo persmelkta atmosfera, negailestingo likimo motyvas, metafizinis mirties dvelksmas išreiškė žemiškos žmogaus egzistencijos efemeriškumą.

Lotte Eisner knygoje „Demoniškas ekranas“ šio reiškinių genezę įvardijo taip: „Prasidėjus epochai, paženklintai visišku chaosu, dviem kraštutinumams – maniakiškam psichoanalizės troškimui žmonių jausmus išskaidyti į atskirus dėmenis ir egzaltuotai ekspresionizmo pasaulėžiūrai, atmetančiai bet kokią psichologiją, – teko susidurti su iki galo dar neišnykusiu romantinės dvasios misticizmu.“²

Filmų kūrėjai, pasakodami šiurpias istorijas, išreiškė Vakarų saulėlydžio nuotaikas, plintančias tarp vokiečių intelektualų. Nestabili psichologinė savijauta neatsiejama nuo materialinių sunkumų, tačiau bendra to meto atmosfera buvo palanki eksperimentams. Vizualinį ekspresionizmo principą suformulavo dailininkas Hermanas Warmas: „Kino kadras turi tapti atgijusiu grafiniu piešiniu.“ Drauge su kitais dviem grupės *Der Sturm* nariais Walteriu Roerigu ir Walteriu Reimanu jis 1919 m. ėmė kurti dekoracijas „Daktaro Kaligario kabinetui“ (1920). Dėl finansinio nepritekliaus ir statybinių medžiagų deficito nuspręsta piešti ant drobės.

„Daktaro Kaligario kabinetas“ išskirtiniams kino šedevrams priskiriamas tiek dėl vizualinio išraiškimumo, tiek dėl komplikuošto alegorinio pasakojimo. Iš-

galvotame Holstenvaio mieste, turgaus aikštėje, daktaras Kaligaris šalia karuselės pastatytoje palapinėje demonstruoja žiūrovams savo užhipnotizuotą asistentą. Somnambulas Čezarė dienas leidžia, uždarytas dėžėje, panašioje į karstą, o naktimis, apimtas transo būsenos, Kaligario įsakymu žudo jam neįtinkančius asmenis. Pirmoji auka – miesto merijos klerkas, atsisakęs duoti leidimą daktaro pasirodymams. Antroji – studentas Alanas, „aiškiaregio“ lengvabūdiškai paklašęs: „Kiek man liko gyventi?“ Čezarė atsakė: „Iki ryto.“ Per dar vieną naktinį nusikaltimą žudikas žūva pats, o Kaligaris pasirodo esąs... psichiatrijos klinikos direktorius, iš senos knygos sužinojęs apie hipnozės galią ir šį ginklą panaudojęs savo tikslams.

Filmo scenarijų drauge su Carlu Mayeriu parašęs Hansas Janowitzas tikėjo, kad kinas suteikia milžiniškas galimybes kurti poetinius apibendrinimus. Wernerio Krausso, suvaidinusio demoniškąjį piktadarį, ir Conrado Veidto, įkūnijusio somnambulą, duetas dėl koncentruotos mimikos, sulėtintų mechaniškų judesių tapo neatsiejama abstrakčių dekoracijų dalimi. O siužetas pateikiamas kaip vieno bepročio pasakojimas kitam bepročiui psichiatrijos klinikos kiemyje.

Krausso Kaligaris panašus į vorą, kuris mezga tankų voratinklį, kol pats jame įsipainioja. Išraiškingas Veidto veidas idealiai atspindi demoniškas daktaro manipuliacijas Čezarės psichika.

Daktaro Kaligario kabinetas

Realizuoti šį keistą scenarijų siūlyta Fritzui Langui, bet jis buvo dar nebaigęs nuotykių serialo „Vorai“. Beje, būtent jam kilo mintis, kad šią istoriją pasakotų studento Alano išprotėjęs draugas Frensis. Tai pateisina fantasmagorinius filmo elementus, nes neaišku, ar čia tikros tragedijos atgarsiai, ar bepročio kliedesiai.

Béla Balázsas knygoje „Regimas žmogus, arba Kino kultūra“ aprašė dar vieną svarbų šio filmo bruožą, atskleidžiantį, kad ekspresionizmas – „*tai menas, gebantis aptikti, pabrėžti ir aiškiai parodyti latentinę, visuose daiktuose slypinčią fizionomiją*“.³

„Daktaro Kaligario kabinetas“, tapęs ekspresionizmo manifestu, „*atvėrė poetinį kino lygmenį*“.⁴ Vis dėlto šis „*daugiausia ginčų keliantis filmas*“, sulaukęs daugybės pamėgdžiojimų, nors yra laikomas meniškumo etalonu, „*rimtesnio poveikio nepadarė nei amerikiečių, nei prancūzų kinui. Tarsi vienišas ledkalnis jis stūksa atskirai nuo kitų*“.⁵

Sergejaus Eizenšteino nuomonė dar griežtesnė: „Daktaro Kaligario kabinetas“, pasak rusų režisieriaus, – tai „*barbariška sveiko žmogiško prado sunaikinimo mene šventė, sveikų kinematografinių pradų broliškos kapinės. Nebyli veiksmo isterija derinama su išpieštomis drobėmis, nutapytomis dekoracijomis, nuspalvintais veidais, nenatūraliais lūžiais ir poelgiais, su siaubingomis chimeromis. Mūsų kine ekspresionizmas beveik nepaliko pėdsakų*“.⁶

Kančių ir dvasinių lūžių enciklopedija

Scenaristas „*Mayeris, originalus autorius, nepalikęs nei romanų, nei novelių, rašęs vien kinui, turėjo ypatingą talentą, orientuotą į vizualinius paveikslus. Veiksmą suvokė kaip kadry ir net rakursų seką. Nepakartojamą savo ritmą jam pavyko perkelti ir į kitą Wiene's filmą „Genuine“, tačiau tai neužkirto kelio nesėkmei, dėl kurios kaltos visų pirma dailininko ekspresionisto Césario Kleino dekoracijos... Kilimų su meistriškai išaustais ornamentais fone aktoriai vaidino tradicine realistine maniera*...“⁷

Genuine – tai laukinės genties, atliekančios keistus ritualus, žynė, aršiose kovose su priešais patekusi į nelaisvę. Vergų turguje ją nusipirko anglų lordas Melo,

įsigijęs dar ir mistinį žiedą, turintį didžiulę galią. Naujasis šeimnininkas įkalina merginą stikliniame narve, tačiau ji sugundo jauną lordo barzdaskutį. Ištrūkusi į laisvę, Genuine pražudo kelis vyrus, priversdama, kad šie ją įsimylėtų, o paskui nusižudytų („*koks nuostabus meilės įrodymas!*“). Tikriausiai todėl amerikiečiai šį filmą pavadino „Istorija apie vampyrę“. Siužetas plėtojamas kaip dailininko Persio sapnas – iš paveikslu nužengia egzotiška brunetė su margais *art deco* stiliaus drabužiais. Sužinome jos kerų išprovokuotą dramą, kuri pražudo ir pačią kerėtoją.

Vokiečių kino ekspresionistai tiesiog negalėjo nepasinaudoti Fiodoro Dostojevskio kūryba, juo labiau kad raudonos jo knygų nugarėlės, pasak Kracauerio, puošė beveik kiekvienos smulkiaburžuazinės vokiečių šeimos svetainę. „*Atkaklus siekimas pritaikyti tinkamą psichologinį modelį iš esmės rėmėsi nuostata, kad visas kančias, kurias kelia tironija bei chaosas, reikėtų išskentėti, kaip liepia krikščioniškoji meilės doktrina. Tai savo ruožtu reiškė, kad dvasinės metamorfozės svarbesnės už gyvenimo kataklizmus, o potekstė liudijo smulkiosios buržuazijos bjaurėjimąsi bet kokiomis socialinėmis ar politinėmis permainomis. Suprantama, kodėl juostoje „Nosferatu“ visas kliūtis įveikia moters meilė, o filme „Pavargusi mirtis“ mergina susitikimą su mylimuoju būsimajame gyvenime nusiperka kančių ir pasiaukojimo kaina. Tai problemų sprendimas Dostojevskio maniera*“.

Sakoma, kad ekspresionizmui visų svarbiausias yra išraiškingas gestas. Tą puikiai iliustruoja kitas psichologinis Wiene's trileris „Orlako rankos“ (1924), kur aktorius Veidtas demonstruoja neprilygstamai virtuoziską plastiką. Filme, sukurtame pagal prancūzų rašytojo Maurice'o Renard'o romaną, pianistui, išgyvenusiam siaubingą traukinių susidūrimą, chirurgas prisiuva kito žmogaus rankas. Atsigavęs po operacijos, Orlakas stebisi, kad jo pirštai tokie neklusnūs, nemoka taip mikliai kaip anksčiau bėgioti fortepijono klavišais, vis dažniau gniaužiasi, tarsi laikytų peilį ar pistoletą. Pasirodo, naujosios Orlako rankos anksčiau priklausė giljotinuotam žmogžudžiui Vaserui.

Prasideda labai įspūdinga muzikanto, grimztančio beprotybės gelmėn, ir jo valiai nepaklūstančių rankų

dvikova. Vėliau siužetas nukrypsta į trilerio lankas. Orlakas įtikinamas, kad naujosios jo rankos ir dabar daro tai, ką moka geriausiai. Pianistas net patiki, kad nužudė savo tėvą, nes nusikaltimo vietoje policija rado jau seniai nebegyvo Vasero peilį su Orlako pirštų atspaudais. Bet jokios mistikos čia nėra. Policija viską išsiaiškina, o pianistas pagaliau išsivaduoja iš ilgai jį persekiojusio košmaro.

Veidto rankų prirėkė ir filmuojant biografinę dramą „Paganinis“ (1923). Tikrų faktų apie šį smuiko virtuozą žinoma nedaug, bet legendų netrūksta. Europa, įaudrinta Goethe's „Fausto“, neabejojo, kad mainais į galią sužavėti ir užvaldyti publiką italas irgi pardavė sielą velniui.

Balázsas taip aprašo vieną įspūdingiausių filmo epizodų: „*Demoniškas smuikininkas patenka į kalėjimą, bet išsivaduoja, grieždamas smuiku taip virtuaziškai, kad užburia sargybinius ir paralyžiuoja jų valią. [...] Negirdima smuiko melodija filme atlieka dramaturginę funkciją, nes nulemia herojaus likimą – išlaisvina jį. Ši scena įtikina būtent todėl, kad yra nebyli. [...] Koks virtuosas turėtų griežti garsiniame filme, kad išsilaisvinimo scena taptų įtikinama?! Tokį užburiantį poveikį gali turėti vien regimoji, žiūrovų vaizduotėje skambanti muzika. Kad jos garsais įmanoma užburti kalėjimo sargus, patikėtume tik tuo atveju, jeigu ji užburtų visus žiūrovus.*“⁸

Hannso Heinzo Ewerso novelės „Prahos studentas“ ekranizacijoje (1927) Veidtas sandorį su velniu traktavo kaip jautraus intelektualo kovą su savo vidiniais demonais. Prahą dailininkas Warmas pavaizdavo labai niūrią, slegiančią, tarsi minčių, kurios kamuoja pagrindinį herojų, projekciją. Pasak recenzentų, bendra filmo nuotaika labai primena Goethe's „Fausto“ pačią niūriausią dalį. Profesorių Skapinelį suvaidinęs Krausas ir studentą įkūnijęs Veidtas psichologinę klastingo manipulatoriaus ir silpnavalės jo velniškų kėslų aukos partiją suvaidino taip, kad „*mistinė XVI a. fantazija pavirto niūria XIX a. meditacija*“.⁹

Tobulų kompozicijų meistras

Režisierius Fritzas Langas (g. 1890), Vienos architektu sūnus, Paryžiuje mokėsi tapybos. Daugelis laikė jį

Orlako rankos

snobu – dėl kilmės, dėl išsimokslinimo, dėl manierų, dėl ekstravagantiškos išvaizdos, ypač monoklio akyje (nors tai buvo toli gražu ne arogancijos ar mados išraiška, o karo traumos pasekmė). Gydydamasis po sužeidimo jis ir ėmė rašyti scenarijus filmams.

Energingą prodiuserį finansiškai rėmė stambūs pramonininkai, intelektualiai palaikė teatro reformatorius Maxas Reinhardtas. Būsimasis kino režisierius iš Reinhardto nusižiūrėjo grandiozines simetriškas kompozicijas, dinamišką laiptų geometriją, didžiules erdves, kuriose šviesa galynėjasi su tamsa. Anot Eisner, „*iš visų kino veikėjų Langas patyrė didžiausią Reinhardto įtaką, tačiau neprarado ir stiliaus savitumo*“. Šviesos ir tamsos kontrastai vokiečių ekspresionistiniame kine tapo itin svarbia išraiškos priemone, pabrėžiančia konfliktų dramatiškumą, šurpią atmosferą. „*Ekspresionizmas – tai iš esmės šviesos ir tamsos intensyvi sąveika. Jų mišinys tampa jėga, nubloškiančia į juodąją skylę arba pakylėjančia aukštyn. Iš to mišinio atsiranda išraiškingas stilius, kartais kaitaliojant tamsius ir šviesius ruožus, o kartais derinant visus šešėlių atspalvius, kuriuos galima laikyti spalvomis.*“¹⁰

Karjerą kine Langas pradėjo, kai buvo ypač madingi istorinės tematikos filmai, kokius iki Pirmojo pasaulinio karo masiškai kūrė italai.

Tarptautinį pripažinimą režisieriui pelnė filmas „Pavargusi mirtis“ (1921), kurio scenarijų Lango žmona

Nosferatu, arba Siaubo simfonija

Thea von Harbou sukompiliavo, pasitelkdama vokiečių romantikų mistinius siužetus, Anderseno pasaką „Vienos motinos istorija“, Boccaccio „Dekameroną“ ir citatą iš „Giesmių giesmės“: „*nes meilė stipri kaip mirtis*“.¹¹

Į mažą miestelį atvykusi jaunų įsimylėlių pora apsisotoja užkeigos namuose. Pas juos užsuka paslaptingas vyriškis, kuris, kaip netrukus paaiškės, yra Mirties angelas, o gal Likimo pasiuntinys, milžiniška siena apjuosęs nemenką žemės plotą prie kapinių. Niūrus vyriškis nusivilioja su savimi jaunuoli, o jo pėdomis atsekusi mergina atsiduria prie sienos, kurioje nėra nei vartų, nei langų, anapus jos lengvai patenka tik mirusiųjų vėlės. Mergina maldauja gražinti jai mylimąjį, bet išgirsta sąlygą – ji gaus, ko prašo, jei neleis užgesti bent vienai iš trijų žvakių, baigiančių smilkti didelėje menėje.¹²

Pertraukiant pagrindinį pasakojimą, įterpiamos trys šalutinės istorijos: „*Pirmasis epizodas rutuliojasi musulmonų mieste, antrasis – Venecijoje Renesanso laikais, trečiasis – egzotiškojoje Kinijoje. Visur merginą ir jos mylimąjį persekioja žiaurus, godus ir pavydus tironas... Tris kartus mergina bando jį pergudrauti, tris kartus tironas įvykdo pražūtingą savo planą, pasitelkdamas Mirtį arba Likimą, pasirodantį budelio pavidalu... Trys žvakės užgesta. Mergina vėl maldauja pasigailėti jos mylimojo. Tada angelas iškelia dar vieną sąlygą – jis gražins vaikiną mainais už kitą sielą.*“¹³

Filmas baigiamas pasiaukojančia merginos mirtimi su finaliniu titru: „*Kas netenka gyvybės, vėl ją įgyja.*“

Sujaudintas žiūrovų dėmesio ir palankių atsiliepimų, režisierius sakė: „*Filmai išmokė mus skaityti emocijas nebyliame žmogaus veide, atskleidė slapčiausius sielos virpesius. Filmui gali atverti pasauliui net visos tautos sielą. Tada jie liudys savąją epochą, taps visuotinės istorijos dokumentais.*“

Ryškiu epochos dokumentu tapo Lango filmas „Daktaras Mabuzė, lošėjas“ (1922). Filmu, sukurtu pagal prancūzų rašytojo Norbert'o Jacques'o kriminalinį romaną, veiksmas perkeltas į pokarinę Vokietiją, slegiamą bedarbystės, baisios hiperinfliacijos, gąsdinamą nusikaltėlių siautėjimo. Daktaras Mabuzė – tikras šio chaoso dirigentas, kreivas veidrodis, atspindintis deformuotą pasaulį. Apšėstas idėjos užsitikrinti neribotą valdžią, maniakas vadovauja žiauriems nusikaltėliams, kurie visur sėja baimę, tirštindami nevilties atmosferą. Mabuzė yra nesugaunamas, nes lengvai gali keisti išvaizdą, todėl kaskart pasprunka nuo jį persekiojančio policijos inspektoriaus Venko.

Žinoma, „Daktaras Mabuzė, lošėjas“ nėra tikrų anuometinės Vokietijos įvykių atspindys, nors pirmoji dalis vadinasi „Laiko paveikslas“. Filmu veikia meninė metafora, sklidina „vaizduotės žaismo“.¹⁴ Kadru kompozicijose nuolat kartojasi apvalūs ornamentai (grindų raštai lošimo namuose, iš viršaus nufilmuota, kaip spiritizmo seanso dalyviai susiima už rankų, sudarydami žiedą) – čia kaip ir „Kaligaryje...“ tobula rato forma paradoksaliai simbolizuoja chaosą.

Vokiečių psichologas, kino teoretikas Rudolfas Arnheimas (1904–2007) ypač akcentavo kadru, kai Mabuzės veidas juodame ekrane iš pradžių suspindi lyg maža ryški dėmė, paskui didėdamas greitai artėja žiūrovų link, užimdamas visą ekraną. Žiaurios, valdingos akys įdėmiai žvelgia į salę. Mabuzė – tamsos pasiuntinys, ryte ryjantis jam pavaldų pasaulį.

Finale policininkai nusikaltėlių vadeivą pagaliau aptinka slaptavietėje, kur padirbinėjami pinigai. Atrodo, Mabuzei pasimaišęs protas. O gal čia dar vienas šio

gudraus chameleono triukas?

1924 m. Langas baigė dvejus metus kurtą istorinį epą „Nibelungai“. Scenarijų parašiusi režisieriaus žmona rėmėsi ne tik XIII a. pradžioje parašyto epo „Nibelungų giesmė“ tekstu, bet ir kitomis germanų legendomis, Richardo Wagnerio operų ciklu „Nibelungų žiedas“, bet „*nepaisė Wagnerio nurodymų, labiau pasikliovė autentiškomis germanų tradicijomis. Vertinant iš etinių pozicijų, ekraninis kūrinys korektiškesnis už operinį*“.¹⁵

Scenaristė savo metodą komentavo taip: „*Tragiškai poemai apie nuostabią Zigfrido ir Krimhildos meilę, baladei apie baisų Krimhildos kerštą pasi-stengiau suteikti naują kinematografinę formą. Neįmanoma legendos idealiai pertvarkyti į scenarijų... Štai kodėl scenarijaus nepaverčiau tikra legendos kopija*“.¹⁶

Režisierius teigė nesiekęs „amerikiečių istoriniams kostiuminiams filmams būdingo išorinio didingumo“. Kėlė sau tikslą atskleisti pasauliui vokiečių kultūros ir tautos dvasią.

„Nibelunguose“ pašlovinęs praeitį, Langas 1927 m. sukūrė fantastinį filmą „Metropolis“. Milžiniško miesto požemiuose triūsia tūkstančiai darbininkų, o viršuje gyvenimo malonumais mėgaujasi turtuoliai. Konfliktas kyla, kai magnato Frederseno sūnus Frederis įsimyli darbininkę Mariją. Kad suardytų galimą dviejų antagonistinių sluoksnių sąjungą, išradėjas Rotvangas, panašus į viduramžių alchemiką, sukonstruoja robotę – Marijos antrininkę, kurstančią darbininkus maištauti. Taigi filme apie ateitį atsiranda dvi svarbios vokiečių ekspresionistinio kino temos – antrininkas ir dirbtinis žmogus.

Klasikiniu siaubo filmų epizodu tapo Marijos persekiojimo požemiuose scena: „*Mergina blaškosi po tamsius koridorius, o ją nepaliaujamai persekioja akinantis šviesos spindulys, išplėšiantis iš tamsos tai prie akmens prikaustytą skeletą, tai kaukolę. Šviesos spindulys nuveja Mariją į kambarį pas Rotvangą, o šis artinasi prie jos, hipnotizuodamas paklaikusiomis mabuziškomis akimis, bando pagriebti kaulėtomis rankomis. Ši klykia, įsikibusi į grotas. Sena schema – gražuolė ir pabaisa – čia atgyja su tokia emociine jėga, kokią išgauti įstengia vienintelis Langas*“.¹⁷

Nibelungai

Greta „Metropolio“ privalumų, aprašytų kino istorijos knygose, reikėtų išskirti vieną specifinį – šiame nebyliame filme Langui pavyko vizualiai išreikšti garšą: „*Fabriko sirenų kauksmas pavaizduotas keturiais koncentruotos šviesos pluoštais, sklindančiais keturiomis skirtingomis kryptimis, todėl žiūrovams atrodo, kad jie iš tikrųjų girdi tą staugimą*“.¹⁸ Šviesos pluoštai buvo nupiešti ant neigatyvo juostos.

„Dvelksmas iš anapusbės“

Režisierius Friedrichas Wilhelmas Murnau 1921 m. nusprendė ekranizuoti Bramo Stokerio romaną „Drakula“. Filmą prodiusavęs Albinas Grau (dailininkas, kostiumų dizaineris) kreipėsi į rašytojo našlę. Ši kategoriškai atsisakė parduoti teises, tačiau režisierius sugalvojo, kaip išvengti konflikto, – pakeitė herojų vardus, veiksmą iš Londono perkėlė į Visborgą, filmą pavadino „Nosferatu, arba Siaubo simfonija“ (1922), bet pagrindinė klasikinio siužeto linija išliko. Išvengti teismo vis dėlto nepavyko – po keleto posėdžių liepta sunaikinti visas Anglijoje cirkuliavusias filmo kopijas. Tiesa, Vokietijoje šis teismo nuosprendis negaliojo.

Filmo siužetą Saulius Macaitis aprašė knygoje „100 žymiųjų pasaulio filmų“: „*Nekilnojamojo turto agentas Knokas jauną savo pavaldinį siunčia į „kažkokį Karpatų užkampį, į Transilvaniją“... Rumunai smuklėje baugiai suklūsta ir žegnojasi, vos išgirdę apie jaunuolio kelionės tikslą. Temstančiuose laukuose vilkai persekioja išsi-*

gandusius arklius... Viešbutuke rastoje knygelėje Tomas perskaito pamokymą „Nosferatu vardas – kaip paukščio pagalbos šauksmas naktį. Niekada netark jo balsu“. Apskritai filmo titrai savaip poetiški. Jauni prancūzų kritikai, kaip prisimena Georgesas Sadoulis, susitikę kartodavo titrą, tapusį jiems tikru keisto, karštligiško grožio sinonimu: „Kai jis peržengė tiltą, šmėklos atėjo jo pasitikti.“¹⁹

Paslaptingasis grafas savo pilies svečiui pasirodo tik po vidurnakčio, nes dieną miega rūsyje, užsida-
ręs karste.

Analizuodamas ekspresionistiškai transformuojamą gamtą, Balázsas rašė: *„Nosferatu ne be reikalo vadinosi siaubo simfonija. Niūrus kalnų ir audrotos jūros kraštovaizdis atrode šiurpus ir slogus, sklindinas vaiduoklių ir nakties šmėklų, pritvinkęs mirties nuojautos ir beprotybės... Gamtos vaizdai dvelkė anapusių šalčiu. Audros debesys mėnulio fone, griuvėsiai naktį, tamsūs neatpažįstami siluetai tuščioje sodyboje, voras, ropojantis žmogaus veidu, į kanalą įplaukiantis laivas su juodomis burėmis, nors jame nematyti nė gyvos dvasios, nakčia stūgaujantys vilkai, staiga nežinia ko pasibaidantys žirgai – visi šie vaizdai galėjo būti labai realūs. Tačiau juose jaučiamas anapusių dvelksmas.“²⁰*

Kita medalio pusė

Vokiečių kino ekspresionizmas turėjo ir kitą atmainą – tai kamerinės dramos. Iš teatro į kiną atėję režisieriai Leopoldas Jessneris ir Paulis Leni's sukūrė „Atsarginius laiptus“ (1921). Filme yra tik trys bevardžiai personažai. Neturtingame Berlyno rajone dirbanti tarnaitė laukia grįžtančio mylimojo, bet kol kas iš jo gauna tik laiškus, nenučiuokdama, kad juos rašo slapta ją įsimylėjęs luošas laiškiniųkas. Kai merginos mylimasis sugrįžta, laiškiniųkas nužudo konkurentą, o tarnaitė nušoka žemyn nuo namo stogo ir užsimušė. Realus gyvenimo istorijoms pasakoti naudojamos teatrinės dekoracijos, kontrastinga šviesa. Aktorių judesiai pabrėžtinai sulėtinti, tarsi personažai judėtų sapne ar paveikti hipnozės. Arba atvirkščiai – imdavo perdėtai gestikuliuoti, tarsi apimti isterijos (tokiai vaidybos ma-

nierai apibrėžti buvo sugalvotas terminas *psichomimika*).

Murnau kamerinė drama „Paskutinis žmogus“ (1924) buvo tokia išraiškinga, kad nereikėjo aiškinamųjų titrų (vienintelis užrašas, komentuojantis netikėtą posūkį, atsiranda tik artėjant finalui).

Emilis Janningsas su karaliui Lyrui tinkamu dramatismu suvaidino senatvės tragediją. Daug metų prabangiam viešbutyje durininku dirbusį vyrą valdytojas atleidžia iš pareigų, bet neišvaro į gatvę, o duoda kitą darbą – patarnauti klientams tualete. Šis pažeminimas net vizualiai padalija filmą į dvi dalis – pirmoje kamera išdidų durininką, atliekantį mėgstamą darbą, rodo rakursu iš apačios, o nuo to momento, kai drebančiose rankose laikydamas lemtingą įsakymą vyras skaito šokinėjančias raides, kamera akimirksniu pakumpusią jo figūrą filmuoja iš viršaus – tai dar labiau pabrėžia sugniuždyto žmogaus savijautą.

Antroji filmo dalis darosi vis liūdnesnė, nes nuo pažemintojo nusigręžia bendradarbiai, kaimynai, net namiškiai. Bet pačią dramatiškiausią akimirką viešbučio tualete miršta amerikietis milijonierius, visus savo turtus testamente užrašęs tam, kuris taps jo mirties liudytoju. Nors kai kurie šaltiniai teigia, esą laimingos pabaigos pareikalavo JAV prodiuseriai, savo atsiminimų knygoje Janningsas tvirtino, kad tokį finalą sugalvojo jis.

Kitas Murnau šedevras buvo „Faustas – vokiečių liaudies padavimas“ (1926). Režisierius negailėjo pagyrų Janningsui, suvaidinusiame Mefistofelį: *„Tai vienas talentingiausių pasaulio aktorių. Ne tiek jau daug žmonių moka tinkamai elgtis prieš kamerą – Janningsas tą daro puikiai. Jo išraiškos galia slypi tame, kad vaidybai pasitelkia visą kūną, todėl gali atrodyti milžiniškas tarsi kalnas, kai vaidina žemės valdovą, bet gali būti menkas, kai vaidina vargšą. Janningsas iš tikrųjų unikalus.“*

Galingas aktorius talentas atsiskleidė ir filme „Tartiužas“ (1925). Klasikinė Molière'o pjesė inscenuota tarp gražių rokoko stiliaus dekoracijų, primenančių Watteau paveikslus. *„Vaikščiojimai laiptais, žmonės, pro rakto skylutę pasiklausantys svetimų pokalbių, nuo laiptų atsiverianti perspektyva – viskas tarnauja naujiems efektams, dažniausiai komiškiems.“* Janningso

vaidybą Sadoulis pavadino sunkiasvore: „*nepatiklus, apsisėilėjęs, susivėlęs, žagsintis, isteriškas – Janningsas, nuslėpdamas viską, kuo herojų apdovanojo Molière'as, labiausiai pabrėžia gašlumą.*“²¹

Garso atsiradimas pakenkė klasikiniam vokiečių kino ekspresionizmui. Aktoriai jau nebegalėjo remtis nebyliuose kino kadruose slypinčiomis raiškos galio-
mis. Kol filmų kūrėjai bandė prisitaikyti prie naujos realybės, padvelkė nauji politiniai vėjai, nacių valdžia netrukus uždraudė visus meninius eksperimentus, o kai kurie kino klasikai (visų pirma Fritzas Langas) buvo apšaukti „degeneratais“.

Bene paskutiniu klasikinio vokiečių ekspresionizmo šedevru reikėtų vadinti filmą „Žydrasis angelas“, kurio iškilminga premjera įvyko 1930 m.

Heinricho Manno knygą „Profesorius Unratas“ ekranizavo režisierius Josefas von Sternbergas, trumpam atvykęs į gimtinę iš Holivudo. Profesoriaus vaidmenį atliko Janningsas. Tai skaudi istorija apie moralinį garbingo žmogaus nuopuolį. Profesoriumi vadinamas gimnazijos mokytojas, pamatęs gastroliuojančios trupės aktorę Lolą, pameta galvą, pasiperša ir, atsisakęs padorios tarnybos, išvyksta su mylimąja jos gastrolių maršrutais. O ši net nemėgina apsimesti ištikima žmona, flirtuoja su kitais vyro aki-
vaizdoje ir vis labiau stumia profesorių į beprotišką nusivylimą, moralinę degradaciją.

Patyręs ne vieną viešą pažeminimą, finale jis nusižu-
do, naktį slapčiomis atsėlinęs į savo klasę, o Lola sce-
noje tuo metu dainuoja firminę dainą, kurios priedai-
nis prasideda žodžiais „*Aš visa nuo viršugalvio iki kojų
pirštų galiukų esu sutverta meilei.*“ Triumfuojantis Lolos
vulgarumas ir egoizmas, žemas balsas ir pabrėžtinai de-
monstruojamas frigidžiškumas darė stulbinantį poveikį.

Kabareto aktorė Marlena Dietrich, iki tol kine vai-
dinusi neįsimenamus vaidmenis, akimirksniu tapo
„žvaigždė“. Berlyno centre duris atvėrė restoranas „Žy-
drasis angelas“, merginos ėmė mėgdžioti Lolos manie-
ras, o pati aktorė kartu su režisieriumi išvyko į Holivu-
dą tęsti svaiginančios karjeros. Geriausi jos vaidmenys
Amerikoje irgi plėtojo lemtingos moters įvaizdį, kurį
aktorė įtvirtino von Sternbergo filmuose „Marokas“

Žydrasis angelas

(1930), „Šanchajaus ekspresas“ (1932), „Šviesiaplaukė
Venera“ (1932), „Velnias – tai moteris“ (1935). ■

¹ Siegfried Kracauer. От Калигари до Гитлера. М.: 1957, p. 48.

² Lotte Eisner. Демонический экран. М.: 2010, p. 16.

³ Béla Balázs. Regimas žmogus arba Kino kultūra. V.: 2013, p. 55.

⁴ David Parkinson. Kino istorija. V.: 1999, p. 60.

⁵ Siegfried Kracauer. От Калигари до Гитлера. М.: 1977, p. 78.

⁶ Сергей Эйзенштейн. Избранные произведения в 6 томах. М.: 1967, Т. 5, p. 135.

⁷ Lotte Eisner. Демонический экран. М.: 2010, p. 25.

⁸ Béla Balázs. Кино. Становление и сущность нового искусства. М.: 1968, p. 211–212.

⁹ Silent Horror Greats – <http://www2.apex.net/users/schneider/Hobby/History/Silent.html>;

¹⁰ Gilles Deleuze. Кино. М.: 2004, p. 149.

¹¹ Senasis Testamentas. Saliamono Giesmių giesmė. V.: 1991, p. 616.

¹² Kai kuriose šalyse (Prancūzijoje, Ispanijoje, Argentinoje) filmas net ir vadin-
tas „Trys liepsnelės“.

¹³ Siegfried Kracauer. От Калигари до Гитлера. М.: 1977, p. 94–95.

¹⁴ Ten pat, p. 88.

¹⁵ Émile Vuillermoz. Le film et la légende. In: „Cine Magazine“. 1925, 10 avr.

¹⁶ Georges Sadoul. Всеобщая история кино. М.: 1982, т. 4, p. 512.

¹⁷ Ю. Ханютин. Реальность фантастического мира. М.: 1977, p. 211.

¹⁸ Ten pat, p. 120.

¹⁹ Saulius Macaitis. 100 žymiųjų pasaulio filmų. V.: 2000, p. 26.

²⁰ Béla Balázs. Regimas žmogus, arba Kino kultūra. V.: 2013, p. 66.

²¹ Georges Sadoul. Всеобщая история кино. М.: 1982, т. 4, p. 497.

SVETIMKŪNIŲ METAMORFOZĖS

*Su Linu LIANDZBERGIU
kalbasi Gabrielė ŽAIDYTĖ*

Gabrielė Žaidytė. *Linai, papasakok apie savo gyvenimo kodus. Apie keistus sutapimus, apie tai, ką vadiname (ne)atsitiktinumais, apie šaknis, įvairiausių, lyg ir chaotiškų įvykių sąsajas. Apie vaikystės ir aplinkos įtaką, apie erdvę, kurioje augome ir gyvename, apie svajones ir abejones. Užaugai kūrėjų šeimoje, tėvas – žinomas architektas. Menų apsuptis tikriausiai atrodė savaimė suprantama, kita vertus, tai buvo nemaža privilegija. Namuose ant sienų kabojo tėvo surinkta tapybos kolekcija. Lyg ir aišku, kodėl pasukai į Justino Vienožinskio dailės mokyklą, studijavai Dailės institute. Ar vaikystės Žvėryno užkaboriai ir jų istorijos padarė įtaką kūrybai?*

Linas Liandzbergis. Vaikystėje buvau ir indėnas, ir dakotas, ir sijas su Harka priešakyje... Ateidavo tėvų draugai, atsimenu Bronių Uogintą, Valentiną Antanavičių, kitus... Virdavo karštos diskusijos apie meną, bet aš tada jomis ne itin domėjausi, o dabar jau gaila. Architektūra man buvo tiesiog žinojimas, kad Vilniuje ir kitur statomi arba jau pastatyti tėvo suprojektuoti Sporto rūmai, Centrinė universalinė parduotuvė, vaikų kavinė „Nykštukas“, Valkininkų sanatorija „Pušėlė“, daugybė poliklinikų ir ligoninių. Dabar suprantu, kad tėvas, būdamas architektas, tačiau aistringai domėdamasis daile, nuosekliai bandė šias artimas sritis derinti. Tuo metu tai nebuvo labai įprasta architektams, žinoma, tą puoselėjo broliai Nasvyčiai, Čekauskas, Mačiulis, gal kai kurie kiti, bet ir tokio pobūdžio užsakymų, matyt, nebuvo apstu. Mano tėvo projektams architektūros ir dailės jungtis darėsi vis

svarbesnė, matyt, todėl ir atsirado pomėgis kolekcionuoti. Iš pradžių kolekcija neturėjo aiškios krypties, bet ilgainiui ją įgavo. Atsirasdavo vis daugiau tapybos darbų. Paveikslai ant sienų tapo natūralia namų aplinka. Man tuomet atrodė, kad taip ir turi būti. Tik vėliau, kai pradėjau lankytis pas draugus, pamačiau, kad sienos daug kur tuščios, kiti kolekcionuoja sportinius prizus... Lankiau J. Vienožinskio dailės mokyklą, nors tėvas nevertė eiti, tiesiog siūlė pabandyti. Tuo metu dailė nebuvo mano aistra, labiau užsiėmimas. Vis dėlto kuo toliau, tuo labiau pradėjo patikti. Matyt, viskas susidėjo kartu – tėvas, jo kūryba, dailės pomėgis, tėvų draugai dailininkai... Tie žmonės atrodė ypatingi, traukė jų gyvenimo būdas, jų idėjos...

Įprastas kelias ano meto menininkų vaikams... Visi pažįstami nuo vaikystės, nes bendravo tėvai. Tu dar ir grįžai ten, kur pradėjai – tapai mokytoju savo buvusioje mokykloje. Bet per tą laiką daug kas pasikeitė ir labai sparčiai keičiasi toliau.

Žinoma, pasikeitė. Prisimenu save mokykliniais laikais. Viskas labai stabilu, nepajudinama. Sistema, ideologija, valstybės santvarka, ypač gensekas Brežnevas. Atrodė, kitaip niekada ir nebus. Dabar mūsų vaikai gali pažinti pasaulį, laisvai keliaudami, jie jau yra matę tuos muziejus ir parodas, kurių aš tikriausiai nebepamatysiu. Sovietmečiu didžiausia kelionė būdavo į Maskvą, į Leningradą, stovėdavome eilėse, kad patektume į parodas, gana retai atvežamas iš užsienio...

Tuometinius menininkus gaubė savotiška aura. Jų gyvenimas buvo savotiškai romantizuojamas, labai skyrėsi nuo kitų žmonių kasdienybės. Dabar to nebėra. Paslapties nebeliko. Menininkai yra tokie kaip visi. Šiandien jaunų žmonių motyvacija tapti menininkais visiškai kitokia negu kadaise mūsiškė. Daugeliui mano mokinių čia tik vienas iš jų gyvenimo epizodų – mokosi suprasti meną, tai tampa jų išsilavinimo dalimi, bet savo likimą su kūryba tiesiogiai susieja palyginti mažai kas.

Kada supratai, kad Tavo kelias – tapyba?

Paskutinėse klasėse jau žinojau, kad stosiū į Dailės institutą. Kuo toliau, tuo įdomiau darėsi tapyti. Turėjau labai gerus dėstytojus – Algimantą Švėgždą, Petrą Repšį, Arvydą Šaltenį, Daliutę Oną Matulaitę. Pažinojome ne tik juos pačius, domėjomės ir jų kūryba. Dabar mokiniai nelabai įsidėmi net savo mokytojų pavardes... Jaunoji karta labiau pasikliauja vadinamaisiais *influenceriais*. Nevertinu to neigiamai, tiesiog sakau, kad tai susiję su bendraisiais mūsų visuomenės pokyčiais. Pripratome prie didelių informacijos srautų, įtakų, plačių interesų. Anksčiau to neturėjome, nebuvo ir tiek galimybių, tiek knygų, jau nekalbant apie išmaniuosius telefonus. Jei dėstytojas paskolindavo knygą su Cézanne'o ar kitų pasaulio meistrų reprodukcijomis, atrodė, tapau palaimintas, vartydavau tą albumą per visą naktį.

Augai meno romantikų laikais?

Taip. Romantizmas mano kūryboje, matyt, iš ten ir kilęs. Kai prisimenu studijų metus, atmintyje ryškiai išskyla dėstytojai. Pavyzdžiui Kostas Dereškevičius man dėstė dvejus metus, išmokė perprasti tapybą, suvokti detalės svarbą, kompozicijos esmę. Vėliau vis tiek pajutau alkį tam, ko neišmokau, spragas teko lopyti pačiam. Tarkime, naratyvas labai svarbus, bet ne mažiau svarbu, kaip tą naratyvą sudėlios. Vis dėlto anuomet manyta, kad svarbi tik tema, o kompozicija lyg ir antraeilė.

Atsimenu Joną Čeponį, kuris laikėsi optimistinio požiūrio į tapybą. Labai vertino stiprius, ryškius, šviesius spalvų sąskambius. Buvo nepaprastai geranoriš-

kas, gal todėl ir jo paveikslai taikūs, jautrūs, giedri. Paskutiniaisiais metais studijavau pas Augustiną Savicką. Supratau, kokia svarbi kūrybos laisvė. Buvo dar tik Sąjūdžio užuomazgos, bet profesorius jau tuomet leido mums pasijusti laisviems. Tarsi būtų įdėjęs saugiklį. Jaučiausi galįs kurti visiškai laisvai, nes žinojau, kad profesorius vis tiek užstos, net jei padarysiu kažką ne taip. Po studijų daug visko įvyko. Sąjūdis siekė ir pasiekė stebuklo. Atsivėrė sienos.

Iš pradžių rengiau parodas Sauliaus Pilinkaus vadovaujamoje galerijoje „Langas“. Tai buvo smagus laikas. Gerai jaučiausi, pakliuvęs į artimą aplinką, galėjau kurti, „Langą“ supo puiki meninė atmosfera. Vėliau susidomėjau kitokiomis meninės išraiškos priemonėmis – performansais, instaliacijomis... Tapybą atidėjau, dažai uždžiūvo. Bet, matyt, kaltas mano būdas. Nuolat stveriuosi kažko naujo... Kartu su Džiugu Katinu sukūriau daug performansų. Paskui vėl ėmiausi tapybos. Tai buvo metas, kai visi dar atrodė pamišę dėl naujovių, o tapyba nesidomėjo beveik niekas. Argi verta tapyti, jeigu aplinkui yra tiek daug įdomių kitokių menų? Bandžiau tam prieštarauti – tūkstančius metų žmonės tapė, kodėl dabar turėtų liautis? Kai grįžau atgal prie tapybos, reikėjo vėl pradėti viską nuo pradžių. Buvo sunku ne tik dėl parodų stygiaus, bet ir todėl, kad nesisekė išgauti to, ką norėjau pasakyti.

Kas yra įkvėpimas? Darbas, provokuojantis vidinį poreikį? O gal išsiilgtas, romantizuotas, poetiškas jausmas, atsirandantis tapybos procese? Ką jis Tau reiškia? Darbą, sėkmę, polėkį, inspiraciją?

Manau, polėkis būtinas. Užvaldanti idėja. Jei tokios nebūtų, nežinau, ar pavyktų kažką sukurti. Menas nėra mechaniškas dalykas. Neįmanoma nuolatos kartoti vieno veiksmo. Galbūt pirminė idėja ir nėra spontaniška, tačiau ji visiškai užvaldo. Įkvėpimas gali užklupti netikėtai, gali būti apskaičiuotas, bet vis tiek veda į tikslą, nes tarsi savaime pasidaro aišku, ką ir kaip daryti. Žinoma, paskui seka darbas. Be jo irgi niekas neatsiranda. Taigi įkvėpimas ir darbas vienas be kito mažai ką reiškia. Nors prioritetas, bent jau man, yra įkvėpimas, darbo įdedu irgi nemažai. Aš pats jo

prasimanau. Gal dėl savo smulkmeniškumo, gal dėl to, kad man reikia daugybės įvairiausių detalių. Polėkis gali būti visoks – drastiškas, poetiškas, mistiškas, net agresyvus arba pernelyg smulkmeniškasis... Visa tai atsispindi paveiksluose. Nebūtinai išoriškai, juk yra savyje užsisklendusių kūrėjų, bet vis tiek atskirsi, ar paveikslas atsirado, apėmus kūrybos aistrai, ar vograujama nuobodžiaujančiu tonu. Beje, su raiškos forma tai nėra tiesiogiai susiję.

Žodžiu, įkvėpimas, kaip kartais juokauju, yra privalomas. Kai apima polėkis, jaučiu įtampą – tai užburianti, mediatyvi būseną. Tik tada galiu kurti. Manau, žiūrovai tą irgi jaučia. Ryšys su jais būtinas, jeigu jis atsiranda, tai tiesioginis patvirtinimas, kad pavyko, nes tave supranta. Nesvarbu, ar džiaugiasi tuo, ką mato, ar piktinasi... Vieni menininkai sukuria paveikslą per dvi valandas, kitiems reikia metų, tačiau įkvėpimas būtinas ir vieniems, ir kitiems. Be jaudulio, galinčio išsityti laike, kūrinys nebus paveikus. Išlieka tie darbai, kurie atsiranda iš didžiulio noro juos sukurti. Vien šaltas protas čia bejėgis. Žinoma, apskaičiuoti galima, bet kas iš to? Visas dailės įdomumas tas, kad kiekvienas veiksma individualus. Vertinu net klaidą, nes joje slypi nežinios argumentas. Niekada nežinai, ar pasiseks, tačiau toji rizika suteikia kūrybai ypatingo žavesio. Žiūrovai tada irgi suvokia – klaida nereiškia, kad menininkas „susimovė“, kažką prastai nupaišė ar nutapė, čia tiesiog virptelėjęs, netikslus, nes gyvas rankos prisilietimas, o ne mechaninis roboto veikimas. Žinoma, svarbus ir kūrybinis užmojis, nors čia jau kita istorija.

Esi ne tik tapytojas, bet ir kuratorius. Prisimenu Tavo kuruotas parodas Arkos galerijoje, tapybos trienalę „Nomadiški vaizdai“, ekspozicijas Keiptaune, Berlyne, Kijeve, kur buvai ir kuratorius, ir autorius. Ne paslaptis, kad daugelis menininkų tokio darbo vengia, esą jį nevertas, atima pernelyg daug brangaus laiko. Kodėl tu tapai kuratorium?

Pirmųjų organizacinių darbų ėmiausi tada, kai kūrčiau performansus. Susipažinau su nedidele performansistų grupe, susitikdavome įvairiuose renginiuose

nuo Japonijos, Kanados iki Vidurio Rytų Europos. Visi taip ir keliaudavome iš vieno renginio į kitą. Gavę rimtesnę paramą, kūrėjai iš namų išvažiuodavo net pusei metų. Mudu su Džiugu Katinu pakliuvome į tą grupę, būdavome dažnai kviečiami, todėl atrodė privalu ir kitus pakviesti pas save. Juk negalima vien svečiuotis. Menas buvo labai įvairus – ir šokis, ir muzika, ir tradicinis performansas, ir video. Stengėmės tą mums įdomų meną pristatyti kuo plačiau. Kartu su *Jutempus* rengėme projektus „Kablyje“, Šiuolaikinio meno centre parodėme „Dimensiją 0“, vėliau atsirado kitokių sumanymų. Taip ir tapau kuratorium. Pas mus atvažiuodavo kelios dešimtys menininkų, visi su savo įsivaizdavimais ir poreikiais. Prašydavo įvairių artefaktų, įrankių, viską turėdavome surasti, suorganizuoti, supirkti, sudėlioti, surašyti tvarkaraščius. Neužteko vien sienų, reikėdavo vonių, šviesų, vandens, garsų... Tai buvo tarsi teatro spektaklis. Po tokio trenazo rengti tapybos parodas atrodė kur kas lengviau – paveikslus eksponuoti ne taip sudėtinga. Įvairiose erdvėse kuruotų parodų susikaupė nemažai, tikriausiai koks pusšimtis. Žinoma, jos atėmė marias laiko. Dabar bandau jį gaudyti. Bet man visada buvo ir yra įdomu bendrauti su kolegomis, viešai pristatyti jų kūrybą. Tiesa, pastaruoju metu kuratorystės imuosi rečiau. Matyt, išsikvėpiau, pristigau entuziazmo. Apėmė nuovargis, galbūt ir konkretaus tikslo nėra. Kuratoriai paprastai nerengia projektų kasmet, skiria tam kelis metus ar net ilgiau, jei turi padorų finansavimą. Mano tempas buvo galbūt per didelis, ypač kad lėšos itin kuklios, bet viskas klostėsi natūraliai, proceso nestabdžiau, tiesiog atrodė įdomu.

Ar yra koks nors žanras, kurio nebūtum išbandęs? Tavo, tapytojo, akiratyje atsidūrė ne tik performansai, bet ir „tikras“ teatras, miuziklai... Visiškai skirtingi žanrai, medijos, formatai. Sakai, nori gaudyti laiką? Atrodo, gaudydamas jį, gaudai gyvenimo spalvas?

Esu sutikęs įvairių žmonių. Kad ėmiausi teatro, „kalčiausias“ Arkadijus Gotesmanas. Susitikome Molėtuose, sukūrėme muzikinę instaliaciją „Šiuo-liuojantys vaizdai“, nuo jos viskas ir prasidėjo. Vė-

liau prie mūsų prisijungė Dalia Michelevičiūtė, atsirado įvairūs spektakliai. Imtis muzikinių projektų paskatino „Anties“ koncertai, su kuriais dirbti mane pakvietė Petras Ubartas.

Kas iš tos įvairovės Tau įdomiausia?

Tai labai skirtingi žanrai, todėl sunku atsakyti. Muzikiniams projektams – didiesiems šou reikia visai kitų dalykų negu teatrui. Populiariosios muzikos koncertams svarbiausia, kad visko būtų kuo daugiau – vaizdų, dūmų, spalvų, garsų, žmonių. Kiekviena daina turi savo siužetą, bet reikia, kad skirtingos dainos derėtų tarpusavyje. Žinoma, pagrindinis „režisierius“ būdavo Algirdas Kaušpėdas, aš tik pagalbininkas.

Spektaklis kuriamas visai kitaip. Tie, su kuriais dirbau, buvo kameriniai, vienaveiksmiai, jiems reikėjo rimties, susikaupimo, vieno ženklo, turinčio daugybę prasmių. O šou turi priblokšti, kad žiūrovams neliktų laiko susigaudyti, kas gi čia nutiko, jam svarbiausias impulsas, emocijos, akimirka. Spektaklis atvirksčiai – su viena kėde pasako daug dalykų, todėl reikia sugalvoti, kur ją padėti, kaip „apredyti“, kad būtų kuo iškalbingesnė. Teatras kuria paslaptį. Yra labai asmenišką, introvertišką. Iki šiol prisimenu, kaip statėme spektaklį „Stotis N mieste“ su Ramune Kudzmanaitė, Dalia Michelevičiūte ir Arkadijum Gotesmanu.

Tavo parodos veja viena kitą. Pernai eksponavai paveikslus Klaipėdoje ir Vilniuje. Rugsėjo mėnesį vėl planuoji parodą sostinėje. Plati geografija, intensyvus kalendorius. Temų paletė marga, darbų stilius nuolatos keičiasi. Eidama į naują Tavo parodą, jau net nebandau spėlioti, ką joje pamatysiu. Todėl nebesistebiu, išvydusi ir vėl kitokį Liną Liandzbergį. Ar pernykštė Vilniuje eksponuota paroda „Sėkti save“ – tai „juodasis Lino periodas“?.. Nauja technika, pasikeitusi pasaulėjauta. Savotiškos žanrinės, stilistinės metamorfozės... Ar tie pokyčiai atsispindi ir kasdieniniame gyvenime?

Anksčiau menininkai savo stilių labai puoselėjo, atkakliai jo laikėsi. Jį keisdamas lyg ir pradėdi konkuruoti su pačiu savimi, vienas periodas laikomas pranašesniu už kitą. Antra vertus, kai pamačiau, kaip

radikaliai pasikeitė Frankas Stella, nuo minimalizmo perėjęs prie nesaikingai pergrūstų paveikslų, pagalvojau, kad jis – pašėlusiai drąsus žmogus. Pamaniau, jam atsibodo tai, prie ko įpratęs, todėl pradėjo tapyti visiškai kitaip. Supratau, kad galima radikaliai keistis pačiam ir keisti stilių. Tai nelengva, nes jau esi lyg ir pasiekęs tam tikros kokybės. Vis dėlto ateina laikas ir atsisakai to, ką jau esi įvaldęs. Kartais jaučiuosi taip, lyg per ilgai stovėčiau vienoje vietoje. Nebejudu, nekurriu naujos kokybės. Apima nemalonūs tuštumos jausmas. Nebenoriu daryti to, ką dariau iki šiol. Pasidaro nebeįdomu. Kyla klausimas, kam tęsti tai, kas nebeįdoma net manęs. Reikėtų keistis. Radikaliai. Bet, kaip sakoma, žmogus didis sumanymais, taigi pasikeičiu tik truputį. Esu nuo savęs priklausomas...

Kai savo darbus sudėdu į krūvą ir žiūriu į juos per laiko prizmę, suprantu, kad visada kalbu apie tą patį. Mano raudonosios gijos – neįprasti personažai arba neįprastos situacijos, ne visai tinkamos konkrečiai vietai ir laikui. Savotiškas svetimkūniškumas. Žmonės, pakliūvantys į svetimą aplinką. Ar jie pritaps, ar socializuosis, ar liks svetimkūniai? Tai mano kūrybos leitmotyvas. Iš kur visa tai atsirado, paaiškinti negalėčiau. Iš pradžių svetimumo temos neanalizavau racionaliai. Manau, daugelis iš mūsų atsiduria situacijose, kai jaučiasi pažeidžiami, nesaugūs, todėl nežino, kaip turėtų elgtis. Pavyzdžiui, nuvykę į nepažįstamą šalį, atėję į labai svarbų pokalbį dėl darbo, atsidūrę tarp priešiška nusiteikusių svetimų žmonių... Aplinka turi savybę nuolatos keistis, o jai keičiantis didėja nesaugumo jausmas, nes bet kokie svetimkūniai atmetami. Svarsčiau, kaip galėčiau paveiksle perteikti emocijas, kurios kamuoja, kai jaučiamės nesaugūs. Taip atsirado keičiantys pavidalus, keliaujantys visiems atgrasūs svetimkūniai. Keičiasi situacijos, keičiasi kontekstai, kuriems daro įtaką ir mano perskaitytos knygos, ir muzika, kurios klausausi, ir žmonės, su kuriais bendrauju... Susitapatinu su herojais, o paskui savęs klausiu, kaip elgčiausi jų vietoje, ką daryčiau, susiklosčius mano atžvilgiu nepalankiai situacijai. Nepalaujamai analizuoju, kodėl vienur ar kitur atsiduriu kaip jaučiuosi, ten atsidūręs.

Motyvus imu iš aplinkos, iš kasdienybės, iš meno. Jei paklaustum, kas man daro didesnę įtaką, ar menas, ar gamta, atsakyčiau, kad menas. Gal tai atrods keista, nes tapau pusiau peizažus. Mano tapybiniai inkliuzai, „lipdukai“, kaip juos vadinu, atsiduria ten, kur nėra „pripratę“ būti. Tarsi emblemos, kurias kažkas bando dirbtinai prilipdyti. Esu sukūręs kelis tokius ciklus: „Pasidaryk pats“, „Pažadėtoji žemė“.

Pastaruoju metu atsirado šeimos, man artimos aplinkos tema. Ieškau situacijų, kuriose rasčiau tikrus, o ne išgalvotus būties ženklus. Paveikslo idėją diktuoja paprasti, elementarūs objektai. Bbelieka ją išryškinti. Žinoma, atsiranda šiek tiek režisūros, bet stengiuosi jos vengti, kad būtų kuo mažiau „sugalvojimų“, šalto racionalumo. Tapau emocionalesnis, mažiau konstruktyvus, tarsi nepakaltinamas. Bet nuo vaikystės turiu vidinį stabdį, kuris verčia grįžti prie svarstymų, apmąstymų. Taip ir dėliojasi kūryba. Nuo abstraktaus, lyg ir visai nepaaiškinamo mosto, nevalingos emocinės iškrovos iki apibendrinimų. Noriu viską išaiškinti pirmiausia pačiam sau. Todėl paveikslai nėra emocijų pliūpsnis, puikiai žinau, ką ir kodėl darau. Mano tapyba nėra spontaniška. Tikriausiai taip kuria daugelis. Žaviuosi Davidu Hockney’u, kuris, sugalvojęs nepaprastai paprastą motyvą, tapo šešiasdešimties metrų paveikslą, tarsi Bergmanas konstruoja savo „žemuogių pievelę“. Atrodo, viskas iš natūros, bet iš tiesų viskas sugalvota. Šiaip ar taip, visų labiausiai noriu, kad išliktų tapyimo džiaugsmas, suteikiantis laimės pojūtį.

Kokia šio dailės žanro situacija Lietuvoje?

Kurį laiką tapyba atrodė lyg užstrigusi, bet pastaruoju metu pasidarė daug įvairesnė, atsiranda gabių jaunų tapytojų. Daugelis galėtų tinkamai atstovauti Lietuvos dailei tarptautinėse parodose. Gal kiek trūksta didesnių formatų, kartais pristinga gelmės, bet visuma atrodo gerai. Lankausi tarptautinėse meno mugėse ir matau, kad esame pajėgūs konkuruoti su kitų šalių tapytojais. Vienu tarpsniu tapyba pasidarė nuobodoka, atrodė pernelyg „prilipusi“ prie fotografijos, pavargusi, monotoniška. Jauni kūrėjai

kitaip supranta ir konstruoja paveikslą, inspiracijų semdamiesi galbūt iš utopinio, internetinio meno. Kodėl gi ne? Menui būtina įvairovė.

Bet ar neatrodo, kad tapyba darosi vis labiau „dizaineriška“, animatoriška, išsižada savo vidinių vektorių?

Taip, tokia grėsmė jaučiama. Tradicinė tapybos pakraipa irgi neturėtų būti ignoruojama. Dizainas, animacija iš tikrųjų daro stiprią įtaką. Bet ir tradicinė, ir animacinė, ir naratyvinė ar fototapyba kuo puikiausiai galėtų gyvuoti viena šalia kitos. Mančiau, mūsų tapybai labiausiai trūksta platesnio pristatymo. Tai kapringas menas, nėra paprasta paveikslus transportuoti, adaptuoti, jų ekspozicijoms reikia specialios erdvės. Trūksta kuratorių, norinčių ir galinčių kūrinius dažniau išvežti ir parodyti svetur. Bendrų tapybos parodų irgi beveik niekas neberengia. Prieš metus tapybos trienalėi negavome nė vienos paraiškos, neatsirado norinčių ją kuruoti, dar liūdniau, kad niekas nepasiūlė originalios vizijos. Jaunieji kuratoriai rengia dažniausiai savo bendraamžių bendraminčių parodas alternatyvesnėse erdvėse, vyresniųjų į jas nekviečia. Kita vertus, tai visiškai suprantama, taip ir turi būti.

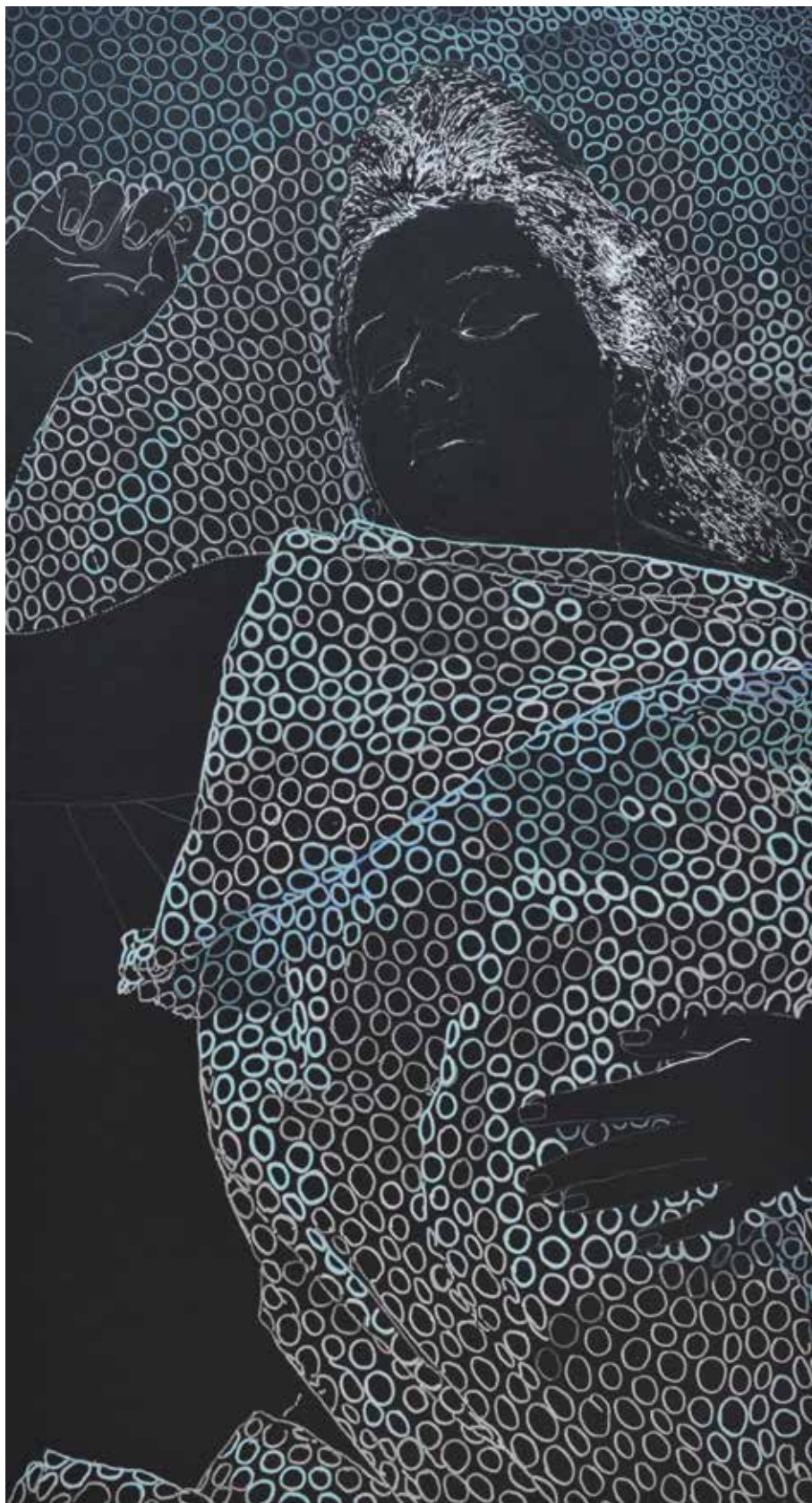
Ar Vilniuje rugsėjo mėnesį pamatysime ir vėl „kitokį Liną“?

Ne, šįkart jau ne. Kol kas naujo ciklo neplanuoju, ketinu surinkti mažiau matytus darbus, net ir daiktus, bet gal dar persigalvosiu... Situacija labai nestabili. Pandemija parodė, kaip radikaliam viskas gali pasikeisti, nors kartu niekas lyg ir nesikeičia. Pamatėme daug ženklų, kad privalome keistis patys – neverta tiek daug visko pirkti, be saiko vartoti, skraidyti iš vieno pasaulio krašto į kitą... Keičiasi net darbo režimas. Tikiu, kad nuosaikesnis vartojimas taps gerų pokyčių pradžia, dažniau atsigręšime į save, užuot be perstojo bėgę, neišku kur ir kodėl. Atsirast daugiau laisvo laiko... Mano parodoje bus ir filmų, ir video, ir performansų, ir nuotraukų... Eksponuosiu ne vien tapybą. Noriu atidaryti „slaptas“ kūrybos skryneles ir jas sutvarkyti.

Dėkoju už pokalbį. ■

Linas LIANDZBERGIS. Pažadėtoji žemė VII. 2011. Drobė, akrilas; 120 x 170

*Linas LIANDZBERGIS
Trečioji diena II. 2019*

BALTOJI LIGA

ANTRAS VEIKSMAS

Baronas Kriugas

Pirmas paveikslas

Vakaras, šeima sėdi prie stalo.

Tėvas (*skaito laikraštį*). Motin, žinai, jau yra vaistų nuo baltosios ligos. Čia parašyta.

Motina. Ačiū Dievui!

Tėvas. Juk sakiau – su dabarties civilizacijos pasiekimais neįmanoma, kad žūtų šitiek žmonių. Argi penkiasdešimt metų yra daug, argi žmogui jau laikas į aną pasaulį? Tiesą sakant, jaučiuosi tarsi antrąkart gimęs. Vis dėlto buvo baisoka. Pas mus tarnyboje baltoji liga į kapus nuvarė gal trisdešimt žmonių – visiems apie penkiasdešimt...

Motina. Vargšeliai.

Tėvas. Šįryt mane pasikvietė pats baronas Kriugas ir sako: „Kadangi apskaitos direktorius mirė, jūs, kolega, perimsite vadovavimą, o po poros savaičių būsite patvirtintas šiose pareigose...“ Norėjau pateikti tau siurprizą, maniau, nesakysiu, kol nepaskirs galutinai, bet jeigu jau šiandien tokia laiminga diena... Na, ir kaip tau?

Motina. Labai dėl tavęs džiaugiuosi.

Tėvas. O dėl savęs ne? Tu tik įsivaizduok atlyginimą – juk tai papildomi dvylika tūkstančių per metus! Žinai ką... Ar tebeturi tą butelį, kurį padovanojau per gimtadienį?

Motina (*atsistoja*). Gal palauksim vaikų?

Tėvas. O ko jų laukti? Mergiotė kažkur vaikštinėja su savuoju, o berniokui rytoj valstybinis egzaminas... Nešk, ir greičiau.

Motina. Kaip nori. (*Išeina.*)

Tėvas (*skaito laikraštį*). Hm! „Pražūtingesnis už viduramžių marą.“ Bet juk dabar ne viduramžiai! Žmonės nesutiks taip kvailai mirti. (*Skaito toliau.*) Na, aišku, mūsų maršalas – didvyris! Aš nelįščiau pas užkrečiamus lignonius! Joku būdu! (*Padedą laikraštį, atsistoja, vaikšto trindamas rankas.*) Taigi apskaitos direktorius! „Reiškiu pagarbą, pone apskaitos direktoriau!“ „Kaip teikėtės pailsėti, pone apskaitos direktoriau?“ „Ak, šiaip sau, žinote, ta atsakomybės našta...“

Motina atneša vyno butelį ir stiklinę.

Tėvas. Kodėl tik viena stiklinė? Argi neišgersi su manim?

Motina. Ne, gerk vienas.

Tėvas. Na, tai į tavo sveikatą, brangioji. (*Geria.*) Gal pabučiuosi savo senuką?

Motina. Ne, ne, palik mane ramybėje.

Tėvas (*įsipila dar*). Kriugo koncerno apskaitos direktorius! Per mano rankas kasdien pereis milijonai. Joks pienburnis su tuo nesusidorotų. O dar sako, kad vyresni negu penkiasdešimties nebereikalingi. Aš jums parodysiu, kas reikalingas, o kas nereikalingas! (*Geria.*) Kai prieš trisdešimt metų atėjau pas Kriugą, nebūčiau nė pasvajojęs, kad išstempsiu iki apskaitos direktoriaus! Nebloga karjera, motin! Aš jos užsitar-

navau, dirbau sąžiningai, nenuleisdamas rankų... Pats baronas mane vadina kolega, o ne šiaip „pone toks ir toks“, kaip kreipiasi į tą jaunimėlį. „Jūs kol kas perimsite vadovavimą buhalterijai, kolega“, – taip jis man pasakė!.. Taaip! O žinai, motin, į tą vietą taikėsi dar penki žmonės. Bet visi mirė... Nuo baltosios ligos. Kai apie tai pagalvoju...

Motina. Ką sakai?

Tėvas. Nieko... Tiesiog dingtelėjo į galvą. Jeigu atsižvelgtume, kad mūsų duktė išteka, nes jaunikis vis dėlto susirado darbą, o sūnus irgi eis tarnauti, kai tik išlaikys egzaminus, tai... Žinai, motin, pasakysiu tau atvirai – ačiū Dievui, kad baltoji liga atsirado!

Motina. O viešpatie, kaip tu gali šitaip kalbėti?!

Tėvas. Juk tai tiesa! Tik pagalvok, ji padėjo ir mums, ir daugeliui kitų. Reikia dėkoti likimui. Jei nebūtų baltosios ligos... Nežinau, ar susistytuotų viskas taip gerai... O dabar, kai jau yra vaistų, ji net nebaisi... Bet nebaigiau skaityti. (*Ima laikraštį.*) Visada sakiau: profesorius Sigelijus – jėga! Tuos vaistus išrado jo klinika. Ten pats Maršalas buvo nuvažiavęs... Būtinai paskaityk. Čia rašo, koks nepamirštas tas momentas. Tikiu. Maršalą mačiau vos kartą, probėgšmais gatvėje. Didis žmogus, motin!

Motina. O karas, kaip manai, bus?

Tėvas. Aišku, bus! Nuodėmė būtų nekariauti, kai turime tokį nuostabų karvedį. Kriugo gamyklos dabar dirba trim pamainom, vykdo karinius užsakymus... Nesugalvok kam nors leptelti, bet pasakysiu, kad pradėjome gaminti naujas nuodingas dujas... Sako, tiesiog puikios! Baronas stato dar šešias gamyklas. Būti vyriausiuoju Kriugo buhalteriu – didžiulis pasitikėjimas. Sakau tau, nesiiimčiau šito reikalo, jei nesuvokčiau savo pilietinės pareigos.

Motina. Kad tik mūsų sūnui netektų eiti į karą.

Tėvas. Tegul atlieka savo pareigą kaip visi! (*Geria.*) Bet nesijaudink, jo neims, juk pilnapadis. Ir apskritai, sako, karas netruks nė savaitės. Taip sparčiai viskas daroma mūsų laikais. Priešas bus sumuštas anksčiau negu sužinos, kad karas jau prasidėjo. Bet leisk man paskaityti. (*Pauzė.*) Ak, šunsnukis! Tai nepakenčiama!.. Ir dar laikraščiuose apie tokį rašo! Iškart liepčiau

tą tipą sušaudyti. Juk jis – išdavikas!

Motina. Apie ką šneki, tėvai?

Tėvas. Nagi parašyta, kad vaistus išrado kažkoks daktaras Galenas. Bet jis, atseit, neatskleis savo paslapties nė vienai valstybei, kol ta nepasiūlys kitoms valstybėms susitarti, kad būtų sudaryta amžina taika!..

Motina. Ir kas gi čia blogo?

Tėvas. Kaip tu gali užduoti tokius kvailus klausimus? Nusiginkluoti nesutiks nė viena pasaulio šalis. Amžina taika! Juk tai tiesiog nusikaltimas! Argi veltui milijardų milijardus išleidome ginkluotei? Ką, uždaryti Kriugo įmones? Du šimtus tūkstančių žmonių išmesti į gatvę? O tu dar klausai, kas čia blogo! Šitą tipą reikia įkišti į kalėjimą iki gyvos galvos! Dabar plepėjimas apie taiką yra maišto kurstymas! Kažkoks valkata reikalauja, kad visas pasaulis nusiginkluotų jo nurodymu! Koks įžūlumas!

Motina. Bet jeigu jis rado vaistą...

Tėvas. Dar klausimas. Manau, šitas aferistas visai ne daktaras, o slaptasis kurios nors užsienio valstybės agentas. Reikia pasodinti jį be jokių kalbų, ir basta. Iškart prisipažins dėl visko! Štai kaip tas daroma!

Motina. Klausyk, o jeigu tas vaistas iš tikrųjų padeda? (*Ima laikraštį.*)

Tėvas. Tuo blogiau! Nors ne... Tada aš įkiščiau jo pirštus į... Ir sužinočiau, ką daktariūkštis išrado. Šiais laikais, brangioji, yra priemonių priversti, kad žmonės prabiltų! Nejau galima leisti šitam niekšui marinti mus baltąja liga dėl tokios kvailos utopijos kaip taika? Nieko sau humaniškumas!

Motina (*žiūri į laikraštį*). Pasak daktaro, jis nori tiesiog užkirsti kelią žudynėms...

Tėvas. Šlykštus veidmainis! O nacijos šlovė jam nieko nereiškia? O... o... jeigu mūsų valstybei reikalinga gyvybinė erdvė? Argi kas nors užleis ją laisva valia? Kas pasisako prieš karą, tas pamina esminius šalies interesus, aišku?

Motina. Aš norėčiau, kad būtų taika... Visur ir visiems.

Tėvas. Nesiginčysiu su tavim, motin, bet sakau tiesiai: jeigu man tektų rinktis tarp baltosios ligos ir amžinos taikos, pasirinkčiau baltąją ligą. Taip ir žinok!

Motina. Tu geriau išmanai, tėvai...

Tėvas. Klausyk, kas tau šiandien yra? Tu kažkokia keista... Kodėl apsirišai kaklą skarele? Peršalai?

Motina. Ne.

Tėvas. Tai nusirišk, nes kvailai atrodo. Duokš čionai! (*Nuplėšia skarelę. Motina tylėdama atsistoja.*) O Dieve! Tau ant kaklo balta dėmė!

Uždanga

Antras paveikslas

Ligonių eilė prie daktaro Galeno priimamojo. Paskutiniai trypčioja Tėvas ir Motina.

Pirmas ligonis. Pažiūrėk čia, prie ausies...

Antras ligonis. Na, žaizda beveik užgijusi.

Pirmas ligonis. Daktaras sako, taisausi.

Antras ligonis. Ir mano liga silpsta.

Pirmas ligonis. Dabar matai, užsispyrėli! O aiškiai, kad nesigydysi!

Antras ligonis. Iš pradžių jis manęs gydyti nenorėjo! Sako, esi kepėjas, vadinasi, ne vargšas. O aš jam pasakiau: jeigu kepėjas serga raupsais, iš jo niekas nepirks bandelių, taigi jam bus blogiau negu elgetai. Tada jis mane vis dėlto priėmė...

Tėvas (*pusbalsiu*). Matai, motin, kepėją daktaras priėmė...

Motina. Man vis tiek neramu...

Tėvas. Atsiklaupsiu prieš jį ant kelių ir pasakysiu: „Daktare, pasigailėkit, argi nuodėmė, kad sąžiningu darbu užsitarnavau solidžią padėtį?“ Ne, gydytojas negali būti toks žiaurus!

Motina. Sako, jis gydo tik neturtingiausius.

Tėvas. Tegul išdrįsta tavęs nepriimti! Aš jam akis iškabinsiu...

Motina. Maldauju, nebūk šiurkštus.

Tėvas. Nebūsiu, tiesiog paaiškinsiu, kokia jo profesinė pareiga.

Įeina daktaras Galenas.

Galenas. Negaluoju? Vienas ar abu?

Tėvas. Daktare... Štai mano žmona... Ji susirgo.

Galenas. Kuo užsiimate?

Tėvas. Esu apskaitos direktorius... Kriugo koncerne.

Galenas. Kriugo koncerne? Atleiskite, negalėsiu jūsų priimti. Gydu tik vargšus.

Tėvas. Daktare, pasigailėkit! Visą gyvenimą būsime dėkingi...

Galenas. Ne... ne... Apgailestauju, bet ne. Matote, tai principinis dalykas – gydu vargšus, nes jie negali to, ką turtingieji gali, bet nedaro...

Tėvas. Aš padarysiu viską. Nesvarbu, kiek tas kainuos...

Galenas. Susitelkę turtingieji gali pasiekti, kad nekiltų karas. Su jais valdžia daug labiau skaitosi, jie turi daugiau galios...

Tėvas. Daktare, norėčiau. Bet argi tai žmogaus jėgoms?

Galenas. Visi taip sako... Esate apskaitos direktorius, tad įkalbėkite baroną Kriugą, kad nutrauktų patrankų ir sviedinių gamybą.

Tėvas. Argi aš išdrįščiau? Negali būti nė kalbos.

Galenas. Na, matote. Jūs negalite ir aš negaliu. Labai gaila, bet...

Tėvas. Daktare, meldžiu žmogiškumo dėlei!

Galenas. Būtent žmogiškumo ir siekiu. Man baisiai sunku... Gal jūs pats atsisakytumėte tarnybos pas baroną Kriugą? Jei nedirbsite tam, kuris gamina ginklus, galėčiau...

Tėvas. O iš ko gyvensiu?

Galenas. Vadinas, pripažįstate, kad jūsų maitintojas yra karas.

Tėvas. Jei galėčiau apskaitos direktoriaus vietą gauti kurioje nors kitoje firmoje... Juk tik senatvėje prasimūšiau. O jūs reikalaujate, kad visko atsisakyčiau!

Galenas. Nieko nereikalauju. Viso geriausio, pone. Man tikrai gaila... (*Išeina.*)

Motina. Matai, jis manęs nepriėmė...

Tėvas. Einam iš čia. Beširdis niekšas! Nori atimti iš manęs taip sunkiai užtarnautą vietą!

Uždanga

Trečias paveikslas

Profesoriaus Sigelijaus kabinetas.

Sigelijus (*prie durų*). Prašom, brangusis barone, įeikite!

Baronas Kriugas. Dėkoju, Sigelijau. Jau maniau, kad niekada pas jus neprisiruošiu...

Sigelijus. Tikiu, tikiu. Toks metas!.. Prašom sėstis... Šiomis dienomis jūs ypač užsiėmęs, ar ne?

Baronas Kriugas. Taip, nors persiplėšk.

Sigelijus. Tačiau tai didingos dienos.

Baronas Kriugas. Ką? Ach, jūs politiniu požiūriu. Taip, didingos dienos. Didingos ir įtemptos.

Sigelijus. Jums, be abejo, sunkios, barone.

Baronas Kriugas (*įtariai*). Kodėl taip manote?

Sigelijus. Man atrodo... Juk rengiamasi karui, kuris, ačiū Dievui, jau, matyt, neišvengiamas... Valdyti tokias galingas įmones kaip Kriugo – ne juokai.

Baronas Kriugas. Tikra tiesa... Mielasis Sigelijau, norėčiau paaukoti tam tikrą sumą kovai su baltąja liga.

Sigelijus. Atpažįstu baroną Kriugą! Net įtemptu metu jis nepamiršta paremti mokslo pasiekimų! Esate toks kilnus, jautrus! Su dėkaugsmu priimsime dovaną, barone. Ir, kiek leidžia jėgos, panaudosime naujiems tyrimams...

Baronas Kriugas. Džiaugiuosi. (*Deda ant stalo didelį paką.*)

Sigelijus. Ar išrašyti kvitą?

Baronas Kriugas. Nereikia... Kaip jums einasi, brangusis Sigelijau?

Sigelijus. Dėl Čengo ligos? Deja, epidemija plečiasi... Laimė, liaudžiai labiau rūpi artėjantis karas negu mirtina infekcija. Nuotaika labai pakili, barone. Nepaprastas tikėjimas!

Baronas Kriugas. Tuo, kad pavyks įveikti ligą?

Sigelijus. Tuo, kad laimėsime karą! Visa nacija tiki maršalu, jumis ir puikiąja mūsų armija. Dar niekada nebuvo tokio palankaus momento.

Baronas Kriugas. O... vaistas nuo baltosios ligos vis dar nerastas?

Sigelijus. Kol kas ne... Bet atkakliai tęsiame paieškas...

Baronas Kriugas. O tas jūsų buvęs asistentas?.. Sako, ligoniai pas jį veržte veržiasi. Atseit, baltąją ligą jis gydo Lilientalio klinikos metodu...

Sigelijus. Paprasčiausias šarlatanai, barone. Džiaugiuosi, kad atsikratėme to subjekto.

Baronas Kriugas. Na, atrodo, viskas. Beje, kuo užsiima daktaras Galenas?

Sigelijus. Gydo išimtinai beturčius. Čia, žinoma, demagogiškas elgesys, tačiau to puspročio metodus veiksmingas.

Baronas Kriugas. Rezultatai patikimi?

Sigelijus (*nenoromis*). Beveik šimtu procentų. Bet Galenas yra kenkėjas, manė, šantažuodamas galės įpiršti absurdišką savo utopiją. Gerai, kad mūsų publika išmintinga, todėl aukštieji sluoksniai jo visiškai nepalaiko. Tarp mūsų kalbant, policija stebi visus, kurie pas jį vaikšto... Taigi dar kartą pasitvirtino, kokia budri ir patriotiška mūsų visuomenė. Žmonės, galima sakyti, boikotuoja Galeną su stebuklingomis jo gydymo priemonėmis. Puiku, ar ne?

Baronas Kriugas. Taip, žinoma. Ar daktaras Galenas iš principo negydo turtuolių?

Sigelijus. Jis – absoliutus fanatikas! Laimė, yra jaunas gydytojas, irgi buvęs mano asistentas. Visi aukščiausiųjų sluoksnių pacientai eina pas jį... Sklinda gandai, kad jis, dirbdamas pas mus, slapčiomis šniukštinėjo ir atskleidė Galeno paslaptį. Tiesa, jo gydymo rezultatai nėra išpūdingi, tačiau praktika puiki. O apie Galeną beveik niekas nežino, nes jis malasi tarp vargetų ir kliedi apie amžiną taiką. Kaip gydytojas manau, jį derėtų uždaryti į psichiatrijos kliniką.

Baronas Kriugas. Vadinas, dabartinėmis aplinkybėmis vaistų nuo baltosios ligos turtingiems žmonėms nėra? Ir nieko negalima padaryti?

Sigelijus. Galima, barone, ačiū Dievui, galima. Kaip tik pastarosiomis dienomis pasiekiau, kad būtų sustabdytas Čengo ligos plitimas.

Baronas Kriugas. Džiugu tai girdėti, labai džiugu. Sakykite, kokių būdu?

Sigelijus. Kol kas čia griežtai saugoma paslaptis, bet jums, suprantama, ją atskleisiu. Artimiausiu metu bus pradėta prievartinė užsikrėtusiųjų baltąja liga izoliacija. Tai mano idėja, barone. Pats maršalas ją palaikė. Įvyks proveržis, kovojant su Čengo liga.

Baronas Kriugas. O kaip tą izoliaciją įsivaizduojate?

Sigelijus. Visus, kam bus aptikta balta dėmė, išsiųsime į saugomą lagerį.

Baronas Kriugas. Bet juk ten jie vis tiek mirs?

Sigelijus. Taip, tačiau prižiūrimi gydytojų. Liga užkrečiama. Reikia nuo infekcijos apsaugoti sveikuosius... Mus visus, barone. Bet koks sentimentalumas nusikalstamas. Kas bandys bėgti iš lagerio, bus nušautas. Asmenis, vyresnius kaip keturiasdešimties metų, reguliariai tikrinsime. Čengo ligai pasiiešinsime tik taikydami prievartą, kito kelio nėra.

Baronas Kriugas. Gaila, kad šios tvarkos neįdiegėte anksčiau, Sigelijau.

Sigelijus. Iš tikrųjų gaila. Praradome daug laiko, kvailai terliodamiesi su Galeno metodu, o liga sparčiai plito... Seniai reikėjo ligonius sukišti už spygliuotų vielių tvoros, netaikant jokių išimčių...

Baronas Kriugas (*keliassi*). Taip, svarbiausia, jokių išimčių. Ačiū už informaciją (*susverdėja*).

Sigelijus (*prišoka*). Kas jums, barone? Leiskite padėti...

Baronas Kriugas (*staigiu judesiu atlapoja marškinius ant krūtinės*). Pažvelkite čia!

Sigelijus. Parodykite, kas ten. (*Kriugą pasuka į šviesą ir apžiūri jo krūtinę. Prisiliečia prie jos lancetu.*) Nieko nejaučiate? (*Po pauzės.*) Galite užsisegti, barone.

Baronas Kriugas. Tai... jį?

Sigelijus. Kol kas sunku pasakyti... Balta dėmė... Gal paprasčiausia dermatozė.

Baronas Kriugas. Ką man patarsite?

Sigelijus (*beviltiškai*). Jeigu pavyktų kaip nors įkalbėti daktarą Galeną, kad jus apžiūrėtų...

Baronas Kriugas. Dėkoju, Sigelijau. Paspausti rankos turbūt nedera?

Sigelijus. Niekam, barone Kriugai, daugiau niekam nepaduokite rankos.

Baronas Kriugas (*tarpduryje*). Sakote, izoliacijos įstatymas pasirodys artimiausiomis dienomis? Vadinasi, turiu pasirūpinti, kad mano gamyklos pagamintų daugiau spygliuotos vielos.

Uždanga

Ketvirtas paveikslas

Daktaro Galeno priimamasis.

Galenas. Viskas gerai. Apsirenkite.

Ligonis. Daktare, kada vėl turėčiau ateiti? (*Rengiasi už pertvaros.*)

Galenas. Po savaitės. Apžiūrėsiu. (*Atidaro duris.*) Kitas ligonis!

Apžėlęs barzda, skarmaluotas įeina baronas Kriugas.

Galenas. Kuo skundžiatės?

Baronas Kriugas. Daktare, man ta baisioji liga.

Galenas. Nusirenkite... (*Ankstesniam pacientui.*) Ko laukiate, ligoni?

Ligonis. Tik norėjau paklausti, kiek esu skolingas už išgydymą?

Galenas. Turėsite dar kartą ateiti, ir viskas.

Ligonis. Labai jums ačiū. (*Išėina.*)

Galenas (*Kriugui*). Pasirodykit. (*Apžiūri.*) Turite baltąją ligą, bet kol kas ji ne itin išplitusi. Kokia jūsų profesija?

Baronas Kriugas. Metalistas, daktare. Anksčiau dirbau gamykloje.

Galenas. O dabar?

Baronas Kriugas. Esu bedarbis. Imuosi visko, kas pakliūva po ranka... Girdėjau, padedate tokiems vargšams kaip aš...

Galenas. Gydymas truks keturiolika dienų. Per dvi savaites turėtumėte visiškai pasveikti. Padarysiu šešias injekcijas... Ar galėsite už jas susimokėti?

Baronas Kriugas. Žinoma! Tai yra, nelygu, kiek jos kainuoja.

Galenas. Jums kainuos brangiai... Labai brangiai, barone Kriugai!

Baronas Kriugas. Bet aš nesu baronas Kriugas!

Galenas. Gerbiamasis, pažinau jus, taigi mums nėra apie ką kalbėti. Veltui švaistytume laiką.

Baronas Kriugas. Jūs teisus, daktare. Laikas brangus. Žinau, kad gydote tik beturčius. Tačiau, jeigu išgydysite mane, savo asmeninėms reikmėms gausite... Kiek? Na, tarkim, milijoną.

Galenas (*nustebeš*). Milijoną?

Baronas Kriugas. Jūs teisus, mažoka. Penkis milijonus. Tai padori suma, daktare. Atrodo, sakiau – dešimt milijonų? Su tokiais pinigais galima daug nuveikti... Pavyzdžiui, įsukti kokią nors propagandinę akciją...

Galenas. Sakėte dešimt milijonų?

Baronas Kriugas. Dvidešimt.

Galenas. Taikos propagandai?

Baronas Kriugas. Kam tik norite. Daug laikraščių nupirktumėte už tokius pinigus! Net man propaganda per metus atsieina pigiau.

Galenas (*apstulbęs*). Nejau iš tikrųjų reikėtų išleisti šitiek pinigų, kad spauda palaikytų taikos idėją?

Baronas Kriugas. Taip, priversti laikraštininkus, kad pasipriešintų viešajai opinijai ir imtųsi taikos propagandos, atsieis labai brangiai – juk žmonės veržte veržiasi į karą.

Galenas. Man ir į galvą niekad neateidavo, kad viskas taip sudėtinga... (*Nuleidžia švirkštą į spirimą. Kaitina jį.*) Sėdžiu čia ir nieko nežinau. Sakykite, o kaip tos akcijos daromos?

Baronas Kriugas. Reikia turėti ryšių.

Galenas. Visai jų neturiu. Ar sunku tuos ryšius užmegzti? Kiek tam reikėtų laiko?

Baronas Kriugas. Tam iššvaistomas beveik visas gyvenimas.

Galenas. Tada nežinau, kaip man... (*Suvilgo vatą eteriu.*) Klausykite, barone Kriugai, o kodėl jums pačiam nesiėmus to reikalo?

Baronas Kriugas (*nustebęs*). Norite, kad imčiausi propaguoti amžiną taiką?

Galenas. (*Trina vata jam rankos odą.*) Jūs turite ryšių, kurių aš neturiu... Už tai jus išgydyčiau.

Baronas Kriugas. Atleiskite, daktare, bijau, nesugebėsiu to padaryti.

Galenas. Ne? (*Numeta vatą.*) Barone, keista, bet atrodote savotiškai... gana padorus žmogus.

Baronas Kriugas. O jūs, daktare, labai naivus. Įsivaizduojate, kad pats vienas, savo rizika įpiršite žmonijai taiką?

Galenas. Ne, gerbiamasis, nesu vienas... Turiu stiprų sąjungininką.

Baronas Kriugas. Žinau, kas jis – tai baltoji liga. Ir baimė. Man irgi baisu. Jeigu žmonės bijotų karo taip, kaip šitos ligos... Dauguma lyg ir bijo. Vis dėlto karas bus... Karai neišvengiami!

Galenas (*paima švirkštą*). Bet gal įmanoma žmones nuteikti?

Baronas Kriugas. Jau sakiau, kad tam reikalui paprastai mesdavau pinigų ir beveik visada pasiekdavau tikslo. Jums, daktare, irgi tą siūlau. Čia ir yra savotiškas mano padorumas. Dvidešimt... tegul bus trisdešimt milijonų už vieną gyvybę!

Galenas. Jeigu bijote baltosios ligos... (*Prisiurbia skysčio į švirkštą.*)

Baronas Kriugas (*susierzinęs*). Juk matote, kad bijau.

Galenas (*prieina prie barono su švirkštu rankoje*). Vadinasi, galite ginklų ir sviedinių gamybą nutraukti bent jau savo įmonėse.

Baronas Kriugas. Ne. Negaliu.

Galenas. Tai ką apskritai man siūlote?

Baronas Kriugas. Jau sakiau – pinigų. Daug pinigų...

Galenas. Bet aš vis tiek nesugebėsiu jų panaudoti tam reikalui... (*Deda švirkštą ant stalo.*) Tai beprasmiška.

Baronas Kriugas (*apstulbęs*). Atsisakote mane gydyti?

Galenas. Esu priverstas. Apsirenkite, barone.

Baronas Kriugas. Vadinasi, galas... Viešpatie, būk gailestingas!

Galenas. Jūs pas mane dar ateisite.

Baronas Kriugas (*rengdamasis už pertvaros*). Argi verta ateiti dar kartą?

Galenas. Taip. Ir susipažinkite su mokesčiu už gydytojo apžiūrą.

Baronas Kriugas (*išeina sagstydamasis*). Atrodo, daktare, jūs ne toks jau ir naivus.

Galenas. Ateikite, kai viską gerai apmąstysite. (*Atidaro duris.*) Kitas!

Uždanga

Penktas paveikslas

Maršalo kabinetas

Adjutantas (*raportuoja*). Atvyko baronas Kriugas.

Maršalas (*rašo, sėdėdamas už stalo*). Tegul įeina.

Adjutantas įleidžia baroną Kriugą ir dingsta.

Maršalas. Sėskitės, brangusis barone. Tuoj baigsiu. (*Padedą plunksnakotį.*) Pasikviečiau jus, kad asmeniškai praneštumėte, kokie mūsų reikalai.

Baronas Kriugas. Darome viską, kas įmanoma, jūsų prakilnybe. Pasvėrėme visas turimas galimybes...

Maršalas. Kokia išvada?

Baronas Kriugas. Dar nesu patenkintas rezultatais. Aštuoniasdešimt sunkiųjų tankų per parą...

Maršalas (*šypteli*). Vietoj reikalingų šešiasdešimt penkių!

Baronas Kriugas. Taip. Be to, septyni šimtai naikintuvų, šimtas dvidešimt bombonešių kasdien. Šių rūšių ginkluotės skaičių reikia padidinti. Juk eksportuosime.

Maršalas. Suprantama... Toliau.

Baronas Kriugas. Pagaminsime trečdaliu daugiau šaudmenų, negu reikalauja vyriausiasis štabas.

Maršalas. O „C“ dujos?

Baronas Kriugas. Patieksime bet kokį kiekį. Vakar, tiesa, įvyko nelaimingas atsitikimas – viename ceche sprogo konteineris.

Maršalas. Yra aukų?

Baronas Kriugas. Keturiasdešimt moterų ir trys vyrai žuvo. Akimirksniu.

Maršalas. Tragedija... Bet iš esmės rezultatai puikūs. Sveikinu, barone Kriugai. Žinojau, kad galiu jums pasikliauti...

Baronas Kriugas. Dėkoju, jūsų prakilnybe.

Maršalas. Tarp kitko, kaip gyvuoja jūsų sūnėnas?

Baronas Kriugas. Ačiū Dievui, sveikas.

Maršalas. Dažnai apie jį girdžiu iš savo dukters. Atrodo, mudu netrukus susigiminiuosim.

Baronas Kriugas (*atsistoja*). Man būtų didelė garbė, jūsų prakilnybe.

Maršalas. O man tikras džiaugsmas, Kriugai. Jau vien todėl, kad be jūsų nebūčiau tapęs tuo, kas esu. Tokie dalykai nepamirštami, bičiuli.

Baronas Kriugas. Vykdyčiau savo pareigą, jūsų prakilnybe. Visą dariau, paisydamas valstybės ir savo koncerno interesų.

Maršalas (*prieina prie jo*). Pamenate, Kriugai, kaip vyriškai paspaudėme vienas kitam ranką sukilimo

prieš vyriausybę išvakarėse?

Baronas Kriugas. Tai nepamirštama, maršale!

Maršalas. Paspauskim vienas kitam ranką ir šiandien, prieš naują, dar šlovingesnę žygį. (*Ištisia abi rankas.*)

Baronas Kriugas (*atsitraukdamas*). Negaliu paduoti jums rankos!

Maršalas. Kas čia dabar?! Kodėl?

Baronas Kriugas. Jūsų prakilnybe... Aš sergu.

Maršalas (*atsitraukdamas*). O siaube!.. Kriugai, ar buvote pas Sigelijų?

Baronas Kriugas. Buvau.

Maršalas. Na, ir?..

Baronas Kriugas. Nusiuntė mane pas daktarą Galeoną. Pas jį irgi buvau...

Maršalas. Ką pasakė tas Galenas?

Baronas Kriugas. Žadėjo išgydyti per keturiolika dienų.

Maršalas. Ačiū Dievui! Džiaugiuosi... Vadinasi, greitai būsite sveikas.

Baronas Kriugas. Jeigu sutiksiu su jo sąlygomis.

Maršalas. Sutikite, Kriugai. Įsakau, kad sutiktumėte. Esate mums pernelyg svarbus, barone. Išgelbėsime jus bet kokia kaina... Kokios daktaro sąlygos?

Baronas Kriugas. Reikalauja, kad savo gamyklose sustabdyčiau gamybą karo reikmėms.

Maršalas (*apstulbęs*). Ką?! Šunsnukis! Gal tas Galenas beprotis?

Baronas Kriugas. Jūsų prakilnybės požiūriu, be abejo.

Maršalas. O jūsų požiūriu ne?

Baronas Kriugas. Atleiskite, maršale, tačiau aš į tai žiūriu jau kitaip...

Maršalas. Nutraukti karinės produkcijos gamybą neįmanoma, Kriugai.

Baronas Kriugas. Techniškai tas nesudėtinga, jūsų prakilnybe.

Maršalas. Bet politiškai tikra savižudybė! Išaiškinkite Galenui, kad jo reikalavimas absurdiškas.

Baronas Kriugas. Tuo būdu jis bando siekti taikos.

Maršalas. Nesąmonė! Negalima leisti, kad kažkoks nusmurgęs utopistas mums diktuočių savo sąlygas. Kriugai, sakote, jis išgydo per dvi savaites? Ką gi,

pristabdysim karinę gamybą tam laikotarpiui... Nors pauzė nepageidautina, bet ką jau darysi! Tai bus geros valios gestas. Paskelbsime, kad bandome taikiai išspręsti tarptautinius prieštaravimus... Dėl jūsų to imsiusi, Kriugai. O kai tik pasitaisysit...

Baronas Kriugas. Dėkoju, jūsų prakilnybe. *(Pauzė.)* Bet šis žaidimas nesąžiningas...

Maršalas. Kare, drauguži, sąžinė niekam nerūpi, visos priemonės geros.

Baronas Kriugas. Žinau, jūsų prakilnybe. Bet Galenas irgi žino... Jis nekvailas, todėl užtempis gydymą.

Maršalas. Prakeiktas manipulatorius! Kriugai, o ką pats siūlote?

Baronas Kriugas. Šiąnakt svarsčiau, gal reikėtų priimti Galeno sąlygas.

Maršalas. Tai beprotybė!

Baronas Kriugas. Ko gero, tačiau mirties baimė už mane stipresnė, jūsų prakilnybe.

Maršalas. Taip labai bijote?

Baronas Kriugas bejėgiškai trūkteli pečiais.

Maršalas *(sėda prie stalo).* Tada padėtis be išeities.

Baronas Kriugas. Kad žinotumėt, maršale, koks bjaurus tas jausmas... Baimė persmelkia visą kūną iki pat pirštų galiukų... Atrodo, jau kaukiu už spygliuotų vielų tvoros... Meldžiu pasigailėjimo...

Maršalas. Kriugai, myliu jus kaip tikrą brolių. Patarškite, ką turėčiau daryti, žmogau?

Baronas Kriugas. Sutikite dėl taikos, jūsų prakilnybe. Sutikite! Maršale, išgelbėkit mane! *(Klaupiasi ant kelių.)* Išgelbėkit mus visus!

Maršalas *(griežtai).* Kelkitės, Kriugai. Karo vyrai taip nesielgia.

Baronas Kriugas *(keliasi).* Klausau, jūsų prakilnybe.

Maršalas. Barone, įsakau padidinti karinės produkcijos gamybą. Jūsų pateikti skaičiai per menki. Reikia daugiau ginklų! Vykdykite!

Baronas Kriugas. Klausau, jūsų prakilnybe.

Maršalas. Esu tikras, kad savo pareigą atliksite iki galo.

Baronas Kriugas. Neabejokite tuo, jūsų prakilnybe.

Maršalas. To ženklan duokite man savo ranką. *(Prieina prie Kriugo.)*

Baronas Kriugas. Ne, maršale, ne! Juk sergu baltąja liga.

Maršalas. Aš nieko nebijau, Kriugai. Kai tik pasiduosiu baimei, nebebūsiu karo vadas. Ištieskite savo ranką, barone!

Baronas Kriugas *(dvejodamas paduoda ranką).* Klausau, maršale. *(Svirduliuodamas išeina.)*

Maršalas skambina varpeliu.

Adjutantas *(pasirodo tarpduryje).* Ką įsakysite, jūsų prakilnybe?

Maršalas. Suraskite daktarą Galeną.

Uždanga

Šeštas paveikslas

Tas pats Maršalo kabinetas.

Adjutantas. Atvyko daktaras Galenas.

Maršalas *(rašo).* Įleiskite.

Adjutantas ir Galenas sustoja tarpdury.

Maršalas *(teberašo).* Daktaras Galenas?

Galenas *(droviai).* Tikrai taip, pone rūmų patarėjau...

Adjutantas *(pakuždomis).* ...jūsų prakilnybe.

Galenas. ...tai yra, jūsų prakilnybe.

Maršalas. Prieikite arčiau.

Galenas. Klausau, jūsų prakilnybe *(žengia žingsnį stalo link).*

Maršalas *(padededa plunksnakotį ir apžiūrinėja Galeną).* Noriu jus pasveikinti, daktare, kad sėkmingai gydate baltąją ligą. Gavau pranešimų iš savo įstaigų apie jūsų pasiekimus. *(Į rankas ima storą aplanką.)* Visa tai – patikrinta informacija, daktare, puikiai dirbate.

Galenas *(sujaudintas).* Nuolankiai dėkoju, jūsų prakilnybe!

Maršalas. Aš nutariau Šventosios dvasios gydyklą pertvarkyti į valstybinę kovos su Čengo liga institutą, kurio vyriausiuoju gydytoju skirsiu jus.

Galenas. Bet aš... Tai neįmanoma, pone... Jūsų prakilnybe, turiu daugybę pacientų... Tikrai negaliu.

Maršalas. Laikykite tai įsakymu, daktare Galenai.

Galenas. Su didžiausiu džiaugsmu imčiausi, jūsų prakilnybe. Bet nemoku vadovauti... Neturiu nei patirties, nei polinkio...

Maršalas. Tada pakalbėkim kitaip. (*Žvilgteli į adjutantą, tas iškart išeina.*) Jūs atsisakėte gydyti baroną Kriugą, tiesa?

Galenas. Neatsisakiau. Tiesiog pateikiau tam tikras sąlygas.

Maršalas. Girdėjau. Tai štai, daktare Galenai, išgydysite baroną be jokių sąlygų.

Galenas. Labai gaila, pone... jūsų prakilnybe... Tačiau tai neįmanoma. Esu priverstas laikytis savo sąlygų.

Maršalas. Daktare, turime priemonių, priverčiančių žmones vykdyti nurodymus.

Galenas. Galite mane suimti, bet...

Maršalas. Ką gi, suimsime. (*Tiesia ranką į skambutį.*)

Galenas. Nedarykite šito! Jei mane areštuosite, pradžysite tuos, kurie mirtinai serga.

Maršalas. Jūsų vargetos būtų ne pirmi lavonai mano kelyje... (*Atitraukia ranką nuo skambučio.*) Manau, apsigalvosite. (*Atsistoja, prieina prie Galeno.*) Klausykite, kas jūs? Beprotis ar didvyris?

Galenas (*sutrinka*). Ne, ką jūs... Tikrai ne didvyris. Bet buvau kare... Tarnavau pulko gydytoju... Mačiau, kaip žūsta jauni sveiki žmonės.

Maršalas. Aš irgi buvau kare, daktare. Mačiau, kaip didvyriškai ginama nacijos garbė. Gyvuosius parvežčiau namo kaip nugalėtojus.

Galenas. Deja, man teko matyti daugiau tokių, kurie namo negrižo. Štai koks skirtumas, jūsų prakilnybe.

Maršalas. Kur tarnavote?

Galenas (*sumuša kulnais, išsitempia*). Jaunesnysis trisdešimt šeštojo pulko gydytojas, maršale.

Maršalas. Šaunus pulkas. Esate pasižymėjęs?

Galenas. Auksinis kryžius su kalavijais, maršale.

Maršalas. Pagarba! (*Paduoda ranką.*)

Galenas. Ačiū, maršale.

Maršalas. Nėra už ką. O dabar eikite pas baroną Kriugą.

Galenas. Šito įsakymo nevykdysiu, net jei mane suimsite...

Maršalas gūžteli pečiaiais ir skambina varpeliu.

Duryse pasirodo adjutantas.

Maršalas. Suimkite daktarą Galeną.

Adjutantas. Klausau! (*Prieina prie Galeno.*)

Galenas. Jūsų prakilnybe, tuo nieko nepasieksite, o gailėtis teks.

Maršalas (*ironiškai*). Grasinatė?

Galenas. Manęs gali prireikti net jums pačiam.

Maršalas. Man tikrai neprireiks. (*Adjutantui.*) Galite eiti.

Adjutantas išeina.

Maršalas. Sėskitės, Galenai. (*Sėdasi šalia.*) Kaip jums viską išaiškinti, kietakakti? Aš labai branginu baroną Kriugą. Tai puikus žmogus, vienintelis draugas, kurį turiu. Negalite net įsivaizduoti, koks vienišas jaučiasi diktatorius. Kreipiuosi į jus kaip paprastas žmogus – išgelbėkite Kriugą! Jau seniai nieko nesu prašęs.

Galenas. Su malonumu tą padaryčiau, bet aš irgi turiu prašymą.

Maršalas. Čia ne atsakymas.

Galenas. Išklauskite, jūsų prakilnybe, tai truks vos minutę. Jūs – valstybės vadovas, turintis milžinišką valdžią... Tą sakau ne todėl, kad jums pataikaučiau... Tiesiog tai tiesa. Visas pasaulis jūsų bijo, todėl gincluojasi. O jeigu pats pasiūlytumėte amžiną taiką? Visi apstulbtų ir apsidžiaugtų! Nusistovėtų ramybė.

Maršalas (*šaltai*). Kalbėjome apie baroną Kriugą, daktare.

Galenas. Taip, būtent. Jūs galite jį išgelbėti... Jį ir visus, sergančius baltąja liga. Tik pasakykite, kad su visomis valstybėmis pasirašysite susitarimą dėl amžinos taikos. Ir pasaulis bus išgelbėtas. Jūsų prakilnybe, viskas priklauso nuo jūsų. Išgelbėkite nelaiminguosius. O dėl barono, man pačiam labai nemalonu, kad turėjau atsisakyti... Prašau, pasielkite teisingai, net jeigu dėl jo vieno...

Maršalas. Baronas Kriugas nepriims jūsų sąlygų.

Galenas. Bet jas galite priimti jūs, pone... Juk viskas jūsų rankose.

Maršalas. Negaliu. Nejau turėčiau aiškinti kaip mažam vaikui? Manote, karas arba taika priklauso nuo mano norų? Aš privalau paisyti nacijos interesų. Jeigu tautai lemta kariauti, mano pareiga ją tam parengti.

Galenas. Tačiau tauta neitų į jokią grobikišką karą, jeigu jos neverstumėt...

Maršalas. Neitų. Nes negalėtų – nebūtų taip gerai apsiginklavusi kaip dabar. Nesuvoktų savo jėgos... Sėkmės galimybių. Šiandien ji, ačiū Dievui, tą suvokia. Vykdysiu jos lūkesčius...

Galenas. ...kuriuos pats ir įteigėte.

Maršalas. Taip, įteigiau valią kovoti. Jūs manote, taika geriau negu karas? Aš žinau, kad pergalingas karas geriau už primestą taiką. Neturiu teisės iš savo tautos atimti pergalės.

Galenas. Nepaisydamas daugybės mirčių?

Maršalas. Tik mūsųose žuvusiųjų kraujas žemės lopinėlių padaro tėvyne. Tiktai karas paverčia mases nacija, o žmones – didvyriais.

Galenas. Kare matydavau gerokai daugiau lavonų negu didvyrių...

Maršalas. Toks jūsų amatas, daktare. Aš regiu daugiausia narsą ir drąsą.

Galenas. Ar tie narsuliai būdavo priešakinėse linijose, jūsų prakilnybė? Mes, sėdėdami apkasuose, nesijautėme itin drąsus.

Maršalas. Už ką gavote Auksinį kryžių?

Galenas. Už... tik už tai, kad sutvarsčiau keletą sužeistųjų.

Maršalas. Tačiau tą darėte per mūsų, apkasuose. Argi čia ne didvyriškumas?

Galenas. Esu gydytojas... Kažkam juk reikėjo...

Maršalas. Verčiau pasakykite, kaip jums šovė į galvą siekti taikos šitokiu būdu? Gal čia jūsų misija?

Galenas. Atleiskite, nesupratau...

Maršalas. Na... misija – tai paliepimas iš aukščiau.

Galenas. Ne, visai ne. Tiesiog aš, paprastas žmogus, jaučiu, kad...

Maršalas (*griežtai*). Todėl, daktare, ir neprivalote to daryti. Tokiems reikalams jausmų negana, būtinas paliepimas iš viršaus... Turi vadovauti aukščiausiaji valia.

Galenas. Kas turi tokią valią?

Maršalas. Dievas. Aš esu Dievo išrinktasis, antraip negalėčiau vesti žmonių.

Galenas. Kur vesti? Į mirtį?

Maršalas. Į karą tautos vardu.

Galenas. Mūsųose jie paguldys galvas.

Maršalas. Bet iškovos pergalę. Tautos labui...

Galenas. O tie, kurie grįš, sužinos, kad jų tėvai ir motinos mirė baisiose kančiose nuo baltosios ligos.

Maršalas. Vyresnioji karta manęs nedomina, daktare. Iš jos kareivių jau nebus... Nežinau, kodėl vis dar neįsakau jūsų suimti.

Galenas (*atsistoja*). Įsakykite, nes matau, kad nesu-sitarsime.

Maršalas. Įsakau išgydyti baroną Kriugą! Jis reikalingas tėvynei.

Galenas. Jeigu baronas ateis pas mane...

Maršalas. ...ir sutiks su idiotiškais jūsų sąlygomis?!

Galenas. Taip, jeigu patenkins idiotiškas mano sąlygas.

Maršalas. Jūs to vis tiek reikalaujate? Tada, suprantama, nebelieka nieko kito... (*Eina prie stalo.*)

Suskamba telefonas. Maršalas pakelia ragelį.

Maršalas. Taip, aš... Ką?! Taip, girdžiu... Kada tai atsitiko? Taip. Ačiū. (*Padedą ragelį. Prislėgtu balsu.*) Galite eiti. Dievo valia baronas Kriugas prieš penkias minutes nusišovė.

Uždanga

III VEIKSMAS

Maršalas

Pirmas paveikslas

Maršalo rūmai.

Maršalas. Bendrais bruožais praneškite, kokia padėtis.

Propagandos ministras. Visur plinta antikinės nuotaikos. Ypač anglų spaudoje. Vyriausybė gauna peticijas su milijonais parašų... Anglai visada jautrūs ligoms...

Maršalas. Puiku. Patys silpnina save iš vidaus.

Propagandos ministras. Gaila, bet kai kurių šalių valdantieji jau pasisako už taiką. Net vienas monarchas...

Maršalas. Žinau.

Propagandos ministras. Jo didenybę apėmusi ma- niakiška baimė, ypač susirgus tetai. Sklinda gandai, esą ketina kreiptis į visų šalių vyriausybes, siūlydamas susaukti konferenciją amžinos taikos klausimu.

Maršalas. Velniai griebtų! Kaip galėtume užkirsti tam kelią?

Propagandos ministras. Nueita pernelyg toli. Pa- saulio bendruomenė vis griežčiau nusiteikia prieš karą. Žmonės apėmusi pacifistinė psichozė, jūsų prakilnybe. Jie jau nenori girdėti karą šlovinančios retorikos, nori vaistų, kurie išgelbėtų nuo baltosios ligos. Gauta žinių, kad ir pas mus atsiranda silpnavalių... Plinta antikarinės nuotaikos. Atseit, sveikata brangesnė už pergalės laurus.

Maršalas. Bailiai! Šiaudadūšiai! Juk esame taip ge- rai pasirengę! Tokia palanki padėtis pasitaiko kartą per šimtmetį. Ar galite užtikrinti, kad likviduosite ne- tinkamas nuotaikas?

Propagandos ministras. Situacija kebli, jūsų prakilnybe. Jaunimui nestinga entuziazmo, su mumis eis per ugnį ir vandenį. Bet senjorus apėmusi baimė ir nu- sivylimas.

Maršalas. Man svarbesni jauni.

Propagandos ministras. Be abejo, tačiau vyresnioji karta stipresnė ekonomiškai, vis dar užima vadovau- jančias pozicijas, aukščiausius postus. Karo atveju tai galėtų sukelti tam tikrą sumaištį. Labai svarbu nura- minti visuomenę...

Maršalas. Kas pakeistų jos nuomonę?

Propagandos ministras. Priverskite tą daktarą, kad išduotų vaistų paslaptį.

Maršalas. Beviltiška, net jeigu pasodinčiau jį ant kuolo. Pažįstu tą fanatiką.

Propagandos ministras. Turime išbandytų povei- kio priemonių, jūsų prakilnybe.

Maršalas. Ir ko pasieksime? Daktaras mirs kaip kan- kinys? Ne, šiuo atveju netinka. Tai padarytų blogą įspūdį.

Propagandos ministras. Tada nelieka nieko kito, išskyrus atsitraukimą. Laikinai nusileiskime kvieti- mui sudaryti amžiną taiką.

Maršalas. Siūlote praleisti tokią puikią progą? At- metama!

Propagandos ministras. Galėtume suduoti smūgį

anksčiau, negu susiorganizuos taikos frontas. O tai reiškia...

Maršalas. ...kad smogsime dabar. Į silpniausią vietą. Aišku, ginkluotą išpuolį reikės tinkamai pagrįsti...

Propagandos ministras. Pagrindimą esame paren- gę seniai – tai intrigos prieš mūsų valstybę, sistemin- gos provokacijos ir taip toliau. Reikiamu momentu bus pasikėsinta į vieną antraeilį politinį veikėją. Po to pradėsime masinius suėmimus ir duosime signalą laikraščiams. Organizuosime stichines visuotines de- monstracijas už karą, nes jis mums klastingai prime- tamas. Patriotinį pakilimą garantuoju... Dar ne vėlu.

Maršalas. Žinojau, kad galiu jums pasikliauti... Pa- galiau! Vesiu savo naciją šlovės keliu!

Uždanga

Antras paveikslas

Už nuleistos uždangos skamba kariniai maršai, tri- mitus ir būgnus protarpiais nustelbia entuziastingi minios šūksniai. Uždanga pakyla. Maršalas iš balkono kreipiasi į minią. Kabinete jo klausosi Duktė ir Kriugas jaunesnysis su karine uniforma.

Maršalas (miniai). Dabar, kai sidabrasparniai lėktu- vai bombarduoja amžinų mūsų priešų miestus...

Susizavėjusi minia riaumoja.

Maršalas. ...aš noriu tautos teismui pateikti ryžtin- giausią savo sprendimą.

Šūksniai: „Tegyvuoja maršalas! Šlovė maršalui!“

Maršalas. Pradėjau karą, jo nepaskelbdamas. Taip pasielgiau, kad liktų gyvi tūkstančiai tautos sūnų, ku- rie šią akimirką laimi savo pirmąjį mūšį, triuškinda- mi dar nespėjusį atsipeikėti priešą. Ar pritarsite tokiai mano taktikai?

Įnirtingas šauksmas: „Taip, taip! Pritariam! Tegy- vuoja maršalas!“

Maršalas. Pradėjau karą, nesileisdamas į mus že- minančias derybas su menka, maža valstybėle, kuri manė, kad nebaudžiama įžeidinės didžią mūsų naciją...

Pasipiktinusių minios šauksmai.

Maršalas. ...galės samdomų banditų rankomis

griauti mūsų tvarką ir saugumą!

Minia riaumoja: „Mirtis priešams! Žudykime juos!“

Maršalas. Tyliau! Šauksmais blogio nesunaikinsime. Kelias tik vienas – pasiūsti baudžiamuosius būrius ir su-trypti suižūlėjusią niekingą valstybę, kuri atkakliai ke- lia grėsmę mūsų taikiai gerovei. Nuo žemės paviršiaus nušluosime tą apgailėtiną, nevisavertę tautą, neturinčią teisės egzistuoti, sunaikinsime visus, kurie bandys ją ginti... Tegul dabar kitos valstybės atskleidžia savo kor- tas! Nacijos įgaliotas pareiškiu: mes nieko nebijome!

Bendras šauksmas: „Nebijom! Tegyvuoja maršalas! Tegyvuoja karas!“

Maršalas. Žinojau, kad mane palaikysite. Ginda- mas šalies garbę, pasiunčiau į mūsų puikiai parengtą armiją. Jūsų vardu pareiškiu visam pasauliui: „Neno- rime karo, bet mes nugalėsime! Nugalėsime, nes tokia Dievo valia!.. Nugalėsime (suduoda sau į krūtinę), nes teisingumas mūsų pusėje!.. (Silpniau.) Teisingumas...“

Bendras riksmas: „Tegyvuoja teisingumas! Tegyvuoja karas! Šlovė maršalui!“

Maršalas (svyruodamas eina iš balkono į kabinetą, mušdamasis į krūtinę.) Teisingumas!.. Jis mūsų pusė- je... Aš...

Kriugas jaunesnysis (pribėgdamas). Jūsų prakilny- be, kas jums?

Maršalo duktė. Tėve, tau bloga?

Maršalas. Palikit mane... Išeikite. (Mušasi į krūti- nę.) Teisingumas... Kas tai? (Atsega mundurą, čiupi- nėja krūtinę.) Teisingumas. (Nusiplėšia marškinius.) Pažvelkite čia!

Kriugas jaunesnysis. Parodykite!

Kriugas jaunesnysis ir Maršalo duktė pasilenkia prie jo.

Maršalas. Nieko nejaučiu. Krūtinė lyg marmuras...

Maršalo duktė (sunkiai). Ne. Tėti... ten nieko... Ne- žiūrėk.

Maršalas. Paleisk!.. (Graibosi krūtinę.) Nieko nejau- čiu. Visiškai nieko...

Maršalo duktė. Tėveli, nieko baisaus... Pamatysi.

Gatvėje stiprėja šauksmai: „Maršalas! Maršalas! Maršalas!“

Maršalas. Žinau, kas tai... Eik, vaikeliai, eik. Palik mane.

Iš gatvės šūksniai: „Maršalą! Norim matyti mar- šalą!“

Maršalas. Einu ten, kur privalau būti. (Atsitiesda- mas ir pakėlęs ranką pasveikinimui išeina į balkoną.)

Nesulaikomas riaumojimas: „Tegyvuoja maršalas! Šlovė maršalui! Šlovė karui!“

Duktė pratrūksta raudoti.

Kriugas jaunesnysis. Nurimk, brangioji, juk niekas dar neaišku.

Maršalo duktė. Pauliau, pats matei... Tėtis...

Kriugas jaunesnysis. Žinau, bet dabar ne laikas ašaroms. (Prieina prie telefono, karštligiškai varto žiny- ną, surenka numerį.) Alio! Profesorius Sigelijus? Kalba Kriugas jaunesnysis. Tuoj pat atvažiuokite į marša- lo rūmus. Taip, asmeniškai pas maršalą... Taip, balta dėmė. (Padedą ragelį.) Aneta, liaukitės verkusi!

Lauke šūksniai: „Tegyvuoja maršalas! Tegyvuoja ka- ras! Šlovė armijai!“

Maršalas (sugrįžta iš balkono). Vis dėlto tauta mane myli... Tai didi diena. Na, na, neverk, dukrele.

Kriugas jaunesnysis. Jūsų prakilnybe, aš iškviečiau profesorių Sigelijų...

Maršalas. Kad nusibaigčiau pagal visas mokslo tai- sykles? Tiek to, Pauliau. (Numoja ranka.) Ar dar nega- vome pranešimų apie mūsų aviacijos veiksmus?

Kriugas jaunesnysis. Kol kas ne.

Gatvėje girdėti dainos, groja karinis orkestras.

Maršalas. Girdite, žmonės džiūgauja. Padariau iš jų tikrą naciją! (Čiupinėja krūtinę po munduru.) Keista... Oda šalta lyg marmuras. Tartum ne mano kūnas...

Gatvėje šūksniai: „Maršalą! Maršalą! Maršalą!“

Maršalas. Turiu pasirodyti... (Svirduliuodamas eina balkono link.)

Kriugas jaunesnysis. Leiskite, jūsų prakilnybe. (Išbėga į balkoną, parodo miniai ženklą, kad nutiltų.) Maršalas visiems dėkoja. Jis ką tik sėdo prie darbo.

Šūksniai: „Tegyvuoja maršalas! Tegyvuoja karas! Šlovė maršalui!“

Maršalas. Geras vaikas... Labai mylėjau senąjį Kriugą. (Sėdasi.) Vargšas baronas...

Kriugas jaunesnysis (sugrįžęs iš balkono.) Aneta, padėk man. (Rodo į langus. Abu nuleidžia sunkias ža-

liuzes, uždega stalinę lempą.)

Prieblanda, tyla. Tik iš gatvės sklinda dainos ir maršai.

Maršalas. Na, dabar jaučiuosi kaip ligoninėje...

Maršalo duktė (*sėdasi jam prie kojų*). Tu nemirsi, tėti. Susirinks žymiausi pasaulio gydytojai ir tave išgydys. O kol kas prigulok.

Maršalas. Neturiu teisės sirgti, dukra, privalau kovoti. Negalvosiu apie prakeiktą ligą. Tik dabar čia, su jumis, kiek pailsėsiu. Tas triukšmas mane vargina... Sergančiam žmogui lengviau, kai įsitaiso tamsiam kampe ir kas nors laiko jį už rankos. Bet viskas praeis, pamatysit. Aš laimėsiu karą! Kad tik greičiau ateitų pirmieji pranešimai... Girdite, kaip dainuoja gatvėje? Lyg skambėtų iš kito kranto.

Kriugas jaunesnysis. Jeigu tos dainos erzina, jūsų prakilnybe...

Maršalas. Ne, ne, netrukdykite jiems. Tegul džiau-giasi. Visur plevėsuoja vėliavos... Dabar man derėtų iškilmingai važiuoti per miestą... Pasirodyti liaudžiai... Visiems pasakyčiau, kad teisingumas mūsų pusėje... (*Glosto krūtinę.*)

Maršalo duktė. Tėve, neturėtum apie tai galvoti.

Maršalas. Palauk, dukrele, netrukus važiuosiu kariuomenės priešaky kaip nugalėtojas... Tu nematei, kaip su savo kareiviais grįžau iš ano karo. Buvai maža... Bet dabar pamatysi. Ir didžiuosiesi! Pauliau, karas – nuostabus dalykas! Mums, vyrams, tai didžiulis išbandymas... Puolimas dešiniajame flange! Įsakau mesti ten dešimt armijos korpusų! Apsupti!

Adjutantas (*tarpduryje*). Atvyko rūmų patarėjas profesorius Sigelijus. Atvesti jį čia?

Maršalas. Kas?.. Ko jam reikia?

Maršalo duktė. Nuveskite jį tėvo miegamąjį.

Adjutantas. Klausau. (*Išeina.*)

Maršalas. Aha, suprantu – žymiausi pasaulio gydytojai... (*Atsistoja.*)

Maršalo duktė (*lydėdama iki durų*). Nebijok, tėti.

Maršalas. Nebijau, vaikeli. Paklūstu paliepipimui iš aukščiau. (*Išeina.*)

Tyla, tik iš gatvės aidi kariniai maršai.

Kriugas jaunesnysis. Siaubas, kad liga nuėjusi šitaip toli! Kaip jis galėjo nieko nepastebėti?

Maršalo duktė. Apskritai negalvojo apie save... Buvo lyg apsėstas... (*Verkia, atsirėmusi į židini.*) Gal iš tikrųjų vykdo misiją? Paklūsta aukštesnei valiai?.. Todėl negali kitaip elgtis?

Kriugas jaunesnysis. Aneta, šiandien vakare išvažiuoju į pulką.

Maršalo duktė (*krūpteli*). Bet juk tu gali išvengti karo tarnybos!

Kriugas jaunesnysis. Mūsų šeimoje neįprasta išsiskinėti nuo pareigos. Tokia kvaila tradicija.

Maršalo duktė. Karas nesitęs ilgai. Gal vos keletą dienų.

Kriugas jaunesnysis. Galimas daiktas. Bet vis tiek kurį laiką būsi viena. Teks išverti, Aneta.

Maršalo duktė. Bandysiu.

Adjutantas (*jeina*). Gautos radiogramos.

Kriugas jaunesnysis. Padėkite maršalui ant stalo.

Adjutantas. Klausau. (*Įteikia pranešimus ir išeina.*)

Maršalo duktė. Ką su jais daryti?

Kriugas jaunesnysis. Palauk minutę. Žinau, nederėtų taip elgtis, bet... (*Prieina prie stalo, skaito radiogramas.*) Neįtikėtina! Tokia maža tautelė, o...

Maršalo duktė. Ką?

Kriugas. ...priešinasi kaip pasiutusi. Mūsiškiai pasiekė nedidelių laimėjimų, bet subombarduoti priešos sositinės nepavyko. Netekome aštuoniasdešimties lėktuvų... Ant sienos mūsų tankus sustabdė tvirtas atkirtis...

Maršalo duktė. Reikalai tokie prasti?

Kriugas jaunesnysis. Maršalas planavo žaibišką smūgį... Dabar prarandame tempą. Mūsų priešai per tą laiką gali sulaukti pagalbos, supranti? Štai pranešama, kad dvi valstybės jau paskelbė mobilizaciją... Trys, keturi, penki ultimatumai iškart! Įvykiai keičiasi nenumatyta linkme...

Maršalo duktė. Žinios vien blogos?

Kriugas jaunesnysis. Labai blogos.

Maršalo duktė. Ar parodysime pranešimus tėvui?

Kriugas jaunesnysis. Reikėtų parodyti. Nebijok, Aneta. Maršalo dvasia stipri. Niekas jo nepalauš. Pamatysi, vos atsistos prie karo veikslių žemėlapiu, pamirš ligą... Jis – tikras kareivis. Pastatyk priešais šautuvo vamzdį, nė akimi nemirktels.

Svyruodamas, atlapotu chalatu įeina maršalas.

Maršalas (*glosto krūtinę*). Dangaus karaliau... Jėzau Kristau nukryžiuotasis!..

Maršalo duktė. Tėve!

Kriugas jaunesnysis (*pribėga*). Jūsų prakilnybe, atsipeikėkit! (*Veda maršalą prie sofos*.)

Maršalas. Išeikite! Išeikite! Viskas baigta. Dieve gailestingas, gyventi liko šešios savaitės! Doktoras pasakė – tik šešios. Paskui galas... O dar toks siaubingas! Kodėl žmogus nesuvokia nieko anksčiau, kol pats neišbando?.. Pasigailėk manęs, Jėzau!

Kriugas jaunesnysis (*rodo ženklą Anetai, kad nesi-kištų*). Jūsų prakilnybe, gauta žinių iš fronto.

Maršalas. Ką? Palikite mane, dabar negaliu... Išeikite visi. Argi nematote...

Kriugas jaunesnysis. Jūsų prakilnybe, žinios blogos.

Maršalas. Ką-ą? Duokit radiogramas! (*Paima, ty-
lomis skaito*.) Po velnių! Tai, žinoma, keičia situaciją. (*Atsistoja*.) Iškvieskite... Ne, nieko nekvieskite. Duosiu nurodymus raštu (*sėdasi prie stalo*).

Kriugas jaunesnysis atsistoja šalia. Aneta meldžiasi. Gatvėje dainuojama.

Maršalas (*greitai rašo*). Mobilizuoti pagal amžių iš eilės.

Kriugas jaunesnysis (*paima prirašytą lapą*). Klausau, jūsų prakilnybe.

Maršalas (*rašo taip, kad lūžta pieštukas. Kriugas pa-
duoda kitą*). Dispozicija oro pajėgoms.

Kriugas jaunesnysis (*paima lapą*). Klausau, jūsų prakilnybe.

Maršalas. O štai šitą... (*Nervingai kažką užbraukia*.) Ne, netinka. (*Išplėšia iš bloknoto lapą, jį suglamžęs meta į šiukšlinę*.) Šitą reikia padaryti kitaip. (*Rašo ir vėl sustoja*.) Ne, palaukite minutėlę... (*Dėda galvą ant stalo*.)

Kriugas jaunesnysis beviltiškai žvilgteli į Aneta.

Maršalas. Dieve, pasigailėk!

Kriugas jaunesnysis. Laukiu tolesnių nurodymų, jūsų prakilnybe.

Maršalas (*pakelia galvą*). Taip, tuojau... (*Atsistoja ir svyruodamas eina į kambario vidurį*.) Įsakau... Rytoj

pats perimsiu vadovavimą visoms puolamosioms operacijoms... Tai mano misija. Kai laimėsime, ant balto žirgo kariuomenės priešakyje...

Iš gatvės sklinda kariniai maršai.

Maršalas. ...josiu per priešą sostinę, paverstą griuvėsiais. Ligos suėstas skeletas ant balto žirgo!.. Žmonės šauks: „Tegyvuoja maršalas! Tegyvuoja jo prakilnybės griaučiai!“

Maršalo duktė rankomis užsidengia veidą.

Kriugas jaunesnysis. Nereikėtų taip kalbėti, maršale!

Maršalas. Jūs teisus, Pauliau. Nebijokite, iki to prieita nebus. Žinau, ką daryti. Rytoj stosiu savo kariuomenės priekyje. Ne vyriausiajame štabe, nes ten generolus tikriausiai išgąsdintų mano smarvė... Atsistosiu atakuojančio dalinio priekyje su kardu rankoje... Vyrai, pas-kui manel!.. Jeigu būsiu užmuštas, Pauliau, o norėčiau būti užmuštas, tada mano kariai atkeršys už savo maršalą... Jie kausis kaip velniai. Pirmyn, vaikinai! Ura! Mūsų kraujas liejasi ne veltui! Mes laimėsime... Mes... Mes... (*Graibosi už krūtinės*.) Aš... Aneta! Aneta, man baisu!

Maršalo duktė (*prieina prie jo, guodžia kaip įmanydama*). Nebijok, tėve. Negalvok apie tai... (*Sodina jį į krėslą*.)

Maršalas. Gerai sakai. Man negalima galvoti, nes iškart prisimenu, ką mačiau toje klinikoje... Kai įėjau, vienas ligonis bandė atsistoti ir jam nuo veido nukrito štai toks mėšos gabalas... Viešpatie, neįmanoma pasigailėjimo?

Kriugas jaunesnysis, persimetęs žvilgsniu su Aneta, eina prie telefono, knygoje ieško numerio.

Maršalo duktė (*glosto tėvui galvą*). Nurimk, tėveli. Mes tavęs nepaliksime. Tu tiesiog privalai pasveikti.

Maršalas. Aš privalau laimėti karą! Jeigu šitam karui turėčiau metus, nors pusmetį!

Kriugas jaunesnysis (*renka numerį*). Alio, daktaras Galenas? Kalba Kriugas jaunesnysis. Ateikite pas maršalą, daktare. Taip... Jis labai serga. Tik jūs galite... Taip, suprantu... Su sąlyga, kad sudarys amžinos taikos sutartį. Taip, perduosiu. Palaukite prie telefono. (*Pri-dengia ragelį delnu*.)

Maršalas (*pašoka*). Išprotėjote, Pauliau?! Aš nenoriu taikos! Privalau kariauti! Dabar jau nebegalima trauktis, tai būtų gėdinga... Mes laimėsime karą! Teisingumas mūsų pusėje!

Kriugas jaunesnysis. Deja, ne mūsų...

Maršalas. Nutilk! Nacija nusipelnė pergalės. Padėkite ragelį, Pauliau! Įsakau padėti ragelį. Nacijos labui aš galiu... Už savo tautą galiu numirti.

Kriugas jaunesnysis (*perduoda ragelį Anetai*). Galite, pone. Bet kas bus paskui?

Maršalas. Po mano mirties? (*Ironiškai*.) Juk reikia atsižvelgti, kad esu mirtingas, ar ne?

Kriugas jaunesnysis. Jūs pats į tai neatsižvelgiate. Baisu pagalvoti, kas dės, kai numirsite! Niekas per karą jūsų nepakeis. Padarėte save vieninteliu vadu, be jūsų būsim sutriuškinti, prasidės chaosas.

Maršalas. Tu teisus, Pauliau, vadui negalima mirti karo įkarštyje. Pirmiausia turiu jį laimėti.

Kriugas jaunesnysis. Šešių savaitių tam neužteks...

Maršalas. Aišku, neužteks. Bet man liko tik šešios savaitės... Kodėl viešpats tą leido! Ką turėčiau daryti?

Kriugas jaunesnysis. Užkirskite kelią katastrofai, maršale. Tokia dabar jūsų misija. Aneta...

Maršalo duktė (*į ragelį*). Ar mane girdite, daktare? Kalba maršalo duktė. Jei atvažiuosite, jis įvykdys jūsų sąlygas. Ne, jis to dar nepasakė, bet juk nieko kito nebelieka... Ką? Tada jūs ateisite? Ir jį išgelbėsite? Palaukite, viską jam pasakysiu. (*Pridengia ragelį delnu.*) Tėve, Galenas nori iš tavęs išgirsti tik vieną žodį...

Maršalas. Ne! Padėk ragelį, Aneta. Aš negaliu. Diskusijos baigtos.

Kriugas jaunesnysis (*ramiai*). Prašau atleisti, jūsų prakilnybe, bet privalote tai padaryti.

Maršalas. Ką padaryti? Išsikviesti šitą gydytoją?

Kriugas jaunesnysis. Taip.

Maršalas. Kad nusižeminęs pasiūlyčiau taiką? Atšaukčiau kariuomenę?

Kriugas jaunesnysis. Taip.

Maršalas. Šitai baisiai, beprasmiškai pažeminčiau savo tautą?

Kriugas jaunesnysis. Taip, maršale.

Maršalas. Atsiprašyčiau!!! Kad pats būčiau nubaustas?

Kriugas jaunesnysis. Taip.

Maršalas. O paskui vis tiek turėčiau pasitraukti nuo scenos? Apsijuokęs atsistatydinčiau?

Kriugas jaunesnysis. Taip, atsistatydintumėte, bet jau taikos sąlygomis.

Maršalas. Ne! Girdite, jokių būdu! Aš atsistatydinsiu tuojau pat. Tegul tą žeminančią taiką pasiūlo kas nors kitas! Buvusių prieš mane yra devynios galybės. Tegul dabar pasireiškia.

Kriugas jaunesnysis. Niekas kitas negalės to padaryti, jūsų prakilnybe.

Maršalas. Ir kodėl gi?

Kriugas jaunesnysis. Puikiai žinote, kad tai sukeltų pilietinį karą. Tik jūs galite įsakyti armijai, kad atsitrauktų.

Maršalas. Tada tegul nacija, nesugebanti savęs valdyti, pasitraukia nuo istorijos scenos, jei neapsieina be manęs.

Kriugas jaunesnysis. Šito jos neišmokėte, jūsų prakilnybe.

Maršalas. Ką gi, karininkui lieka tik viena garbinga išeitis. (*Pasuka durų link.*)

Kriugas jaunesnysis (*užstoja jam kelią*). To nepadarysite, maršale.

Maršalas. Ką? Neturiu teisės į savo gyvybę?

Kriugas jaunesnysis. Neturite, jūsų prakilnybe. Pirmiausia privalote nutraukti karą.

Maršalas (*susiima už galvos*). Aneta, jis – geras berniukas, bet pernelyg apdairus, todėl nieko didingo niekada nepadarys...

Maršalo duktė. Galenas laukia, tėve... (*Paduoda ragelį.*)

Maršalas (*atstumia jį*). Ne! Nenoriu. Negaliu. Daugiau nebeturiu dėl ko gyventi...

Maršalo duktė. Pakalbėk su juo, tėve! Pagalvok apie visus, sergančius šia baisia liga.

Maršalas. Apie visus? (*Ilgam nutyla.*) Tu teisi, Aneta, juk mūsų, sergančiųjų, milijonai. Turiu būti su jais. Raupsuotųjų maršalas! Josiu jau ne kariuomenės, o sergančios, dvokiančios minios priekyje. Iš kelio! Iš kelio! Žygiuoja raupsuotieji! Teisingumas mūsų

pusėje. Mirtininkai maldauja gailestingumo... Duok tą prakeiktą telefoną, Aneta. (*Ima ragelį.*) Alio, daktare... Taip, čia aš. Taip, juk pasakiau: TAIP!!! Gerai, ačiū. (*Padeda ragelį.*) Na štai ir nuspręsta. Po keleto minučių jis bus čia.

Maršalo duktė. Ačiū Dievui! (*Verkia iš laimės.*) Džiaugiuosi, tėve...

Maršalas (*glosto jai galvą*). Dar nesišalini manęs? Na, eikš arčiau... Mes iš čia išvažiuosim... Vėliau, kai įsigalės taika.

Maršalo duktė. Kai tu pasveiksi.

Maršalas. Taip, kai visi pasveiksim. Aš viską sutvarkysiu. Nutraukysiu puolimą fronte, pranešiu višoms vyriausybėms... Žinoma, bus nelengva... Greičiau ateitų tas daktaras... (*Ima nuo rašomojo stalo savo įsakymus ir suplėšo.*) O gaila... Tai būtų buvęs pats didingiausias karas!

Maršalo duktė. Kai paleisi didingiausią pasaulyje armiją, karų daugiau nebus, tėve.

Maršalas. Tu net neįsivaizduoji, kokia puiki mano armija! Pašvenčiau jai dvidešimt metų...

Kriugas jaunesnysis. O dabar pasišvęsite taikai. Pasakysite žmonėms, kad jus įkvėpė Aukščiausiasis...

Maršalas. Jeigu žinočiau, kad iš tikrųjų tokia Dievo valia... Juk tai, ką dariau, irgi buvo paliepimas iš aukščiau...

Kriugas jaunesnysis. Taip, tai buvo didis darbas.

Maršalas. Ir nelengvas. Pažįstu diplomatijos pasaulį. Bet jei pagyvensiu dar keletą metų... Žmogus daug ką sugeba, būdamas tikras, kad gavo paliepimą iš aukštybių. Taika... Aukščiausiasis nori, kad būčiau taikdarys... Aneta, ištark šitą frazę garsiai, kad girdėčiau, kaip skamba...

Maršalo duktė. Aukščiausiasis nori, kad būtum taikdarys, tėve.

Maršalas. Skamba neblogai. Tai didinga misija. Nugalėti baltąją ligą – jau savaime milžiniška pergalė, ar ne, Aneta? Būsiu taikdarys... Mūsų tauta pirmoji tarp visų kitų atsisakys kurstyti karą!.. Keista... Bus nelengva, bet jeigu liksiu gyvas... Jeigu tokia Dievo valia... Kurgi tas daktaras, velniai griebtų! Kur daktaras?

Uždanga

Trečias paveikslas

Gatvė. Minia su vėliavomis. Dainos ir šūkiai: „Tegyvuoja maršalas! Tegyvuoja karas! Šlovė maršalui!“ Ypač aršus vienos miestiečių šeimos pilnapadis sūnus, neišsiųstas į frontą.

Sūnus. Nagi, visi kartu: „Te-gy-vuo-ja ka-ras!“

Minia. Tegyvuoja karas!

Sūnus. Nus veda maršalas!

Minia. Tegyvuoja maršalas! Maršalas!

Už scenos girdėti, kaip signalizuoja automobilis, negalintis prasiskverbti pro minią.

Galenas (*įbėga su lagaminėliu rankoje*). Nusigausiu pėsčiomis... Praleiskite... Labai skubu... Manęs laukia...

Sūnus. Pilieti, skanduokite su mumis: „Tegyvuoja maršalas! Tegyvuoja karas!“

Galenas. Ne, tik ne karas! Protestuokime prieš karą! *Šūksniai: „Ką jis pasakė? Išdavikas! Bailys! Užvožk jam!“*

Galenas. Tegul būna taika Žemėje. Praleiskite mane... Skubu pas maršalą.

Šūksniai: „Jis įžeidinėja maršalą! Pamokykim jį! Mirtis pacifistui!“ Įaudrinta minia susiglaudžia aplink Galeną. Stumdo. Spardo kojomis. Miniai prasiskyrus, ant žemės lieka gulėti Galenas ir sulamdytas jo lagaminėlis.

Sūnus (*spardo Galeną*). Kelkis, šunsnuki! Dink iš čia arba...

Vienas iš minios (*pasilenkia prie nejudančio Gale-no*). Nustokite, piliečiai! Jis nebegyvas.

Sūnus. Vienu išdaviku mažiau. Šlovė maršalui!

Minia Tegyvuoja maršalas! Tegyvuoja ma-a-ršalas! Tegyvuoja ma-a-ršalas!

Sūnus (*atidaro lagaminėlį*). Žiūrėkit, čia buvo kažkoks šundaktaris! (*Stiklines menzūrėles su medikamentaisis mėto ant žemės ir trypia kojomis.*) Taip jam ir reikia! Tegyvuoja karas! Tegyvuoja maršalas!

Minia su šūksniais: „Maršalas! Maršalas! Maršalas! Tegyvuoja karas!“ žygiuoja toliau.

Uždanga ■

Išvertė: Linas V. MEDELIS
Originalas: Karel Čapek. BÍLÁ NEMOC. 1937

Virgilijus ČEPAITIS

TREČDALIS GYVENIMO

*Nuo 1991-ųjų lapkričio iki dabar***Skiriu Kovo Vienuoliktajai***4. GYVENIMAS UŽ PARLAMENTO****Bedarbis**

Marios laisvo laiko. Pirmą kartą per ketverius metus. Tik džiaukis. Bet neturėjau kuo. Vis dar negalėjau atsipeikėti dėl to, kas nutiko. Įtemptą darbą pakeitė įtemptas galvojimas. Kiekvieną dieną laukdavau vakaro. O kiekvieną vakarą laukdavau ryto. Persekiojo mintis apie mane ištikusią neteisybę. Rusų laikais į užsienį buvo išvažiavę dešimtys dabartinės Aukščiausiosios Tarybos narių, visi privalėjo susitikinėti su sovietų saugumiečiais, tačiau mane vienintelį už tai pasmerkė, net priėmė keistą, nieko bendra su teise neturintį įstatymą, kuriuo remdamiesi pašalino iš parlamento. Kodėl būtent mane? Iš kur tokia neapykanta? Gal pernelyg garsiai reikalavau permainų? Be to, niekada neslėpiau, kad dėl visų Lietuvos nelaimių laikau kaltais komunistus. Įsivaizduoju, kaip energingai radikalaus šalies pertvarkymo priešininkai turėjo platinti žinią, kad žymiausias parlamento antikomunistas iš tikrųjų yra „KGB agentas“.

Išvažiavau į kaimą. Prisimenu, vaikščiojau aplink namą vidury miško, nežinodamas, ką dabar daryti. Užplūdo baisus nerimas, sutrikimas. Staiga likome beveik be pajamų, išskyrus menką žmonos mokslininkės algą. Auginome tris vaikus nuo trylikos iki devynerių metų amžiaus. Iš ko reikės gyventi? Santaupų neturėjome. Iki Sąjūdžio įteisinimo beveik metus dirbau be atlyginimo, paskui gaudavau atsakingojo sekretoriaus

algą, bet irgi nedidelę. Šiek tiek atsipūtėme, kai buvau išrinktas į Aukščiausiąją Tarybą. O dabar padėtis atrodė be išeities, nes dingo ir paskutinė viltis užsidirbti. Dar prieš Sąjūdį mudu su žmona pagal kasmėnesinę savo skiltį žurnale *Mūsų gamta* parašėme knygą „Žolynas“ apie valgomąsias žoles, gėles, visokias daržoves. Planuota ją išleisti trisdešimties tūkstančių egzempliorių tiražu! Turėjome sutartį su *Mokslo* leidykla. Dailininkė Rūta Lelytė nupiešė knygai labai gražias spalvotas iliustracijas, keli botanikos mokslų daktarai parašė recenzijas. Tačiau knygos leidyba atspindėjo mano padėtį. Iliustracijos iš spalvotų virto bespalvėmis, tą pačią, kai gavome knygos korektūrą. O paskui, mane jau pašalinus iš parlamento, pirmuosius išspausdintus lankus tiesiog „sumalė“.

Gera, kad buvau užsiprenumeravęs bent laikraščius, galėjau sužinoti, kas vyksta Aukščiausiojoje Taryboje. Atrodė, vis dar nepasitraukiau iš politikos. Antradienį po to, kai rinkėjai išmetė mane iš parlamento, Gajauskas pristatė kitą nutarimą – surengti balsavimą dėl deputato Minkevičiaus mandato patikrinimo. Mat, per tą laiką įvyko ir jo teismas, tiesa, visai kitoks, negu manasis, nes dalyvavo ir liudytojai, ir advokatai, įrodinėję, kad rinkėjams buvo žinoma kandidato į deputatus biografija. Tačiau teismui pateikta įrodymų, kad rinkėjai žinojo ne viską – dar 1941-aisiais Minkevičius pasirašė įsakymą suimti žmogų, kuris netrukus buvo sušaudytas, o savo autobiografijoje nurodė, kad 1944–1945 m. „dalyvavo kovoje su banditizmu Lietuvos TSR teritorijoje“. Aukščiausiasis Teismas pripažino: „Jokūbas Minkevičius sąmoningai bendradarbiavo su KGB.“ Turėjo būti paskirta data mandato patikrinimui, ta-

* Tęsinys iš KB nr. 1/2, nr. 3, nr. 4, nr. 5

čiau Minkevičius pats atsistatydino iš deputatų.

Tuo metu Aukščiausioji Taryba beveik nesvarstė įstatymų, visą dėmesį užėmė klausimai, susiję su prezidento institucija. Dešinieji deputatai bandė sujungti du referendumus: jau paskelbtą dėl prezidento institucijos ir kitą – dėl to, kad būtų nedelsiant išvesta okupacinė kariuomenė. Už nutarimą sujungti referendumus vardiniu būdu balsavo 47 deputatai, buvo prieš arba susilaikė 51, taigi pasiūlymas nepriimtas. Į balsavimą dėl prezidento įgaliojimų neatėjo pusė rinkėjų, taigi jų valia netapo privaloma, nors 70 proc. balsavusiųjų pasisakė už tai, kad Lietuva turėtų „stiprų“ prezidentą. Pasiūlyta referendumu priimti ir naują šalies Konstituciją. Dešinieji deputatai ėmė posėdžiauti atskirai. Tai vadinta „parlamentine rezistencija“. Aukščiausiąjai Tarybai pasidarė sunku surinkti balsų daugumą, reikiamą priimti įstatymams.

Nors buvau oficialiai pašalintas iš parlamento, laikraščiai tebenarstė mano bylą. Pavyzdžiui, naujasis komisijos KGB veiklai Lietuvoje tirti narys Povilas Varanauskas, *Lietuvos aide* dažnai rašydavęs apie deputatus, įkliuvusius į KGB „voratinklį“, interviu laikraščiu *Kauno laikas* stebėjosi: „Paradoksas. Kairieji bėgo iš salės, kai V. Čepaitis išėjo į tribūną pasisakyti. Mat, jie negalėję žiūrėti į „kagėbistą“. O patys, pasirodo, buvo net etatiniai KGB darbuotojai. Buvo griebtasi politinio žaidimo. Tada jie sutiko su bet koku įstatymu, kad tik jis tiktų vienam žmogui. Bet mes negalim kurti įstatymų vienam žmogui. Deputatas A. Patackas ir tas pats V.Čepaitis, kuris rengė projektus, primygtinai siūlė, kad kiekvieną atvejį reiktų ištirti individualiai, atsižvelgti, įvertinti, ar asmuo padarė žalą Lietuvai, ar ne. Kairieji šiam siūlymui griežtai prieštaravo, tad AT nutarė, kad į tai atsižvelgti nereikia. Svarbu tik, kad deputatas buvo prisilytėjęs prie KGB. Tad dabar aš ir klausiu: „Kam tokį įstatymą forsavote?“ Tiek neapykantos parodyti vienam žmogui... O dabar patys krenta į tą duobę... Štai kokia situacija.

Tarp kitko, noriu pastebėti, kad proporcingai tarp komunistų yra žymiai daugiau KGB agentų.⁴¹

Lietuvos politika taip komplikavosi, kad Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą paleisti pati save. Posėdžių stenogramos rodo, kaip dešinieji stengėsi priimti nors keletą įstatymų, nubrėžiančių būsimą Lietuvos

kelią į Vakarus, pavyzdžiui, konstitucinį įstatymą nesiungti į jokias posovietines sąjungas. Tokius įstatymus būtų sunku pakeisti, jei dešinieji pralaimėtų būsimuosius rinkimus. Apklausos rodė, kad taip ir bus. Kartu su rinkimais į Seimą pasiūlyta rengti referendumą dėl naujos Konstitucijos. Dienoraštyje aprašiau Nepriklausomybės partijos Vilniaus skyriaus konferenciją.

„1992-08-07

Prieš konferenciją D. ir R. pasiūlė man ištotti iš partijos – esą Landsbergis prezidentui sakė, kad kitaip jų nepriimsią į koaliciją. Atsakiau, kad šitų žaidimų nežaisiu.

Kandidatų į NP tarybą aptarimas: Ušpolevičius. Kodėl su mūsų partija niekas nenori eiti į koaliciją? Tvarijonas. Todėl, kad išsaugojome p. Čepaitį. Duoba. Kalbėti, kad Čepaitis suardė NP, yra juokinga. Songaila. LPS iniciatyvinė grupė buvau atsakingas už ryšius su rajonų koordinatoriais. Apgailestaudamas turiu pasakyti, kad man nebuvo žinomi faktai, išryškėję spaudoje. Per daug pasitikėjau Čepaičiu, kuris pats turėjo apsispręsti, kaip elgtis. Kai Čepaitis gavo III suvažiavimo pasitikėjimą, jam reikėjo atsistatydinti. Lisauskas. Jei mus muša, vadinasi, teisingai elgiamės. Gudėnas. Mes prikaustėm visą raudonųjų dėmesį ir politiškai nemažai laimėjom. NP atsigavo, sprendžiu pagal Ukmergę. Jasulaitis. Mano požiūris į Čepaitį ir partijos vidaus reikalus nepasikeitęs. Degutis. NP vidaus politikos nėra, tik baramės tarpusavyje. Šapalas. Su NP sieju dideles viltis. Tačiau tai, kaip elgėsi partijos vadovybė, man nepatiko nuo pat pradžių. Pirmininkas turėjo atsistatydinti. Partija turi apsisvalyti. III suvažiavimas vyko nekorektiškai. Merkys. „Žemynos“ klube dalyvavau, Sąjūdžio iniciatyvinę grupę organizavau. Pagrindinis partijos uždavinys – žūt būtina vienyti dešiniąsias jėgas.“

Po poros savaitių Ketvirtajame suvažiavime pasitraukiau iš partijos pirmininkų.

Vasarą vyko ir LDDP antrojo sekretoriaus, deputato Beriozovo, kuris iškart po karo dirbo KGB vertėju, teismas. Liudytojai ir advokatai teisme, trukusiam ne vieną posėdį, įrodinėjo, kad negalima teisti žmogaus už jaunystės klaidas. Nesvarbu, kad mušė tardomuosius. Aukščiausiasis Teismas rugpjūčio 26 d. priėmė sprendimą, kad „Vladimiras Beriozovas sąmoningai bendradarbiavo su KGB“.

Ruduo

Mūsų vaikai suprato pasikeitusią šeimos padėtį ir pradėjo uždarbiauti. Miške rinko uogas, grybus, daugiausia mėlynės ir voveraitės. Kaime buvo supirkimo punktas, kurį laikė kaimynė. Dar kartą pasidžiaugiau, kad Aukščiausioji Taryba atvėrė duris verslui. Vaikai užsidirbo bent kai kuriems vadovėliams.

Rugsėjis vaikams atnešė mokslo metus, o man – Darbo biržą. Užsiregistravau. Kadaisė balsavau už įstatymą, pagal kurį ji buvo įsteigta. Dabar galėjau patikrinti, kaip veikia. Gavau kelis pasiūlymus. Tiesa, jie pasirodė savotiški, pavyzdžiui, dirbti vertėju teisme, kitas dar įdomesnis – žemės ūkio reporteriu *Tiesos* dienraštyje. Net pagalvojau, gal čia savotiškas biržos darbuotojų humoras – juk man prikašiojama dar ir tai, kad sugrįščiau kolūkius. Taigi likau bedarbis.

Dukros ir sūnus mokykloje iškart patyrė, ką reiškia būti „kagėbisto vaikais“. Ne ką geriau darbe jautėsi „kagėbisto žmona“...

Rugsėję baigėsi ne kartą atidėliotas Prunskienės procesas (vienas laikraštis jį pavadino „*ilga kaip šimtmečiai byla*“). Advokatas Rimas Andrikis, neseniai pats buvęs Aukščiausiojo Teismo teisėju (dabar, kai rašau šią knygą, jis yra Seimo narys), reikalavo, kad ekspertai iširtų jos pasižadėjimą bendradarbiauti su KGB, o paskui tvirtino, kad tai klastotė. Liudytojas Algis Jonas Kariniauskas, išleistas į atsargą LSSR KGB skyriaus vadovas, aiškino, kad agentės „Šatrijos“ kortelės kartotekoje nebuvo. Teisme dalyvavo net žmogaus teisių gynėjai, kalbėję apie pamintas buvusios premjerės teises. Aukščiausiasis Teismas vis dėlto nusprendė, kad „*Kazimiera Danutė Prunskienė sąmoningai bendradarbiavo su KGB*“. Rugsėjo pabaigoje parlamentas vardiniu būdu balsavo už tai, kad Beriozovo ir Prunskienės mandatus patikrintų rinkėjai, bet nesurinko pakankamai balsų, nes kairieji balsavimą ignoravo. Nutarimas nepriimtas. Aukščiausioji Taryba netrukus nustojo veikti.

O kampanija prieš „kagėbistą-ekstremistą“ tęsėsi, nepaisant fakto, kad jis jau pašalintas iš parlamento.

„1992-10-07

Rupeika vakar per radiją rusiškai pasakė, kad sausi ir per rugpjūčio pučą AT aktyvistai ketino likviduoti komunistus. Prieš tai minėjo mano, esą didžiausio kiršintojo, pavardę.“

Pagalvojau: vargšus komunistus, pasirodo, norėjo sunaikinti „kagėbistai“... Tomis dienomis galėjau tik liūdnei juokauti, nes įtemptai mažčiau, kaip išgyventi. Tylėjau. O gal reikėjo muštis į krūtinę ir atgailauti? Prisipažinti, kad „buvau agentas“? Tada visi atleistų... Kaip priimta politikoje, nusivalai nuo veido spjaudalus ir toliau funkcionuoti. Jei prisipažinčiau, nors „agentas“ ir nebuvau, gal šeimai būtų lengviau. Kas nors gal pasiūlytų darbą. Gal net vietą politikoje.

Šiaip taip vertėmės. Brolis paskolino pinigų. Staiga pradėjo siųsti drabužius ir maistą Tarptautinė žmogaus teisių organizacija (IGFM²) iš Vokietijos, kurios atstovė Katrin Bornmüller dar 1990-aisiais įtikinau teikti labdarą Lietuvai. Dabar į mūsų šalį kasmet atvažiuodavo keletas sunkvežimių. Įtikinėdamas p. Bornmüller galvojau tik apie Lietuvą, pačiam nekilo net mintis, kad tapsiu vienu iš labdaros gavėjų. Atsimenu, kaip laukdavome siuntinių iš Vokietijos. Bet juos atsiųsdavo vos kelis kartus per metus. Bandėme išverti. Anyta, gyvenanti netoliese, mums virdavo sriubą iš daržovių ir gabalėlio mėsos su kaulu. Kol gyvas neužmiršiu, kaip vaikai prie stalo pešasi dėl papildomos batono riekutės.

Virsmas

Amerikiečių politologas Samuelis Huntingtonas 1991-aisiais išleido knygą „Trečioji banga: XX amžiaus pabaiga“,³ kurioje rašė, kad demokratija poautoritarinėse šalyse įsitvirtina per vadinamąjį dvigubą virsmą. Kitaip sakant, reformistai pralaimi rinkimus autoritarams, prieš kuriuos kovojo, bet jiems nusileidžia, nesigriebdami ginklo, taigi laimi demokratija. Jis daugiausia rėmėsi Lotynų Amerikos šalių patirtimi. Rinkimai Lietuvoje buvo pirmasis toks virsmas Europoje. Sąjūdis 1990-aisiais įveikė komunistinę valdžią ir netrukus paskelbė rinkimus į Seimą, kuriuos 1992-aisiais laimėjo komunistai.

Dešiniųjų pralaimėjimas buvo nulemtas. Žmonės tikėjosi, kad Sąjūdis atneš ne tik laisvę, bet ir akimirksniu

pakels gyvenimo lygį. O gyventi tapo dar sunkiau. Rusijai pareikalavus už dujas mokėti valiuta, miestuose dingo karštas vanduo. Rinkimų rezultatams darė įtaką ir propaganda, visas Sąjūdžio klaidas pavertusi nusikaltimais prieš tautą. Būtent jis kaltas dėl įmonių bankroto, kolūkių išardymo, karšto vandens miestuose dingimo. Be to, juk „paaiškėjo“, kad Sąjūdyje pilna „kagėbistų“ – taigi prieš 1992-ųjų rinkimus ant Sąjūdžio mestas itin tamsus šešėlis. Todėl ir skiriu tiek daug vietos savo istorijai, juk jeigu buvęs atsakingasis Sąjūdžio sekretorius – KGB agentas, tai gal toks ir visas Sąjūdis? O Lietuvos demokratine darbo partija persivadinę komunistai tikrai ne tokie...

Per televizorių žiūrėdamas, kaip prisiekia naujieji Seimo nariai, galvojau, kokią baisią žalą dešiniams padarė KGB operacija. Buvo visokių naujovių. Naujasis Seimas, nuolatines komisijas pakeitęs į komitetus, kaip yra priimta visame demokratiname pasaulyje, Žmogaus ir piliečių teisių bei tautybių reikalų komiteto pirmininku išrinko buvusį LKP Šiaulių miesto komiteto sekretorių Mindaugą Stakvilevičių, o Nacionalinio saugumo – rašytoją Vytautą Petkevičių, kuris apie Sausio žudynes šmaikštavo: „*Kam tiems durniams reikėjo naudoti tankus – mes būtume Sąjūdį ir su traktoriais nuvertę.*“ Neprireikė nei traktorių. Užteko demokratijos.

Seimas skubiai pradėjo taisyti Aukščiausiosios Tarybos priimtus įstatymus, susijusius su valstybės turto privatizavimu, suteikdamas galimybę senajai komunistinei nomenklatūrai jį pasiglemžti. Įteisino ir trijų hektarų sklypus, kuriuos Aukščiausioji Taryba, bijodama blokados, buvo davusi žmonėms laikinai. Tai smarkiai apsunkino žemės grąžinimą teisėtiems savininkams. Nutarimo, kad rinkėjai patikrintų Beriozovo ir Prunskienės mandatus, naujoji Seimo dauguma taip ir nepasiūlė.

Po Seimo rinkimų į valdžią sugrįžus komunistams, vokiečių dienraštis *Süddeutsche Zeitung* įdėjo karikatūrą „Nenuspėjamoji Lietuva“ – dailininkas pavaizdavo minią, kuri ardo lagerio tvorą, šaukdama „Landsbergis!“ Neapsakomai džiaugiasi atgavusi laisvę, bet netrukus per balsavimo kabinas vėl klusniai sugrįžta į tą patį lagerį, ant kurio vartų užrašyta Brazausko pavardė.

Vis dar bedarbis

Sąjūdžio koalicija gavo menką mažumą Seime, kuriame absoliučiai dominavo LDDP su savo satelitais. Nepriklausomybės partija, sudariusi koaliciją su tautininkais, į Seimą nepateko. Tarp nedaugelio dešiniųjų deputatų buvo NP vicepirmininkas Kęstutis Skrebys, išrinktas vienmandatėje apygardoje Panevėžyje. Tarp kitko, tai, kad buvo mano pavaduotojas, atrodo, jam net padėjo laimėti rinkimus. Bent jau pats taip sakė. Dabar parlamento naujienas sužinodavau iš jo.

Vilniuje ėmė sklisti gandas, kad užsiregistravau Darbo biržoje. Kai kas jau pradėjo manyti, kad mano pašalinimas iš parlamento buvo nevisai korektiškas.

„1992-12-15

Atėjo Ginas Dabašinskas (iš Veido). Norėjo padaryti interviu „apie viską“. Pasakiau, kad „su raudona žvaigžde ant kaktos neduosiu jokių interviu“. Iškėliau sąlygas: pirmiau turi būti publikacijos apie tai, a) kodėl būtent prieš mane sukurtas kompromatas; b) kaip tas buvo padaryta. Po to galėsimė kalbėtis. Sakė, kad paskambins, kiek nustebs paklausė: „Tai jūs ruošiatės grįžti į politiką?“ Atsakiau, kad niekur iš jos nesu išėjęs. Išties – ar būti politikoje reiškia užimti kokį nors postą, ragais ir nagais dėl jo kovojant, ar generuoti idėjas, darančias poveikį politiniam gyvenimui?“

Gruodžio viduryje Lietuvos rytas pranešė, kad rugsėjį užsiregistravau Darbo biržoje. Gal ši sena naujiena padės man rasti darbą...

„1993-01-06

Šiandien skambino keturi žmonės, o paprastai vidurkis būdavo vienas per mėnesį. Skrebys sakė, esą Landsbergį, grįžusį iš Australijos, koalicija pastatė prieš faktą, kad kandidatą į prezidentus ji remia Lozoraitį. Dar viena raudonųjų gudrybė – Lozoraitis įviliotas tam, kad paimtų Landsbergio balsus. Bet jeigu būtų išrinktas, kairiesiems jis bus pavojingesnis net už Landsbergį.

Mačiau Europos numerį, kur vėl pasakyta, kad Landsbergis ir Čepaitis – KGB agentai, įdėtas ir nūdnas straipsnis apie Sąjūdį. Nekeista, juk rengiamasi anti-landsberginei prezidentinei kampanijai.“

Pagal referendumu priimtą Konstituciją, prezidentas neturėjo daug galių, bet žmonės siejo su tuo postu

geresnio gyvenimo viltis. LDDP turėjo stiprų kandidata – populiarųjį Brazauską, bet neaišku, ar nebūtų jo nugalėjęs Landsbergis, nes Nepriklausomybės atgavimas vis dar buvo siejamas su juo. O gal Lietuvos laisvę jau pradėta sieti su komunistais?

Tai buvo pirmieji visuotiniai prezidento rinkimai Lietuvoje. Vyriausioji rinkimų komisija patvirtino septynis kandidatus. Išsikėlė net aktorius Remigijus Vilkaitis, subūręs „Duonos valgytojų“ partiją. Tiesa, komikas gana greitai savo kandidatūrą atsiėmė.

„1993-01-07

Skambino Vitas Tomkus ir pasiūlė „labai gerai“ apmokamą darbą savo dienraštyje Respublika. Mandagiai atsisakiau, bet sykiu išsiaiškinau, kad mano priešininkas Motieka tikrai pas jį dirba.“

Pagalvojau, vėlyvas skambutis! Gandai apie mano užsiregistravimą darbo biržoje sklandė Vilniuje jau nuo rugsėjo, Lietuvos rytas informaciją apie tai išspausdino gruodį. Turbūt tik po to, kai iškėliau sąlygas Veidui, reikalaujamas išsiaiškinti, kodėl buvau apkaltintas „kagėbizmu“, Tomkus nutarė mane nutildyti. Pinigais?

Atėjo sausio vidurys, Veido žurnalistai daugiau su manimi nesusisiekė. Matyt, neįstengė arba nesistengė įvykdyti sąlygų, kurias kėliau. Nuo tų dienų greit praeis trisdešimt metų, žurnalo Veidas nebeliko, bet į klausimus, kodėl būtent prieš mane sukurtas kompromatas, kieno užsakymu ir kaip visa tai padaryta, vis dar neturiu atsakymo.

Darbas

Parama atėjo nelauktai.

„1993-02-01

Skambino Almenas, klausė, ar nežinau žmogaus, kuris sutiktų dirbti jo leidykloje (VDU) redaktorium, esą Kaune tinkamo neranda. Pažadėjau paskambinti rytoj, nors pagalvojau, kad čia pasiūlymas man.“

Seniai pažinojau Kazį Almeną. JAV Marylando universiteto profesorius, žymus atominių elektrinių specialistas, rašytojas, vienas iš Santaros-Šviesos judėjimo organizatorių, kas kelerius metus atvažiuodavo į sovietinę Lietuvą. Su juo pasikalbėdavome (žinoma, ne tarp

keturių sienų, nes ir tos turėjo ausis, bet išėję į lauką) apie mūsų šalies ateitį. Intensyviai susirašinėjome. Jis užprenumeravo mums žurnalą *National Geographic*, kai kuriuos jo numerius netgi gaudavome. Siuntė angliškus detektyvus, nes tie lengviausiai įveikdavo cenzūros barjerą. Atsimenu, kai 1982-aisiais ištrūkiau už geležinės uždangos, parašiau jam laišką iš Londono. Po išvykos atplėšęs eilinę „kriminalų“ siuntą, radau tarp jų ir storą knygą „Organizatoriaus vadovas“ (*Organisers manual*). Kai susikūrė Sąjūdis, cenzūra jau buvo sušvelnėjusi, Almenas galėjo siųsti tokią literatūrą, kokios anksčiau nebūtume gavę. Atsimenu vėlesnius savo ginčus su juo, kai mane ir visą Aukščiausiąją Tarybą Kazys kaltino radikalumu, įrodinėdamas, kad ir komunistai visų pirma yra lietuviai.

„1993-02-05

Almenas davė man darbą, nepaisydamas savo bendradarbių nepasitenkinimo. Ta bendrovė, be kita ko, maketuoja Kauno tiesą. O buvo sugalvota VDU vadovėliams ir kt. literatūrai leisti. Būsiu vyr. redaktorius. Almenas sugalvojo leisti ir istorinių apysakų seriją.“

Leidykla *Litterae universitatis* turėjo aukštosios mokykloms leisti naujus vadovėlius, kurie pakeistų rusiškus. Domėjosi ir politologine literatūra. Be to, atsirado „Skomanto“ serija. Almenas jau buvo parašęs dvi nuotykių apysakas apie Lietuvos praeitį, sugalvojęs keliolika siužetų ir subūręs jaunos Kauno literatus toms apysakoms parašyti. Knygos, kurias sietų pagrindinis veikėjas, turėjo atrodyti tarsi vieno autoriaus, slapyvardžiu parinktas Skomantas – XIII a. jotvingių kunigaikštis.

Bet grįžkime į 1993-iusius. Prezidentinė kampanija baigėsi. Penkiems pretendentams atsisakius, rinkimuose dalyvavo tik du. Stasys Lozoraitis pralaimėjo, prezidentu išrinktas Brazauskas. Naujoji Lietuvos Konstitucija numatė ir Konstitucinio Teismo instituciją, į kurią Seimas, Prezidentas, Vyriausybė, 1/5 Seimo narių, teismai gali kreiptis, klausdami, ar įstatymas, pagal kurį teisiama, atitinka Konstituciją. Buvau įsitikinęs, kad mane nuteisė antikonstituciškai. Tačiau bylų, ką nors kaltinančių „sąmoningu bendradarbiavimu su KGB“, daugiau neatsirado.

5. POKYTIS?

KGB nurodymas

Pamenu, 1993-ųjų kovą užėjau į *Lietuvos aid* redakciją. Žurnalistas Kęstutis Žičkus manęs paklausė, ar žinau, kad skleisti gandus apie mane kaip KGB agentą dar 1991-ųjų gegužę nurodęs LSSR KGB viršininkas Caplinas. Komisija, tirianti Sovietų Sąjungos KGB veiklą Lietuvoje, turėtų tą raštą turėti.

Nustebau ir nepatikėjau. Kad kompromatas prieš mane yra KGB akcija, nė kiek neabejojau, tą patvirtino ir KGB darbuotojo raportas, *Lietuvos aide* paskelbtas tą dieną, kai balsuota dėl mano mandato. Tačiau argi įmanoma, kad būtų aptiktas *raštiškas* nurodymas ką nors kompromituoti? KGB paprastai stengiasi nepalikti jokių įrodymų. Bent jau negirdėjau, kad būtų elgiamasi kitaip. Informacija, neva rastas Caplino nurodymas, atrodė iš stebuklų srities. Reikėjo pamatyti raštą savo akimis! Iš pradžių paklausinėjau komisijos narių, bet jie sakė apie Caplino rezoliuciją nieko negirdėję. Vis dėlto vienas iš jų ne tik patvirtino tą potvarkį matęs, bet ir davė jo kopiją. Žurnalistas sakė tiesą!

Tai buvo raporto, kuriame KGB darbuotojas aprašo savo agento „Kliugerio“ atskaitą, vienas puslapis, perspausdintas rašomąja mašinėle. Atskaitoje (išvertus iš rusų kalbos) rašoma: „Konferencijos Prahėje metu Kazimiera Prunskienė, kovo 17 d., per posėdžių pertrauką vaikščiodama gatvėmis, netikėtai informavo „Kliugeri“, kad Vilniuje pas ją buvo atėjęs KGB bendradarbis, lietuvis, tikras patriotas, užimantis aukštas pareigas respublikos KGB, ir informavo, kad V. Čepaitis yra KGB agentas, vykdo šios organizacijos užduotis ir yra jos visiškai kontroliuojamas.“ LSSR KGB vadovas 1991-ųjų gegužės 19-ąją, pabraukęs žodžius: „V. Čepaitis yra KGB agentas, vykdo šios organizacijos užduotis ir yra jos visiškai kontroliuojamas“, savo pavaldinio raporto parašėteje nurodė: „Šią informaciją reikia skleisti ir toliau.“

Bet kas patikės tokia kopija? Gal ji ištraukta iš kokio nors maišo? Juk buvo pasakojama, kad dokumentai iš KGB rūmų tempiami maišais... Pajudėjęs iš savo vietos dokumentas tampa bevertis. Jis tinka nebent

„kompromatui“. Reikia gauti kopiją oficialiai. Bet kas ją duos man, su tokiu trenksmu išmestam iš AT?

Paprasčiau, kad tą dokumentą oficialiai gautų Seimo narys Kęstutis Skrebys. Jis nusiuntė užklausą į Generalinę prokuratūrą. 1993 m. balandžio pabaigoje jau turėjau oficialią kopiją kartu su generalinio prokuroro pavaduotojo Juozo Gaudučio pasirašytu lydraščiu, kad tai puslapis iš bylos Nr. 09-2-026-92. Beje, po poros dienų pavaduotojas buvo atleistas.

Pamenu, svarsčiau: teisėsauga pagaliau turi įrodymų (net raštu!), kad puolimą prieš mane organizavo KGB. Dabar viskas turėtų pasikeisti!

Pacituosiu kai kuriuos savo dienoraščio įrašus, rodančius, ar pasikeitė.

„1993-05-19

Vėlai vakare paskambino Romas Gudaitis ir pasiūlė birželio 3 d. atvykti į Sąjūdžio iniciatyvinės grupės posėdį Prezidentūroje. Ne visai santūriai paaiškinau: 1) su raudona žvaigžde ant kaktos politiniuose renginiuose nedalyvauju; 2) savo dalyvavimu negaliu legalizuoti šito renginio (kaip į tai pažiūrės mano šalininkai visoje Lietuvoje); 3) nesėdėsiu prie vieno stalo su P. ir kitais, kurie šnekasi, laikydamasi špygas už nugaros. Gudaitis užsiminė apie atleidimą ir visuomenės sutaikymą – negerai, jei visi taip elgsis. Atrežiau, kad esu privatus asmuo ir politiniuose žaidimuose nedalyvauju. Atleist atleidau, bet nenoriu, kad manim manipuluotų. Dar nepraradau orumo ir savigarbos.

Auksei atrodo, kad pernelyg kietai kalbėjau, bijo, kad vėl mano žodžiai turės padarinių...

1993-05-30

Naujasis Dienovidis išspausdino Landsbergio interviu, kuriame, galima sakyti, pagaliau nuo manęs atsiribojo – aš padaręs daug žalos dešiniams, nes laiku nepasakęs visos teisybės (apie KGB). Tuo pačiu ypu švelniai pabarė Motieką (net be pavardės) ir paliaupsino Kuzmicką su Stankevičium. Tiesa, vakar Auksė sužinojo, kad Soroso fondas atsisakė paremti jos dalykinę kelionę į Meksiką. Ar tie faktai nesusiję su mano „kietu“ atsakymu Gudaičiui?

Auksė verkia, o aš vis galvoju, ar įstengsiu kada nors jai atsidėkoti.

1993-06-01

Skambino Sakalauskaitė iš Lietuvos ryto, klausė, ar

teisybė, kad aš gavau kvietimą į iniciatyvinės grupės susitikimą su Brazausku, bet vykti atsisakiau.

Patvirtinau.

1993-06-02

Lietuvos rytas atspausdino, ką sakiau.

Skambino Zigmas Vaišvila, mikčiodamas sakė, kad reikėtų susitikti... Bet neišdrįso įkalbinėti, kad eičiau pas Brazauską. O rusų laida (joje buvo pakartota „L. ryto“ informacija) vėl prašė interviu apie Sąjūdį, vėl atsisakiau, priminęs raudoną žvaigždę, priklijuotą man ant kaktos. Dėl viso pikto nusikopijavau Caplino rezoliuciją ir lydinčius dokumentus.“

Dar viena vasara

Traukinys į Kauną ir atgal tapo man antraisiais namais. Darbo leidykloje buvo daug, bet atlygis leido gyventi tik pusbadžiu. Tą, atrodo, suprato ir kaimynai kaime, nes neprašomi suarė mums bulvių lauką. Atsirado ir dar vienas pajamų šaltinis. Iš Japonijos atvykusi antropologijos profesorė Sachiko Hatanaka 1992-ųjų vasarą atliko lauko tyrimus Žemaitijos kaime, o paskui susirado mano žmoną, kad jai padėtų, nes Auksė irgi antropologė, gerai mokanti angliškai. Tą vasarą japonų profesorė rengė susitikimus su dar gyvais lietuvių partizanais. Dabar Japonijoje yra magnetofono juostos su jų atsiminimais. Lietuvos istorikai partizanų pasipriešinimu sovietams tada nesidomėjo. Gal nebuvo ir paskatinimo tą daryti.

Prieš komunistinę valdžią tą vasarą bandė sukilti Kauno savanoriai. Dažnai kalbėjau apie tai su savo buvusiu kolega Liudviku Simučiu,* o kartą net susidūriau su vienu maišto dalyviu. Prie manęs gatvėje netikėtai priėjo žmogus su maskuojančiais rūbais, jį atsiminiau – per Sausio įvykius budėjo parlamente. Savanoris pasiskundė, kad nėra politiko, kuris vadovautų savanoriams. Tą supratau, kaip keistą pasiūlymą. Pagalvojau: jei maištui vadovautų „kagėbistas“, viskas taptų dar aiškiau.

Almenas pasiūlė, kad parašyčiau straipsnį žurnalui *In-*

* KB nr. 5 įsivėlė klaida – nurodytas ne politinis kalinys, signataras Liudvikas, o Anicetas Simutis, emigracijos diplomatas (su Čepaičiu byla jis neturi nieko bendra). Atsiprašome.

sight of Global Ethics. Sutikau. Žurnalas atsiuntė instrukcijas, kaip rašyti straipsnį. Elona Vaišnienė iš JAV pažadėjo suredaguoti. Tačiau netrukus ji paskambino ir pasakė, kad žurnalas norėtų straipsnio apie etines problemas, susijusias su „kontroversiška mano asmenybe“. Atsisakiau. Tada aptarėm kitą temą – moralės pokyčius per Atgimimą.

Vaikai, jau tapę beveik profesionaliais uogų ir grybų rinkėjais, rengėsi į mokyklą. Prieš pat mokslo metus iš Lietuvos išsinešdino paskutiniai SSRS armijos daliniai. „1993-08-31

Okupacinė kariuomenė lyg ir išvesta. Buvom Nepriklausomybės aikštėje su Auksės kolege iš Japonijos. Nyki valdiška fiesta, pakaušęs jaunimėlis ir fejerverkas.

1993-09-01

Sąjūdžio mitingas Nepriklausomybės aikštėje. Japonai buvo labai įdomu, nes jautė, kad čia visai kitokia atmosfera, negu buvo vakar. Grįždamas susitikau Balakauską su Katkum. Osvaldas pasakė: „Tai ištvėrei...“ Donatas nustebo, kad jau turiu darbą. Prie sankryžos pasivijo A. Marcinkevičius iš TV ir pasiūlė daryti interviu. Sakiau, kad paskambintų.“

Tokių skambučių tomis dienomis kažkodėl buvo daug. „1993-09-09

Skambino Sakalauškaitė iš buvusios Komtijos, klausė, ar duosiu interviu. Atsakiau, kad paskambintų lapkričio pradžioj, prieš juozinimo metines. Vakare paskambino Leonidas Jacinevičius, prašė interviu Gimtajam kraštui „apie bet ką.“ Ar tas turėtų ką nors reikšti? Per kažkokią kultūrinę TV laidą Marcelijus Martinaitis garsiojo Tiltlo g. namo fone sakė, kad už šio pastato išlikimą kovojo įvairūs žmonės. Dabar kažin ar jie bendram reikalui susitelktų... Ir paminėjo kelias pavardes: Landsbergis, Genzelis, Ozolas, Virgilijus Čepaitis...“

Pagalvojau, gal po truputį keičiasi visuomenės nuomonė apie mane, bent jau ne taip vienareikšmiškai esu keikiamas spaudoje ir per televiziją. ■

Tęsinys kitame numeryje

¹ Povilas Varanauskas. Kas už „Voratinklio“? *Kauno laikas*. 1992-08-07.

² *Internationale Gesellschaft für Menschenrechten*.

³ Samuel P. Huntington. *The Third Wave: in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press. 1991, p. 266–267.

LIETUVIŠKI KARALIAUČIAUS MOTYVAI

Miestas, laikomas lietuvių raštijos lopšiu, nenu-maldomai traukia – ten ieškome mažiau ži-nomų ženklų, naujų pėdsakų, svarbių Lietuvai. Toks dialogas su Karaliaučiaus kultūra vyksta jau ištikus šimtmečius ir pelnytai siejamas su literatūros švie-suoliais, tačiau kai kurie kiti lietuviybės motyvai, laikui bėgant, tarsi ištirpo istorijos tėkmėje.

Nors Karaliaučius augo ir klestėjo, valdomas vokie-čių, XVI a. apie 20 proc. jo gyventojų sudarė lietuviai. Esama žinių, kad strateginę citadelę – pilį, iškilusią 1255 m. Čekijos karaliaus Otokaro II garbei, – statė lietuvių, žemaičių, prūsų ir čekų baudžiauninkai. „*Dykinėtojams buvo įvesta gera tvarka – kas trys mėnesiai per visus metus važiuodavo vežimas, į kurį susodindavo visus neturinčius jokio darbo bernus ir mergas, ir jie kartu su žemaičiais ir lietuviais turėda-vo dirbti ten, kur reikėjo jų darbo jėgos*“, – rašė Matas Pretorijus (1635–1704).¹ Lietuvininkams paprastai tekdavo fizinis „juodas“ darbas, – uoste dirbo ne-šikais, tarnavo pas turtuolius, gyveno Rosgarterio (*Rossgarter*), Šteindamo (*Steindam*), daugiausia Sa-keimio (*Sackheim*) priemiesčiuose.

Pradžioje, nuo 1523 m., pamaldos lietuvių kal-ba buvo laikomos Šteindamo Šv. Mikalojaus bažny-čioje. Vėliau, prisijungus lenkų bendruomenei, tarp maldininkų kildavo nesutarimų. Lietuviai persikėlė į Sakeimį, ten turėjo „savo“ maldos namus – Šv. Elžbie-tos bažnyčią, kurioje pamaldos lietuvių kalba (nuolat

mažėjant parapijiečių) vyko iki 1807 m. Sakeimis nuo XVI a. vidurio buvo ištisa lietuvininkų kolonija – čia veikė lietuviška mokykla, pirtis, daugybė užėigų ir parduotuvių. Iš Lietuvos atplaukę jūreiviai katalikai nuo XVII a. galėjo melstis Šv. Andrejaus bažnyčioje. Lietuvių nelaimė, priemiestis garsėjo neramumais, čia siautėdavo nusikaltėliai. 1539 m. Sakeimyje už-siliepsnojus pirčiai, kilo didysis Karaliaučiaus gais-ras, nes ugnies stichija greitai išplito į Rosgarterio ir Trakaimio (*Tragheim*) priemiesčius.

Priegliaus upėje buvo „lietuvių medis“ arba „lie-tuviškasis šlagbaumas“ (*Schlagbaum*), iš rąstų su-kalta užkarda – pirmasis muitinės kontrolės postas. Buvusiame moterų vienuolyne, Didžiojoje ligoninė-je (*Gross Hospital*), vėliau virtusioje špitole, laikiną prieglobstį ir nakvynę gaudavo vytnių laivininkai. Sakeimio bažnyčioje nuo 1604 m. iki 1621 m. ku-nigavo giesmių kūrėjas, rinkinio „Giesmės krikš-čioniškos ir duchauniškos“ sudarytojas Lozorius Zengštokas (Lazarus Sengstock, 1562–1621), vėliau darbavosi kiti iškilūs lietuvininkų dvasininkai. „*Bažnyčios viduje sienose šalia kitų epitafijų, kabėjo jos pirmojo klebono L. Zengštoko epitafija, altoriuje buvo Kristaus kančia su figūromis.*“²

Ant Karaliaus kalno (*Königsbergk*, lot. *Mons Re-gis*) stūksojo didžiulė pilis, apjuosta storomis sie-nomis su devyniais bokštais, – strateginis punktas, leidęs kontroliuoti susisiekimą vandeniu nuo Vyslos

iki Sembos, stebėti prūsų ir lietuvių pulkus, dažnai bandydavusius užimti miestą. Pilyje buvo pagrindinė ginklų saugykla, čia rinkdavosi kryžiuočių riteriai prieš mūšius su lietuviais ir prūsais, kurių narsą bei stiprybę patyrė ne kartą. Ordinas tų susirėmimų svarbą, o ypač pergalių vertę pabrėždavo, statydamas akmeninius paminklus, koplyčias, bažnyčias tose vietovėse, kur vyko kovos. Didysis magistras 1349 m. pergalei prieš lietuvius Lyvenikėje (*Löbenicht*) pastatė pirmąjį Prūsijoje moterų vienuolyną.³ Kryžiuočių vadą Henningą von Schindekopfą pagerbė antkapis iš lauko akmenų – fragmentai, išlikę iki mūsų dienų, primena istorinį Rūdavos mūšį (1370), kai vokiečių maršalas krito kovos lauke, pervertas lietuvių kario ieties. Magistro įsakyму Rūdavoje ir Labotoje iškilo koplyčios žuvusiųjų atminimui. 1870 m., minint Rūdavos mūšio, kai prie Karaliaučiaus buvo atremta jungtinė Algirdo ir Kęstučio kariuomenė, 500-ąsias metines, pastatytas paminklas su įrašu: „*Didvyrio mirtimi čia žuvo riteris Schindekopfas.*“⁴

Unikalus istorijos faktas, kad beveik 700 metų Karaliaučius nė karto nebuvo užkariautas ar sunaikintas išorės priešų. Kas tą lėmė – Dievo apvaizda ar tvirta gynyba? Pasak Jürgeno Manthey'o, Karalių miesto fortifikacijos bastionai nebuvo patikimi, taigi „*saugojo ne gynybiniai įtvirtinimai, kurių būklė visą laiką buvo apgailėtina prasta, – greičiausiai lėmė puikūs derybiniai biurgerių kaip tarpininkų sugebėjimai, be to, miesto išdas visada buvo pilnas dukatų.*“⁵ Net ir Vokietijos nelaimė – 30 metų trukęs karas (1618–1648) – tam tikru atžvilgiu buvo Karaliaučiumi naudinga, nes tolimą ir izoliuotą Rytų Prūsiją visi paliko ramybėje. Suirutės ir nevilties fone taikus Priegliaus miestas, plytintis išpūdingame kraštovaizdyje, atvykėlius traukte traukė čia apsigyventi. Degančia griuvėsių krūva Karaliaučius virto tik 1944 m. rugpjūtį, kai jį subombardavo sąjungininkų aviacija.

Miesto „lietuviškumą“ įprasmina iki mūsų dienų išlikęs vienas seniausių gynybinių pylimų *Litauerwall*, supiltas maždaug 3 km spinduliu nuo pilies. Bėgant laikui, įtvirtinimas keitėsi, 1624–1626 m.

jo rekonstrukcija atlikta pagal lietuvių architekto Teofylio Spynausko (gyvenimo datos nežinomos) projektą. Šiuos darbus spartino Boguslavas Radvila, 1620 m. apsigyvenęs Karaliaučiuje, – buvo herco, Prūsijos didžiojo kurfiursto patarėjas (palaidotas Karaliaučiaus katedroje). Nuo Lietuvių pylimo, kuris šiuo metu vadinamas gatve *Литовский вал* (turinčia ir skersgatvį *Литовский переулок*), kelias pro Sakeimio vartus vedė Gumbinės link. Visai šalia – vienintelė katalikiška Švč. Šeimynos bažnyčia, kur nenuilstantis Žemaitijos kunigas, parapijos įkūrėjas Anupras Gauronskas ir šiandien kiekvieną sekmadienį surenka negausios Kaliningrado parapijos lietuvius.

Albrechtas Brandenburgietis (1490–1568), vasalo ištikimybę prisiekęs Lenkijos karaliui ir LDK didžiajam kunigaikščiui Žygimantui Senajam (1467–1548), įkūrė Prūsijos kunigaikštystę, kartu sudarė palankias sąlygas lietuvybei stiprėti. 1544 m. įkurta Karaliaučiaus universitete „*mokantiems lietuvių kalbą buvo suteikiamos stipendijos su bendrabučio aprūpinimu*“. XVI a. Karaliaučiuje studijavo 233 lietuviai, didelė jų dalis liko Prūsijoje, lietuvių kalbos mokėjimas labai pravertė dvasininkams.⁶ Kunigaikštis ypač vertino Stanislovą Rapolionį (1485–1545). Šis miestui ir universitetui nusipelnęs žmogus palaidotas katedros panteone, šalia atgulė ir pats Albrechtas Brandenburgietis.

Kaliningrade, kur sovietinis škvilas pokariu – naikintojų ir „kasinėtojų“ būriai – išdraskė ir sutrypė Prūsijos kultūros likučius, pavieniai kraštotyros entuziastai bando gaivinti prūsiškąją ir lietuviškąją dvasią, saugo per stebuklą išlikusius pavadinimus, memorialines lenteles. I. Kanto universiteto bibliotekoje yra granitinė lenta Martynui Mažvydui (1510–1563), Filologijos ir žurnalistikos fakultete, Lietuvių kalbos kabinete, – Abraomo Kulviečio (1510–1545) biustas. Karališkuosiuose Vartuose (*Königstor*) sovietmečiu įrengtame muziejuje veikia ekspozicija, pasakojanti apie lietuvius, garsinusius Karaliaučį ir Lietuvą. Kaliningrado gyventojai pripažįsta, kad vienas gražiausių paminklų yra

skirtas Liudvikui Rėzai (1776–1840), Lietuvos miestų skvere pastatytas 2005 m. (skulptorius Arūnas Sakalauskas, architektas Ričardas Krištapavičius). Ant postamento įrašyta: *Поэт, профессор, ректор Альбертины, открывший миру „Времена Года“ Донелайтиса* („Poetas, profesorius, Albertinos rektorius, atvėręs pasauliui Donelaičio „Metus“).

Paminklas Liudvikui Rėzos. 2005

Rėza buvo palaidotas netoli Brandenburgo vartų, Knypavos kapinėse (jos neišlikusios). Ant kapo stovėjo išpūdingas paminklas (stela), vienoje antkapio pusėje užrašyta: „*Tikėk, dirbk dorai aukštesniam gėriui*“, kitoje iškalta Biblija ir žodžiai: „*Tai estī Wissas swentās Rasztas*“, šiauriniame šone – „*Dainos. Donelaitis Jahreszeiten. Prutena*“.

Stela Liudvikui Rėzos. XIX a. pabaiga

Karaliaučiaus universiteto profesorius, Rytprūsių paminklų saugotojas, archeologas, menotyrininkas Adolfas Boetticheris (1842–1901) stelos nuotrauką paskelbė aštuonių tomų veikale „Rytprūsių provincijos statybos ir meno paminklai“.⁷ Šia unikalia fotografija vėliau nuolat naudojosi istorikai ir tyrinėtojai, retsykiais net pasisavindami jos autorystę.

Apie lietuviybės ženklus Karaliaučiuje žinių pateikiama nedaug. Naujaisi, ypač vokiečių, tyrinėjimais lietuvių pėdsakus Rytprūsiuose dažniausiai (ne)sąmoningai apeina, nelaiko jų reikšmingais. Lietuvių kalbos istorikas Zigmąs Zinkevičius (1925–2018) teigė, kad lietuviai neginčytinai yra Prūsijos autochtónai, o, remiantis vokiečių versija, „*neįmanoma būtų paaiškinti šio krašto bemaž ištisai lietuviško vardyno*,

užfiksuoto dokumentuose. Sunku patikėti, kad visą tą vardyną per palyginti trumpą laiką būtų sukūrę „atsikėlėliai“.⁸ Kitais atvejais (vokiečių) istorikams galbūt trukdo vadinamasis „Prūsijos šešėlis“, kai pernelyg didelė kaltė suverčiama šiai valstybei, neva būtent ji atvedusi į „ypatingą vokiečių kelią“ (*Sonderweg*) ir į 1933-iusius.⁹

Garsus Karaliaučiaus intelektualas Georgas Christophas Pisanskis (1725–1790), parašęs pirmąją Prūsijos literatūros istoriją, lietuvių autoriams skyrė nors ir nedidelį, tačiau visą skyrių,¹⁰ išvardydamas dešimtis poetų, lietuviškų giesmynų rengėjų, vertėjų. Skyrelį vainikuoja Donelaičio ir jo kūrybos paminėjimas – hegzametru sueiliuota mažoji poema (660 eilučių). „*Nepalankiai susiklosčius aplinkybėms, rąkštis nebuvo išspausdintas, bet vėliau galbūt išaugo į kūrinį, žinomą pavadinimu „Metai“*“.¹¹ Karaliaučiaus universitete istoriją, filosofiją, retoriką dėstęs Pisanskis veikaluose „Apie tris Prūsijos karalystės žmonių kalbas“, „Prūsijos literatūros istorija“ ir kt. pateikė daug unikalių informacijos, „*stipriai paryškino lietuvių raštijos istorinį vientisumą, jos integralumą šalių kultūroje*“.¹²

Karaliaučiaus gyventojai, vaikščiodami Priegliaus krantinėmis, kasdien matydavo daugybę laivų, bet veikiausiai ne visi žinojo, koks tikrasis laivelių, pasroviui atplaukiančių iš rytinės pusės, pavadinimas, o jis kiek mistiškas – „vytinė“. Pagal gabenamą krovinį tokius dažniausiai vadindavo tiesiog grūdų laivais (*Getreideboote*), nors tikrasis vardas – *Wittinnen* (vartotas XV–XIX a.). Manoma, jis kilęs iš senovinių valčių rišamosios medžiagos – vytelių, ir veiksmazodžio *vyti*. Vytinės yra „*tikra Lietuvos istorijos paslaptis*“, – sako Simas Knapkis, atkuriantis ir statantis istorinius laivus. Autentiškos medžiagos apie jas išlikę nedaug – keletas nuotraukų, paveikslų, graviūrų ir, aišku, ne viena dešimtis istorinių arba grožinės literatūros šaltinių, kur minimas šis unikalus laivas (beje, vertas atskiro mokslinio tyrinėjimo).¹³ Vytinės – plokščiadugniai laivai – iš Nemuno aukštupio arba Neries plukdydavo į Karaliaučių javus, kanapes, linų pluoštą, potašą (pelenus). Atgal prieš srovę lynais

tempdavo geležį, prieskonius, silkę, vyną ir kitką. Jei maršrutas baigdavosi Karaliaučiuje, laivininkai didesnes ir sunkesnes vytnines parduodavo malkoms, kad išvengtų sunkaus kelio atgal prieš srovę, nes tam reikėdavo dvigubai daugiau „vytininkų“. Mieste kartais vienu metu atsirasdavo iki šimto vytnių, o „*Sa-keime laivininkus visi atpažindavo iš drabužių ir polinkio girtauti*“.¹⁴ Rytprusių pedagogas ir etnografas Wilhelmas Obgartelis XX a. pradžioje paminėjo, kad Kuršių mariose 1622 m. nuskendo 40 vytnių. Kurtas Hermanas Forstreuteris (1897–1979) pateikė duomenis, kad 1712 m. Nemunu atplaukė 192 vytnės. Kelionė iš aukštupio iki jūros trukdavo keletą savaičių, todėl laivininkai vytnėje turėdavo duonkepę krosnį, plaukimą pagreitindavo viena tiesi burė, vairuodavo irklų, panašiai kaip plukdydami sielius.

Priegliaus krantinėse daugiausia nesutarimų ir konfliktų sukeldavo tranzitinių prekių plukdymas iš Karaliaučiaus į Dancigą (po to atgal) didesniais laivais. Štai miesto taryba pagal kurfiursto įsaką 1650 m. priėmė nutarimą: „*Aiškiiai matyti, kad prekių sandėliavimas vyksta pagal senus įpročius, apeinant visas sąsajas su įstatymu ir juridiniu pagrindu. Apklausus vyresnius pirklius paaiškėjo, kad jie, atplaukę į miestą, čia užtrukdavo mažiausiai tris dienas, o prekes be jokios patikros iš vytnės perkraudavo į kitą laivą tolesnei kelionei. Iš anksto iškrauti prekes ar pardavinėti jas prie miesto vartų ir upės užkardos [Priegliaus upėje jų buvo dvi – rytinėje pusėje „lietuviškoji“, vakarinėje „olandiškoji“ užkarda – V. K.] yra griežtai draudžiama*“.¹⁵

Universiteto profesorius, įžymus Karaliaučiaus poetas Simonas Dachas (1605–1659) savo eilėse dažnai mini vytnes: „Kai vytnės snaudžia / Priegliaus vandenys nurimsta“ (*Als noch schliefen die Wittinnen, Als der Pregel sich nicht rührte*). Ūkinė-prekybinė šio laivo svarba irgi išreiškiama: „Vytines, pasikrovusias javais, / Skubančias parduot pelningai, / Priegliuje dažnai matysi“ (*Die Wittinnen die vorhin / Mit Getreide noch Gewinn / Häufig auff dem Pregel fahren*).¹⁶

Karaliaučiaus poetas lyrikas Walteris Scheffleris (1880–1964), itin mylimas miestiečių, apdainavo

gimtojo miesto tiltus, Karalių pilį, žaliuosius sodus, paminėdamas po juos „*vaikščiojančias garsenybes*“. Eilėraštyje „Pasivaikščiojimas“ (*Spaziergang*) rašė, kaip susidomėjęs stebi burlaivius Immanuelis Kantas: „Perėjęs *Langgase*, stabtelė prie Žaliojo tilto. / Upė supra burlaivius ir vytines. / Vandens aromatas glosto jam krūtinę“ (*So durch die Langgass, durch das grüne Tor- / Er steht am Strom, schaut Segler und Wittinnen, tief trinkt den Wasserruch die schmale Brust.*)

Heineris Klemme aprašė jaunojo Kanto kelionę į mokyklą: „*Kaip „fridrichietis“ [Collegium Fridericanum mokinys – V. K.] Kantas turėdavo įveikti ilgoką kelią. Praėjęs pro daugybę „olandiško“ stiliaus pastatų, atsirasdavo prie muitinės, kur iš prekeivių, atplaukusių Priegliumi, renkami mokesčiai. Tada pereinavo per Žaliąjį tiltą, čia iš rytinės pusės pasroviui atplaukdavo laivai su grūdais – vytinės. Prisišvartuodavo abiejose tilto pusėse.*“¹⁷

Matyti šiuos grakščius laivelius buvo taip įprasta, kad jie tapo tarsi nepastebimi, išsilydė Karaliaučiaus gyventojų vaizduotėje, dailininkų peizažuose, tačiau vis tiek buvo svarbi miesto savasties ir unikalumo dalis. Išlikusiuose piešiniuose, graviūrose Priegliaus miestas dažniausiai matomas pro laivų stiebų mišką, burių „debesis“ ir vytinių sangrūdą. Tikrą „pašlovinimą“ lietuviškai vytinei parašė Władysław Sirokomlė, tikroji pavardė – Ludwikas Kondratowiczius (1823–1862) viename įdomiausių pasakojimų apie Lietuvos kraštotyryą ir keliones „Nemunas nuo versmių iki žiočių“.¹⁸ Sirokomlė čia pasirodė kaip kūrybingas ir poetiškas redaktorius, – savo apmąstymus, istorines žinias papildė įspūdziais „iš užrašų kažkokio garbaus piliečio, kuris 1829 m. norėjo pažaisiti upeivyste ir lietuviška vytine keliavo iš Kauno į Karaliaučius“.¹⁹

Ši „garbų pilietis“ keliauninką prieš keletą metų pavyko identifikuoti jaunam gabiam istorikui Rolandui Gustaičiui. Jis išsiaiškino, kad Kondratovičių giminės dokumentai, sukauptos kultūros vertybės buvo saugomos Vilniuje, Tiltų gatvėje, kur gyveno Sirokomlės anūkė Liudvika Bylinska. Laimingas atsitiktinumas, kad rankraščiai, laiškai, nuotraukos, paveikslai (to-

mis vertybėmis, beje, labai domėjosi užsienio muziejai) pateko į Lietuvos SSR literatūros ir meno archyvą.

Peržiūrėjęs bylų sąrašą, Gustaitis rado rankraštį, pavadintą „*A. Zienovičiaus kelionės Nemunu ir viešnagės Karaliaučiuje dienoraštis*“.²⁰ Rašyta lenkų ir vokiečių kalbomis, kai kurie puslapiai išblukę, sunkiai įskaitomi. Autorystę išdavė ranka piešti Kauno ir Karaliaučiaus planai, pasirašyti Augusto Zienowicziaus pavarde. Spėjama, kad tai bajoras iš Naugarduko srities, Rutkos kaimo. 1829 m. gegužės 31 d. jis vytine plaukė į Karaliaučius. Sirokomlė savo veikale panaudojo tik dalį Zienowicziaus dienoraščio. Keliauninkas, Karalių mieste praleidęs beveik mėnesį, gana smulkiai jį aprašė.

Laivelio įgulai teko įveikti nemažai kliūčių – tai seklumos, akmenys, prūsų kordonai su lupikaujančiais muitininkais, paini kanalų sistema... Štai pirmieji Zienowicziaus įspūdžiai Karaliaučiuje: „...*tikras laivynas čia tų vytinių, kiek čia klegesio, kiek bruzdesio; bet čia nesusilaukus pabaudos, negalima užtrukti daugiau nei 48 valandas su tranzito prekėmis. Siunčiu į miestą prievaizdą sumokėti rinkliavos; grįžo greitai su pakvitavimu ir su policijos įsakymu tuoj įplaukti į miestą, nes čia dėl didžiausio vytinių susigrūdimo galėtų viena kitą apdaužyti.*“²¹ Pernakvoję dauguma laivininkų skubėdavo pasimelsti, kad padėkotų Dievui už laimingai pasibaigusią viso mėnesio kelionę. Karaliaučiuje, Sirokomlės aprašomuoju laikotarpiu, XIX a. pirmojoje pusėje, lietuvininkai meldavosi Sakeimio priemiesčio bažnyčioje, didžiąją lietuvių, atvykusių į pamaldas, dalį sudarydavo prekybinių laivų jūrininkai, vadinami *šiporiais*.

Karaliaučiaus centre laivininkai, lydimi valkatų riksmų, kartais net apmėtomi akmenimis, turėdavo susirasti užsąkytą grūdų sandėlį, vadinamą *špaicheriu* (vok. *Speicher* – svirnas, sandėlis). Didžiausias miesto *špaicherių* rajonas – Senamiesčio *Lastadija* su siauromis gatvelėmis, vingiavusiomis tarp visiškai vienodų daugiaaukščių pastatų. Kad surastų reikiamą sandėlį, buvo siunčiamas prityręs laivininkas, gerai išmanantis šių namų žymėjimo sistemą (pastatų numeracija atsirado tik XVIII a. pabaigoje). Karaliau-

čiaus kaip ir kitų Baltijos uostų (Dancigo, Liubeko, Elbingo) *Lastadijos* sandėliai buvo pažymėti paveikslėliais-emblemomis, tai galėjo būti gyvūnų, augalų ar šventųjų atvaizdai, kartais „sukomponuoti“ su lakiais posakiais ir šūkais. Lietuvių sielininkai ir vytininkai greitai susirasdavo „briedį“, „banginį“, „pelikaną“, „jautį“, „žirgą“ ir kt. Skaityti nemokantys visų kraštų jūrininkai tuščiai neklaidžiodavo tarp *špaicherių*, pavyzdžiui, kanapių pluoštą atplukdžiusiam laivininkui būdavo nurodoma: „eik pas jautį“, po to „pas briedį“. Prie vyninių, užėigų, pirklių namų irgi kabėdavo emblemos – vynuogių vainikai, didžiuliai arbatinukai, gigantiški batai ar ąsočiai. Prasiskolinę jūrininkai lengvai susirasdavo lombardą. Viršuje, ant namų frontonų, būdavo užrašyti trumpi posakiai ir devizai, pavyzdžiui, „Kai pakyla geras vėjas / Ten taleriai ir vynas liejas“ (*Wer in Lee mir segelt vorbei, / kriegt'n Taler und Trinken frei*).²²

Karaliaučiaus kultūros istorijai ypač vertinga gydytojo Casparo Steino (1675–1717) kronika, parašyta lotynų kalba. Daug keliavęs po Europą, keliuose universitetuose studijavęs teologiją, domėjėsis literatūra ir istorija, jis buvo aistringas kolekcionierius, rinko meno kūrinius, etnografinius relikтус. Būtent Steinas sužymėjo visus abiejų Karaliaučiaus *lastadijų* špaicherius. Istorikai, kultūros tyrinėtojai XIX a. pabaigoje deramai įvertino tokią jūrinę emblemą – tai buvo ne vien dalykinė informacija ir taikomieji rankdarbiai. Supratęs istorinę šių ženklų svarbą, Adolfas Boettcheris 1897 m. paskelbė Karaliaučiaus špaicherių sąrašą, įtraukė juos į „Rytprūsių architektūros ir meno paminklų“ rinkinio 7-ąjį tomą.²³ Šalia daugybės užrašų Priegliaus krantinėje kaip neabejotiną unikumą tyrinėtojas mini sandėlio, kuriame dažniausiai lankydavosi, matyt, lietuviai, užrašą „*Dievus Davve Dantes, Dos ir Dona*“ (paaiškinta vokiškai *Hat Gott dir Zähne gegeben, wird er dir auch Brot geben*). Remdamasis Steino kronika, Boettcheris vardija sandėlius, pavadintus „Saulė“, „Fortūna“, „Arklys po liepa“, „Vynuogės“, „Banginis“...²⁴ Tarp įdomesnių paminių iškabų „Lietuviškas Mercuras“ – tai primena prūsų ar lietuvių mitologinę būtybę su laiveliu ir krivule.

Beveik visos kilmingos Karaliaučiaus aristokratų šeimos nuo XVII a. turėjo ištaigingus rūmus su parkais, kur vykdavo koncertai, teatro vaidinimai, buvo retų knygų, meno kūrinių kolekcijos. Grafų Keyserlingų, Walenrodtų dinastijos paliko ypač gausius tokių vertybių rinkinius. Dauguma jų atsidūrė Ordino pilyje, Knypavos katedroje, knygos pateko į Karaliaučiaus bibliotekas. Albertinos 300 metų sukakties proga (1844) pradėjo veikti kraštotyros draugija *Prussia*, ėmusi rūpintis vertybėmis. Karaliaučiaus pilyje sukaupta apie 240 tūkstančių vienetų archeologinio paveldo relikto, jie buvo saugomi šiauriniame pilies sparne. Didelė vertybių sąrašo dalis ir nuotraukos byloja apie gausią Prūsų Lietuvos medžiagą, kurią Boet-

Lietuviškas Mercuras

ticheriui pateikė Prūsijos senovės draugija, Archeologijos ir etnografijos muziejus ir bibliotekos. Didžioji fotografijų ir piešinių dalis buvo sukaupta 1890–1896 m. per ekspedicijas, rengtas kartu su architektu Friedrichu (Fritzu) Haitmanu (1853–1921). Abu mokslininkai fotografavo, darė eskizus, aprašė, suregistravo vertybes. Po Boetticherio mirties 1901 m. jo darbus tęsė Rytprūsių architektūros istorikas, dailės paminklų restauratorius Richardas Jepsenas Dethlefenas (1864–1944).

Boetticherio veikalo 7-ame tome, skirtame Karaliaučiiui, aprašyti įdomūs lietuvininkų eksponatai. Tarp jų yra XVII a. lietuviškos rogės (*Litauische Schlitters* p. 35) su meniškais kalvių apkaustais, kanklės, pavadintos „styginiu instrumentu, kuriuo pritariant, lietuviai giedodavę gedulingas giesmes“ (p. 37).

Abb. 35. Litauischer Schlitten, XVII. Jh.

Lietuviškos rogės

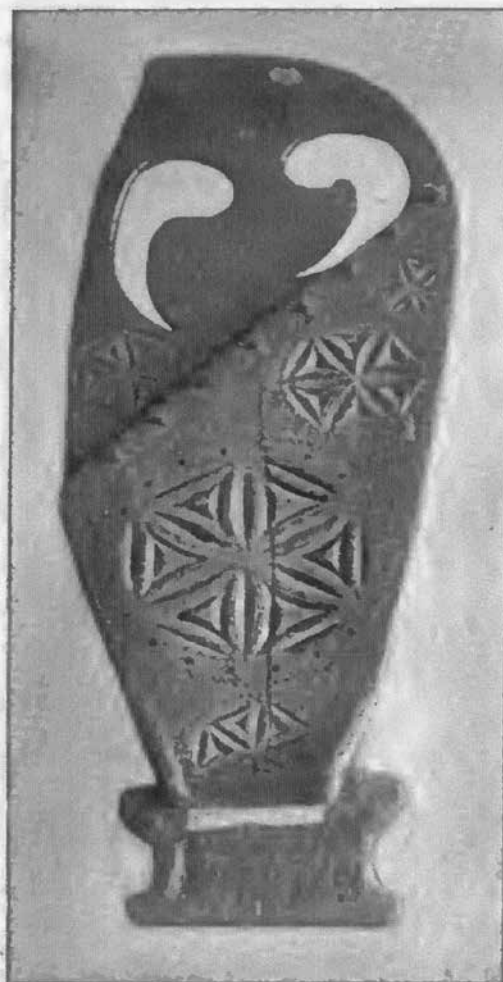

Abb. 37. Litauisches Saiteninstrument Kanklys.

Senovinės lietuvių kanklės

Paminėta nemažai tautinių drabužių, kuriais vilkėdavo lietuvininkės, šaltyšiaus lazda – krivulė, krikštyklos akmuo iš smėlyje nuskendusio Karvaičių kaimo, akmeninės bobų statulėlės – stabakuliai. Gausu Eduardo Gizevijaus (1798–1880) piešinių, darytų Prūsų Lietuvos apylinkėse 1830–1840 m. Didelė šių eksponatų dalis per karus ir sovietmečiu pražuvo, todėl šio veikalo išliekamoji vertė yra didžiulė.

1946 m. liepos 4 d. Kionigsbergas tapo Kaliningradu, o sovietai pradėjo nuožmiai keršyti viskam,

kas vokiška. Paskutinė vinis į karstą – susprogdinta Karalių pilis. Nenuilstanti Kaliningrado kultūros istorijos tyrinėtoja Dina Jakšina veikale „Pasivaikščiėjimai po Kionigsbergą“²⁵ aprašo pilies sunaikinimą, remdamasi Kaliningrado valstybiniame archyve esamais dokumentais. Iškart po karo aplink pilies teritoriją buvo suvežti įvairūs akmens skaldymo prietaisai. Netrukus miesto valdžia priėmė nutarimą pilį susprogdinti, bet ši nepasidavė, tarsi iš visų jėgų saugodama Karaliaučiaus istorinę atmintį. 810 kg trotilo „atlikinėjo darbus“ ilgai, pietinis sparnas dingo amžiams 1953 m. Kokybiškos plytos iš griuvėsių buvo vežamos į Sovietų Sąjungą, nes pagal kažkieno sukurptą „ekonomišką“ planą nuspręsta, kad iš jų galima pastatyti 25 gamyklas.

Vis dėlto vakarų pusės bokšto, vadinamo *Habertum*, nepajėgė įveikti net trotilas, taigi pilies likimas nebuvo galutinai nulemtas. Aukštasis vakarinis bokštas stovėjo kaip stovėjęs, kol į Kaliningradą atvyko SSRS ministras pirmininkas Aleksejus Kosyginas (1904–1980). Pirmas jo klausimas miesto kompartijos sekretoriui Nikolajui Konovalovui (1907–1993) buvo toks: „*Kas per „ch--nia“ [neverstina] stovi pas jus miesto centre“?* Sekretorius teisinosi, kad išsaugoję pilies likučius, įrengs kraštotyros muziejų. Tai išgirdęs Kosyginas vos nesprogo iš įtūžio: „*Muziejų kam – prūsiškajam militarizmui? Jūs ką, visiškai „och--li“ [neverstina]?! Kad rytoj jo neliktų!*“

Literaturnaja gazeta 1965 m. spalio 30 d. numeryje išspausdino Atvirą laišką dėl Kaliningrado pilies ir kitų architektūros vertybių išsaugojimo. Jį pasirašė pažangūs to laikmečio architektai, rašytojai, net keletas aukštų kariškių, šturmovusių Kionigsbergą. Visus, kurie išdrįso pasirašyti, komunistų valdžia ėmė persekioti, reikalavo, kad atsiimtų parašus. Į saugumiečių nuolatos kartojamą klausimą „*Kaip jums kyla noras ginti fašistų pilį*“ ypač taikliai atsakė rašytojas Valentinas Jerašovas (1927–1999): „*Kiek žinau, XIV amžiuje jokių fašistų, jeigu jais nelaikysime riterių, nebuvo, be to, ne vokiečiai statė pilį, tą darė lietuvių, prūsų ir čekų valstiečiai.*“²⁶

Kraštotyros draugija, veikusi prie Muzikos mokyklos, buvo išvaikyta. Saugumiečiai ieškojo ir naidino fotografijas, negatyvus, kino juostas, kuriose įamžintas barbariškas pilies sprogdinimas. Žmonės, siekę įamžinti, kaip laidojamas Karalių miestas, buvo nutildyti, tačiau vis tiek atliko pareigą žūstančiam, bet kultūros istorijoje amžiams išlikiančiam Kionigsbergui, kuris didvyriškai priešinosi net iki 1970 m. gegužės. Beje, tų metų gruodį sovietų ideologai atvertė naują savo „kūrybiškumo“ puslapį – pilies vietoje pastatė Tarybų rūmus (*Дом Советов*). „*Tai kažkokia dviguba kaladė – labiau išsigimusio pastato nėra niekur pasaulyje*“²⁷ – pasibaisėjusi konstatavo grafienė Marion Hedda Ilze Dönhoff (1909–2002).

„*Žmonijos miestai – absoliuti jų dauguma – sudaro savotišką unikalią poetinę simbiozę su savo gamtine aplinka.*“²⁸ Karaliaučiaus santykis su Baltija, su Priegliumi, pilimi, tiltais, su lietuvių vytinėmis šimtmečius buvo ne vien tokia simbiozė; „*Šis miestas turi „paviršių“, dvelkiantį vietos dvasia (genius loci)... Čia pastebimos įvairios originalumo apraiškos, kiek pridengtos barokiniais dalykais.*“²⁹ Lietuviai, susigyvendami su miestu, savo santykių įprasmino raštais, šventomis giesmėmis, pamokslais. Albertina išugdė nepakartojamai originalų hegzametų kūrėją Kristijoną Donelaitį, kitus šviesuolius. Lietuva Karaliaučiuje arba Karaliaučius Lietuvoje – tai nesibaigiantis pasakojimas. Išsiraizgiusios lietuvybės šaknys yra ne tiek istorija, kiek *idėja*... Karaliaučiaus ir pasaulio pilietės Hannah'os Arendt žodžiais tariant, tokia „*praeitis niekada nemiršta, ji net nėra praėjusi*“...³⁰ ■

¹ Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla. II t. Vilnius. *LIII leidykla*. 2004, 665 p.

² Povilas Rėklaitis. Prarastos Lietuvos pėdsakų beiškant. Vilnius: *VDA leidykla*. 1999, 415 p.

³ Fritz Gause. Königsberg in Preussen. *Die Geschichte eine europäischen Stadt*, 2. Gerhard Reutenberg, 1987. 12.

⁴ Visuotinė lietuvių enciklopedija. Jurgis Mališauskas, Rimantas Jasas, Mečislovas Jučas.

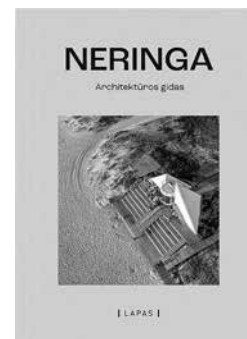
Karaliaučiaus pakrantė

- ⁵ Königsberg. Geschichte einer Weltbürgerrepublik. *Carl Hanser Verlag*. 2005, p. 13.
- ⁶ Walther Hubatsch. Geschichte der Ewangelische Kirche Ostpreussens 1. Göttingen. *Vandenhoeck Ruprecht*. 1968, p. 88.
- ⁷ Bau und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreussen, bearbeitet von Adolf Boetticher, heft 7. Königsberg, *Druck von Emil Rautenberg*. 1897, p. 345.
- ⁸ Leonas Gineitis. Prūsiskasis patriotizmas ir Lietuvių literatūra. Vilnius: *LLTI*. 1995, p. 19.
- ⁹ Nijolė Strakauskaitė. Prūsijos Lietuva Prūsijos istorijos kontrastų fone. *Kristijono Donelaičio epochos kultūrinės inovacijos. Klaipėdos universiteto leidykla*. 2013, p. 15.
- ¹⁰ G. Chr. Pisanski's Entwurf einer preussischen Litterärsgeschichte in vier Büchern 1790. Königsberg. *Verlag der Hartungschens Druckerei*. 1886, p. 663.
- ¹¹ Liucija Citavičiūtė. Ar tiesa, kad Donelaitis rašė „tik sau“ ir neketino publikuoti savo kūrybos. In: Kristijono Donelaičio reikšmės. Sudarė Mikas Vaicekauskas. Vilnius: *LLTI*. 2016, p. 98.
- ¹² Leonas Gineitis, op. cit., p. 98.
- ¹³ *Bernardinai.lt*, 2011-04-13.
- ¹⁴ Fritz Gause, *ibid.*, p. 95.
- ¹⁵ Walther Franz. Geschichte der Stadt Königsberg. Frankfurt am Main. *Verlag Wolfgang Weidlich*. 1979, p. 135.
- ¹⁶ Dach, S.: Gedichte. Bd.1-2. Halle 1936–37. In Jurgis Mališauskas, „Baltische Elemente im Werk von Simon Dach“, *Annaberger Annalen* 17 / 2009.
- ¹⁷ Heiner F. Klemme. Die Schule Immanuel Kants. Kant-Forschungen, Band 6, *Felix Meiner Verlag*. Hamburg. 1994. p. 35.
- ¹⁸ Wl. Sirokomiė. Nemunas nuo versmių iki žiočių. Vertė K. Bizauskas. Kaunas. Spaustuvė *Šviesa*. 1933.
- ¹⁹ Ten pat. „Autorialius įžangos žodis“.
- ²⁰ Rolandas Gustaitis. Lietuvos keliautojas – Vladislavo Sirokomiė įkvėpėjas. *Voruta*. 2015.
- ²¹ Ten pat, p. 71.
- ²² Wolfgang Rudolf. Am Wallfisch-Speicher unterm Tabakmohren und im Goldenen Anker. *VEB Hinstorf Verlag Rostock*. 1983, p. 16.
- ²³ Bau und Kunstdenkmäler...
- ²⁴ Ten pat, p. 248.
- ²⁵ Дина Якшина. Прогулки по Кёнигсбергу. Lib.Cat.Ru. 2010.
- ²⁶ Ten pat, p. 102.
- ²⁷ Ten pat, p. 103.
- ²⁸ Mantas Adomėnas. Miestas kaip meno kūrinys. *Naujasis Židinys-Aidai*, p. 41.
- ²⁹ Jurgen Manthey. Königsberg. Geschichte einer Weltbürgerrepublik. *Carl Hanser Verlag*. 2005, p. 434.
- ³⁰ Hanna Arendt. Tarp praeities ir ateities. *Aidai*. 1995. Vertė Arvydas Šliogeris, p. 17.

Astrida PETRAITYTĖ

KURŠIŲ NERIJA PER ARCHITEKTŪROS PRIZMĘ

Neringa. Architektūros gidas. Tekstų autoriai Marija Drėmaitė, Martynas Mankus, Viltė Migonytė-Petrulienė, Vasilijus Safronovas. Vilnius: Lapas. 2020

Ši knyga yra kiek daugiau ir kiek mažiau negu „gidas“. Mažiau todėl, kad iš gido lauktume nuoseklaus maršruto, vedančio nuo vieno objekto prie kito (tokias schemas su paženklintais objektais randame knygos pabaigoje, kai to galbūt jau nebesitikime). Ji daugiau negu architektūros gidas, nes turime galimybę bent akies krašteliu žvilgtelti į ilgametę Kuršių nerijos istoriją.

Chronologinę raidą atspindi trys skyriai, kiekviename pateikiama bendroji istorinė apžvalga, pristatoma architektūra, gausu fotografijų.

Vasilijaus Safronovo, Klaipėdos universiteto insto-riko, straipsnį „Nerija iki Neringos: trumpa gyvenviečių istorija“, kuriuo pradedamas pirmas skyrius „Iki 1945“, galima laikyti knygos pamatu, ant kurio „renčiamas“ pasakojimas apie šio krašto architektūrą. Nemažai lietuvių, regis, jaučiasi šokiruoti, kai sužino, kad lietuviškieji Kuršių nerijos kurortai ne nuo amžių amžinųjų buvo „mūsų“. Beje, kiek netikėtas istorinis subendrinimas, laikotarpį po 1923 m., kai Klaipėdos kraštas prijungtas prie Lietuvos, prišliejant prie šimtmečius gyvavusios Prūsijos / Vokietijos. Tokį istorijos nepertraukiamumą iš dalies paliudija krašto turėta autonomija, vietinei („vokiškai“) valdžiai priešinant „Kauno diktatui“.

Safronovas pabrėžia, kad ir prieš Antrąjį pasaulinį karą Kuršių nerijos pietinė dalis buvo tarsi natūraliai atskirta nuo šiaurinės. „Grobšto ragas Kuršių

nerijoje jau nuo viduramžių yra administracinė riba: pirma ji skyrė Vokiečių ordino Karaliaučiaus ir Klaipėdos komturijų, vėliau – Žiokų valsčiaus Rasytės seniūnijos ir Klaipėdos valsčiaus teritorijas, XIX a. tapo Fišhauzeno ir Klaipėdos apskričių riba, galiausiai tarpukariu – Lietuvos ir Vokietijos valstybės siena“ (p. 14). Taigi Kuršių nerija (kaip ir visas dabartinis Klaipėdos kraštas bei Kaliningrado sritis), nuo XIII a. valdyta Vokiečių ordino, 1525 m. tapo liuteroniškos Prūsijos kunigaikštystės (vėliau karalystės, galiausiai susivienijusios Vokietijos) dalimi – taip nusprendė kunigaikštis Albrechtas, paskutinis ordino magistras, atsivertęs iš katalikybės. Nerijoje pirmiausia apsigyveno atvykėliai iš Kuršo – kuršininkai. „Dar ir XIX a. vietiniai skirtingos kilmės gyventojai kalbėjo kuršininkų tarme, vokiškai ir lietuviškai, buvo evangelikų liuteronų tikėjimo, lojalūs Prūsijos karaliaus (nuo 1871 m. – ir Vokietijos kaizerio) pavaldiniai“ (p. 16). Man iki šiol neaišku – kalbama apie atsikėlusius kuršininkus į Kuršių neriją anais laikais, apie pamaldas ir mokyklas lietuvių kalba, bet nutylima, iš kur tie lietuviai – ar vietiniai iki kuršininkų atsikėlimo, ar vėlesnė atsikėlių banga po kuršininkų?

Kuršių nerijai po Melno taikos tapus jungtimi tarp Rusijos ir Vakarų, čia atsirado karčemos, pašto stotys ir panašios tranzitinės įmonės. Pagrindinis pragyvenimo šaltinis buvo žvejyba, tad kūrėsi žvejų kaimeliai, iš kurių ne vieną palaidojo pustomas smėlis.

Nidos žvejo etnografinė sodyba

Esame girdėję apie amžiams nugramzdintus Karvaičius ir Naglius (laimė, gyventojai laiku susivokdavo keltis į saugesnę vietą). XIX a. antrojoje pusėje kopų slinkimą ir „keliavimą“ bandyta sustabdyti, jas apželdinant.

Autorius primena, kad gyvenvietės augo ir dėl „industrializacijos“ – antai gintaro kasyba Juodkrantėje per tris XIX a. antrosios pusės dešimtmečius įtraukė daugybę žmonių. Suprantama, dailininkų kolonijos fenomenas Nidoje irgi svarbus – keliems Karaliaučiaus menų akademijos tapytojams XIX a. viduryje atradus šį nuošalų egzotišką gamtos kampelį, vasaromis čia kūrybinio įkvėpimo ieškodavo vis daugiau menininkų. Jų susibūrimo centru tapo Blode's viešbutis. Galima įsivaizduoti, kaip vakarais uždavo mansarda! (Viešbutį 1867 m. įkūrė Friedrichas Blode, bet dailininkų kolonijos prieglobsčiu jis tapo sūnaus Hermanno laikais.) Vienas iš „kolonistų“, Nerijoje gyvenusių nuolatos, – Ernstas Mollenhaueris tapo viešbutininko žentu.

Paminimas ir Thomas Mannas, 1930 m. Nidoje pasistatęs vasarnamį, kuriame praleido tris vasaras. Nežinojau, kad jis tai padarė, „sugundytas Mollenhauerio“ (p. 18). (Kiti „gido“ autoriai pateikia ir daugiau naujienų apie šį nobelistą.)

Įdomu, kad Juodkrantė kurorto statusą gavo anksčiau už Nidą: „Svarbiausiu traukos centru XIX a. antroje pusėje tapo Juodkrantė, kurios žvejų gyven-

imo tempą pagyvino apie 1880 m. įkurtas pirmo rango klimato ir jūros kurortas“ (p. 19). Buvo pastatyta prieplauka. Suburtas net specialus kurorto komitetas, „kurį sudarė daugiausia Klaipėdos ir Tilžės pirkliai, kuris rinko iš poilsiautojų mokesį, organizavo pramogas, rūpinosi infrastruktūra“ (p. 19). Dygo viešbučiai, vilos. Kurortas ypač suklestėjo prieš Pirmąjį pasaulinį karą, o Nidos vaidmuo, pasak autoriaus, išaugo tarpukariu.

Safronovas atskirai pristato Kuršių nerijos gyvenvietes. Minimuoju laikotarpiu, matyt, buvo labiau įsitvirtinęs vokiškasis, oficialiai vartotas jų pavadinimo variantas – ne Alksnynė, o *Erlenhorst*, ne Juodkrantė, o *Schwarzort*. Žvejų kaimas, įsikūręs prie jūros, pirmąkart paminėtas 1429 m., sunyko, bet atsigavo prie marių: „*Tolesnei pamaro gyvenvietės plėtotei turėjo įtakos bažnyčios perkėlimas 1794–1795 m. iš užpustytų Karvaičių*“ (p. 25). XX a. pradžioje gyventojų skaičius svyravo apie 400. Pervalkos / *Perwelk* ir Preilos / *Preil* gyvenvietes „įkūrė žvejai, kurie po 1837 m. savavališkai ėmė keltis iš be-maž užpustyto Naglių kaimo“ (p. 25). Pervalkos vaikai mokyklą lankė Preiloje (1900 m. pastatyta mokykla ir Pervalkoje). Amžių sandūroje surašyta apie šimtas Preilos gyventojų. Nidos / *Nidden* dabartinė gyvenvietė yra „atkeliavusi“: „*Seniausioji Nida lokalizuojama piečiau, prie Grobšto įlankos, dabartinėje Kaliningrado srityje*“ (p. 26). Šiandien ji apima sodybų grupę – tai Skruzdynė, Purvynė. XIX a. viduryje Nida atsiskyrė nuo Juodkrantės parapijos ir valsčiaus, įgydama savarankišką statusą. Žvejai įsirengė uostą. Atsirado nauji vizualiniai akcentai – „1887–1888 m. neogotikos stiliaus bažnyčia“ (suprantama, liuteronų), „1874 m. ant 51 m Urbo kalno iškilęs 27 metrų švyturys“ (p. 28). Nors „*didžiausio kaimo*“ titulą paveržė Rasytė, bet palaiapsniui vis tiek ėmė dominuoti Nida. Tarpukariu (t. y. *Lietuvos laikais*) jos vaidmenį irgi siekta sutvirtinti – pastatytas medinis paštas, elektrinė, dygo gyvenamieji namai. XX a. pradžioje Nidos gyventojų skaičius sukosi apie 800.

Kiti du įžanginio skyriaus poskyriai – „Kuršių nerijos kurortinės istorijos pradžia“ ir „Žvejų kaime-

lių kasdienybė“ – kiek sutrikdo, pamanai, gal šis leidinys yra *istorijos* gidas ar tiesiog gyvenimo būdo studija. Vėl primenamas Juodkrantės tapšmas kurortu XIX a. viduryje, gintaro gavybos svarba ir pan. Tiesa, Viltė Migonytė-Petrulienė pristato ir konkrečius objektus. Pasak autorės, tarpukariu čia „*nevyko intensyvi rekreacinės architektūros statyba, vasarotojų reikmėms daugiausia naudoti senieji pastatai*“ (p. 33). Na, bet jų buvo pastatyta jau nemažai ir neblogų.

Vila „Flora“ Juodkrantėje

Štai Juodkrantės vila „Flora“, žavus iš dalies triaukštis, iš dalies dviaukštis (centrinė dalis žemesnė) XIX a. pastatas, kurio „*balkonai, karnizai, profiliuoti langų apvadai, vėjalentės ir sienos dekoruoti stilingais pjaustiniais*“ (p. 34). Pristatoma daug senų pastatų. Dar viena „kontekstinė“ detalė – Juodkrantėje XIX a. pabaigoje pastatytą vilą „Lili“ vasaros poilsiui 1904 m. įsigijo indoeuropiečių kalbų tyrinėtojas, padėjęs baltų filologijos pagrindus, etnografijai ir archeologijai daug nusipelnęs Karaliaučiaus universiteto profesorius Adalbertas Bezzenbergeris (1851–1922).

Vis dėlto „objektų“ surikiavimo principas glumina – štai nuo Juodkrantės „Lili“ peršokama prie Nidos vilos „Helene“, paskui tarp Nidos statinių staiga vėl įsiterpia Juodkrantės viešbutis / poilsio namai... Kituose skyriuose irgi pramaišiu – tai Nida, tai Preila ar Juodkrantė, tai vėl Nida... Taigi šis leidinys nėra gidas, siūlantis ekskursijos maršrutą. Tada kas?

Pristatomos dviejų įžymybių vilos – Nidos dailininkų kolonijai priklausiusio tapytojo Carlo Knaufo namas ir Thomo Manno vasarnamis, kurį suprojektavo Herbertas Reissmannas. Beje, apie Nobelio premijos laureatą sužinome ir naujų dalykų. Lig šiol susidarytas vaizdas: Mannas, su šeima čia vasarojęs 1930–1932 m., mažai ką priimdavo į svečius ir pats niekur nesisvečiuodavo. Pasirodo, „*literatas tapo svarbiu Nidos menininkų kolonijos nariu*“. Kuriant Thomo Manno (*hm*, prolietuvišką) įvaizdį, remiamasi rašytoja (!) Emilija Prūsienne (beje, prie citatos

nėra jokios nuorodos, ši pavardė nepateikiama ir bibliografijoje): „*Galima sakyti, Thomas Mannas simpatizuoja lietuviams ir gal būt [taip citatoje – A. P.] iš jų gyvenimo paims siužetą savo kūriniiui*.“ Esą tai bus „*ne taip kaip netikros Zudermanno „Litauische Geschichte“ ir Ernsto Wicherto apysakos nepažinus lietuvių gyvenimo*“ (p. 58). Prūsienė gali sakyti ką nori, bet autoritetus, kuriais remsis, pasirenka leidinio autoriai...

Netikėta, kad tarp istorinių pastatų (išlaikiusių ar pakeitusių pirminę paskirtį) staiga tarsi lygiavertis objektas, tik su įrašu skliausteliuose *neišlikęs* yra įterpiamas, pavyzdžiui, 1905 m. Juodkrantėje pastatytas Gdomųjų vonių kompleksas *Luisenbad* („*Puošnios vokiškos architektūros objektas*“, p. 39). Susipažinti su dingusiomis grožybėmis iš tikrųjų verta, bet gal jos turėtų būti išskirtos, sutelktos į bendrą „*neišlikusiųjų*“ potemę, o ne pristatomos lygia greta su „*šiandien apžiūrimais*“ objektais?

Gana išsamiai aprašytas ir Kuršių nerijos muziejus, Nidoje įkurtas mokytojo Henry’o Fuchso, dailininko Ernsto Mollenhauerio ir kitų iniciatyva, duris atvėręs 1933 m. liepos 14 d., „*nugriautas apie 1947 metus*“ (p. 60).

Taip neišlikusių – Lietuvos aeroklubo Nidos sklandymo mokykla ir aerodromas, įkurti 1933 m.: „*Buvusį istorinį kompleksą mena sklandymo mokyklos vietoje pastatyti trys paminklai*“ (p. 62).

Pristatant objektus, kai kur trūksta elementarios informacijos apie tai, kokia dabartinė jų būklė, kam jie priklauso. Štai glaustas vilos *Liselotte* Juodkrantėje aprašymas baigiamas žodžiais: „*Po jo [savininko Rosenthalio – A. P.] mirties 1895 m. turtą perėmė našlė*“ (p. 48). Iki šiol tebevaldo?

Nuo prabangių (bent sąlygiškai) vilų, vasarnamių, viešbučių kitame poskyryje (tarsi) pereinama prie žvejų trobelių. Autorė gilinasi į „*senosios kuršių tautos*“ palikimą. Aptaria vietinės architektūros „*elementų (vėtrungių, krikštų, lėkių ir kt.) estetiką bei simboliką (kryžius, briedis, lelija, paukščiai, namų siluetai ir kt.)*“ (p. 67). Vėl primena jau aptartas istorines aplinkybes – žvejų gyvenimą XVIII a. pabaigoje smarkiai pakeitė vadinamasis pašto kelias, XIX a. pabaigoje suklestėjo mada leisti laiką kurortuose, tapusi pelningu verslu, – ne vienas žvejys tuo tikslu praplėtė savo trobesį. Įvardijami net žvejybos reglamento pakeitimai, nors jie vargu ar turėjo tiesioginės įtakos architektūrai...

Kaip vienas autentiškesnių pavyzdžių pristatomas Žvejų sodybų kompleksas Nidoje, Naglių gatvėje. Jos statytos XX a. pradžioje („*tolimųjų laikų*“ jau neišlikusios). Supažindinama su tipiškais šios architektūros bruožais: „*žvejų namai mediniai, vertikaliai apkalti lentelėmis su antjuosčiais, stačiakampio plano, su palėpėmis, dvišlaičiai stogai dengti raudonomis čerpėmis. Centrinėse pastatų dalyse esančios verandos pristatytos tarpukariu. Namai dviejų galų su dviem įėjimais iš šonų, kambariai pereinami*“ (p. 68). Galima numanyti, kad ir juose padaryta nemažai „*civilizacinių pakeitimų*“.

Keista, bet kasdieninės aplinkos pristatymas tuo ir baigiamas. Negi visoje Kuršių nerijoje daugiau nėra nė vieno prieškarį menančio žvejų trobesio, kuris būtų vertas dėmesio? Toliau šiame skyriuje pristatomi statiniai išties reprezentuoja žvejų gyvenvietes, tačiau tai jau nėra kasdienybės erdvė. Štai aprašoma Juodkrantės Evangelikų liuteronų bažnyčia, Parapijos namai (tapę Miniatiūrų muziejumi), mokykla (dabar Liudviko Rėzos kultūros centras). Įsiterpus Preilos mokyklai ir Nidos evangelikų liuteronų bažnyčiai

bei kapinėms (abi pristatomos kartu), vėl grįžtama į Juodkrantę, primenamas neišlikęs Gintaro uostas. Tada rašoma apie namus, kuriuose gyveno Nidos ir Preilos kopų tvarkytojai (gal jie nelabai artimi žvejams su jų kasdienybe?), apie Alksnynės viensėdį, kur buvo įsikūręs pirmasis švyturio prižiūrėtojas, tada pereinama prie Pervalkos ir Nidos švyturių. Žvejų kasdienybės prieškarui apžvalga tuo ir baigiama.

Niekaip nesuprantu, kodėl, pristatydami Nidos evangelikų liuteronų bažnyčią su senosiomis kapinėmis (jų krikštus atkūrė pasišventėlis tautodailininkas Eduardas Jonušas), „*vieną unikaliausių istorinių paminklų ne tik Neringoje, bet ir visoje Lietuvoje*“ (p. 74), profesionalai nepastebi, kaip bjauriai šias kapines dako jų centre patupdytas, visus leistinus mastelius viršijantis paminklas eksmerui...

Sovietmečio architektūrą („1945–1990“) pristato Marija Drėmaitė (tik postmodernizmą, kuriuo baigiamas šis skyrius, aptaria Martynas Mankus). Įžanginis straipsnis „Nuo žvejų kolūkių iki prestižinio kurorto“ gana išsamus. Karo pabaigoje Kuršių nerija ištuštėjo – dauguma vietinių traukėsi savo noru arba buvo priverstinai vokiečių evakuojami, vis dėlto iki 1948 m., sakoma, grįžo 13 proc. senbuviių. „*1946 m. Kuršių nerija įtraukta į pakrantės pasienio ruožą, į kurį buvo draudžiama laisvai atvykti. Čia šeiminkavo kariškiai*“ (p. 92). Juodkrantė, Nida, Preila, Pervalka tapo pavaldžios Klaipėdai. Į šį kraštą žvelgta ūkiškai, kurtos žvejų artelės-kolūkiai. Gyventojus planingai atkeldindavo iš visos Sovietų Sąjungos (suprantama, rusakalbius), 1951 m. jau ir pati Lietuva įsipareigojo „*savanoriškais pagrindais perkelti į neriją 200 žvejų-kolūkiečių šeimų. [...] 1956 m. būta 1233 naujakurių ir 188 senbuviių (iš 1421 gyventojų)*“ (p. 93). Deja, po kelerių metų „*iš Kuršių nerijos išvyko beveik visi senbuviai, taip ir nepritaपę prie naujosios santvarkos*“ (p. 94). Ko gero, neapsikentė, kad jaučiasi svetimi savame krašte.

Vis dėlto net sovietinė Lietuvos valdžia nesiryžo pervažiuoti volu per šio kampelio landšaftą ir urbanistiką. 1960 m. Kuršių nerijai suteiktas landšaftinio draustinio statusas, įvažiuoti reikėjo specialių leidi-

mų. Autorė primena ryškią sovietmečio detalę – valdžia baiminosi, kad žmonės bandys pabėgti į Švediją, todėl „*vakarais pasieniečiai išilgai sukasdavo visą smėlėtą pajūrį, tankiai nusėtą stebėjimo bokšteliais*“ (p. 96).

Net ir aukšto rango veikėjai neatsispyrė šio kampe-lio grožiui. Štai lengvosios pramonės ministras Stasys Filipavičius, Nidoje gavęs savo žinion „*buvusio kara-lienės Luizės vardu pavadinto viešbučio apgriuvusius pastatus*“ (p. 96), įkūrė „Jūratės“ poilsio namus (dabar „Nidos smiltė“), pionierių stovyklą. Ministrų Tarybos pirmininkas Motiejus Šumauskas irgi tam pritarė.

Pajūrio rekreacinės zonos įsisavinimo projektui vadovavęs architektas Steponas Stulginskis „*pasiūlė poilsiavietes statyti ne išilgai pakrantės, o po mišką išsklaidytomis grupėmis („lizdais“)*“ (p. 96). Numatyta specifinė Kuršių nerijos turistinė-poilsinė funkcija (skirtingai nuo Palangos kaip gydomojo sanatorinio kurorto). Kuršių nerijos unikalumas pasitelktas reprezentacijai: „*Čia vežtos užsienio delegacijos – vokiečiai (suremontuotas Thomo Manno namelis)*“ (p. 98). Iki šiol eskaluojama legenda, kad 1965 m. po kopas vaikštinėjo Jeanas-Paulis Sartre’as ir Simone’a de Beauvoir, viešėję Sovietų Sąjungoje, nors neaišku, ar jie apskritai žinojo, kad čia Lietuva...

Būta planų plėtoti žuvies apdirbimo pramonę, statyti tiltą per Klaipėdos sąsiaurį – laimei, šių gigantiškų užmojų atsisakyta.

LSSR (tuomet sakyta ir rašyta LTSR) Aukščiausioji Taryba 1961 m. nusprendė įkurti respublikinio pavaldumo miestą Neringą – į jį sujungtos Juodkrantė, Pervalka, Preila, Nida, Alksnynės viensėdis (kurį laiką ir Smiltynė, vis dėlto galiausiai priskirta Klaipėdai). Administraciniu šio išsitiesusio, apie 1500 gyventojų turinčio miesto centru tapo Nida. „*1961 m. Neringos miesto gyvenvietės vis dar atrodė skurdžiai. [...] Nebuvo krantinių, centralizuoto vandentiekio, kanalizacijos, dujų; kelias Smiltynė-Nida neremontuotas*“ (p. 101). Tų metų rugsėjį LSSR Ministrų Taryba patvirtino architekto Vlodo Stausko parengtą generalinį Nidos užstatymo projektą. „*Nors centro planavimas buvo grynai modernistinis, jau tuomet buvo*

suvokiama ir žvejų gyvenamųjų namų architektūrinė-etnografinė vertė“ (p. 102). Kita vertus, atkreipiamas dėmesys ir į sovietmečiu suformuotą požiūrį, išlikusį iki XX a. pabaigos, – akcentuojant senąją žvejų paveldą, ignoruota poilsiaavimo Kuršių nerijoje tradicija. Gerai bent jau tai, kad „*prieita prie bendros nuomonės Nidos gyvenvietėje projektuoti žemus, su landšaftu derančius pastatus*“ (p. 103).

Neringos architektūrinę plėtrą 1961–1967 m. Drėmaitė vadina kaunietiška – mat „*svarbiausius projektus rengė Kauno architektai*“ (p. 101). Štai Vytautas Landsbergis-Žemkalnis „*aktyviai propagavo regioninės architektūros idėją*“ (p. 103). Ją, regis, atspindėjo poilsio namai „Ungurys“, bet šis pastatas nepristatomas net ir tarp neišlikusių – gal projektas neįgyvendintas?

„*Neringos gyvenvietėse ir miškuose pradėjo kurtis įvairių žinybų poilsio namai*“ (p. 106). Pavyko pasiekti, kad visoje Lietuvoje tipinius statinius (paštą, valgyklą ir pan.) čia būtų leidžiama projektuoti individualiai. Septintojo dešimtmečio pradžioje „*buvo suremontuoti ir tradicinėmis spalvomis perdažyti pirmieji dešimt [Nidos] etnografinių namų, jų stogai uždengti nendrėmis*“ (p. 108). Priimtas sprendimas apriboti naujų statinių aukštį: „*senosios architektūros zonose naujus namus statyti ne didesnius nei dviejų aukštų, kitose vietose – trijų ar keturių aukštų*“ (p. 108).

Antrąją Neringos architektūrinės plėtros etapą (1967–1975) paženklino Algimanto Zavišos, paskirto vyriausiuoju Neringos architektu ir dirbusio iki 1996 m., propaguotas regionalizmas. Pirmiausia siekta, kad nebūtų projektuojami plokšti statinių stogai. Bendraminčių architektų Zaviša surado Klaipėdoje.

Į vietinės reikšmės architektūros sąrašą 1973 m. įtraukti 94 žvejų namai, aukštesnio lygio – respublikinių istorijos paminklų – apsauga suteikta Thomo Manno namui, kapinėms su krikštais, Neringos apželdintojo Georgo Dovydo Kuverto tėvų antkapiui ir sklandymo mokyklos vietai (regis, netradicinis sprendimas). Atstatytoje žvejo sodyboje 1972 m. atidarytas etnografijos muziejus.

1971 m. Neringa paskelbta respublikinės reikšmės kurortu, bet... „aštunto dešimtmečio pabaigoje urbanizacijos procesai Kuršių nerijoje vėl įgavo pagreitį“ (p. 109). 1976–1990 m. tarpsnį autorė apibūdina kaip „statybų bumą“, nors vis dar vadovavo... regionalizmo propaguotojas Zaviša. Vyriausiasis architektas esą dėl to nuogaštavęs, raginęs elgtis atsargiai, laikytis konservatyvios pozicijos ir pan. Tačiau statinius projektavo įvairūs architektai, štai kad ir iš *Sojuzkurortprojekt* Lietuvos skyriaus... Užsakovų „organizacijos didino spaudimą, statybos pradėjo kopti į kalnagūbrio žaliąją zoną, saugančią nerijos kraštovaizdžio ekologinį stabilumą“ (p. 112). Nors Sąjūdžio metais Neringos urbanizaciją imta kritikuoti, bet atsirado kitų bėdų: „Prasidėjo privatizavimo, fragmentiškų remontų, dalinių rekonstrukcijų banga“ (p. 113).

Juodkrantėje, buvusiam Jono kalne, miškininkų iniciatyva įkurtą „Raganų kalną“ – medinių skulptūrų parką (projekto autoriai – architektas Algimantas Nasvytis ir skulptorius Steponas Šarapovas) autorė priskiria pseudoetnografijai. (Ar tokių vertinimų neturėtų būti daugiau?) Tiesa, kritinį žvilgsnį Drėmaitė meta ir į „svetimas“ lankas, t. y. Nepriklausomybės laikų statinius. (Gal nujausdama, kad juos pristatantis Martynas Mankus jokių „akibroktų“ nepastebės?) „Dideliu architektūriniu akibroktu tapo tuometinio miesto vyriausiojo architekto Ričardo Krištapavičiaus 1997 m. [išryškinta mano – A. P.] pasistatydintas namas saugomoje teritorijoje netoli Thomo Manno namelio“ (p. 114).

Reziumuojanti išvada nedžiugina – sovietiniai žvejų kolūkiai tapo prestižiniais kurortais „su sunkiai valdoma plėtra“.

Sovietmečio architektūrą autorė skirsto į modernizmą ir regionalizmą (taip pavadinti du poskyriai). Pabrėžia, kad septintojo dešimtmečio pirmojoje pusėje „populiarios tarptautinio modernizmo nuostatos tapo daugelio Lietuvos architektų siekiu ir savastimi“ (p. 119). Ar tai tapatu lygia greta pristatomam funkcionalizmui su plokščiais stogais, plačiomis langų juostomis, stiklo vitrinomis ir pan.? Regis, apgailestaujama, kad įsisukus „regionalizmo“ vėjui, „Neringoje autentiško septinto dešimtmečio modernizmo beveik

nebeliko“ (p. 119). Kaip modernistinis objektas pirmausia pristatoma 1964–1972 m. iškilusi, 2019 m. rekonstruota Nidos prielauka: „pagrindiniu tarptautinio modernizmo stiliaus akcentu tapo įlaužtos formos (vadinamasis drugelio) stogas“ (p. 121). Ši stilių reprezentuoja ir valgykla „Nida“ (1962), ir „Agila“, kur dar visai neseniai veikė kultūros ir turizmo informacijos centras, o dabar jau papildžiusi neišlikusiųjų sąrašą, keletas poilsio namų ir vilų. Kai kurie statiniai ir neišlikusiųjų istorijos primena sovietmečio realijas ir absurdus (juk jaunoji karta apie tai išvis nieko nežino). Štai 1966 m. ant Urbo kalno buvo pastatyta vyriausybė „Banga“, praminta „Kosyginos vila“ – SSRS Ministrų Tarybos pirmininkas joje vieną kartą nakvojęs (gal turėta vilčių, kad lankysis ir daugiau aukštų svečių iš Maskvos). Nepriklausomybės pradžioje paveldosaugininkai nedavė leidimo jau rekonstruotoje „Bangoje“ įkurti Prezidento vasaros rezidenciją (tuomet prezidentavęs Algirdas Brazauskas pasirinko Palangą). „Kosyginos vila“ buvo nugriauta.

Regionalizmui irgi skirta bendra apžvalgėlė. „Neringos architektūroje išsiskyrė dvi regionalizmo kryptys – imitacinis ir inovacinis“ (p. 135). Antrosios nuostatos laikėsi ir ilgametis Neringos architektas Zaviša, raginęs ne akiai kopijuoti senąją architektūrą, bet kūrybiškai taikyti jos principus. Vis dėlto „net ir įgavę lokalaus kolorito, nemaža dalis naujųjų objektų neišlaikė mastelio egzamino ir ne visi pasižymėjo originalumu“ (p. 135). Regionalizmui priskiriamas dabartinės Neringos savivaldybės pastatas – stambus tūris ne tik suskaidytas į keturis fasadus, bet ir apvilktas „medinės architektūros formas imituojančiomis rūbais“ (p. 136).

Tarp regionalizmo pavyzdžių irgi esama statinių su nuoroda *neišlikęs* (pavyzdžiui, poilsio kompleksas „Kelininkas“ Pervalkoje). Eiliškumo principas netaikomas ir čia: pradėjus Nida, nuklystama į Pervalką, Preilą, po to pristatomas nidiškis restoranas „Ešerinė“, tapęs „folklorinio regionalizmo pavyzdžiu architektūroje“ (p. 141), toliau vėl pramaišiu.

Kai kuriuos architektų sprendimus autorė vertina kritiškai – tiek tuometę „autentišką“ (štai Pervalkos

valgykla kartu su laivų statyklos poilsio namais dvelkia „vėlyvojo sovietmečio stagnacija ir nuoboduliu“ (p. 149), tiek šių dienų rekonstrukcijas: „Buvę poilsio namai „Baldininkas“ [Pervalkoje] iliustruoja chaotišką ir nevykusią poilsio namų rekonstrukciją“ (p. 148). Čia jau kolegai Mankui pasufleruota?

Architektūrinių sprendimų komentarai leidžia suvokti ir bendresnį sovietmečio kontekstą. Nors tai nėra didelė naujiena, konstatuojama: „Lietuvos SSR rašytojų elitas buvo įtakinga bendruomenė“ (p. 152), tad jai pavyko įkurti savo kūrybos (labiau poilsio) namus ant Urbo kalno šlaito, nors generalinis planas nenumatė čia ką nors statyti. Kartais sunkoka suprasti, dėl ko autorė apgailestauja. Štai pristatydama Nidos Kopų gatvės visą gyvenamųjų namų kvartalą tvirtina: „Butai 3–4 kambarių, patogiai suprojektuoti, nors galiojančių normatyvų peržengti ir nepavyko“ (p. 156). Nejaugi būta tokio siekio?

Sovietmečiu Neringos architektūroje, pasirodo, reiškėsi ir postmodernizmas (apie jį rašo Mankus). Kiek netikėta žinia, kad šis stilius „pasižymėjo dėmesiu istorijai, aplinkai“ (lyg ir tapatu regionalizmui?), labiau įtikina apibūdinimas: „bendra meninės raiškos eklektika“ (p. 163). Pateikiami pavyzdžiai, regis, tikrai pralaužia regionalizmo rėmus. Štai MA Fizikos instituto poilsio namai Preiloje – dėl „istorinių formų interpretavimo ir dekoratyvių detalių derinio pastatas vadintas vienu pirmųjų postmodernizmo architektūros pavyzdžių Lietuvoje“ (p. 166). Jau vien į nuotrauką žvilgtelėjus, tikrai postmoderni atrodo Preilos Aplinkos užterštumo tyrimų stotis: „Metalo dėžės-mechaninio įrenginio įvaizdis pabrėžia ir kontrastingą gamtinei aplinkai objekto technologinę funkciją“ (p. 173). Tiesą sakant, iš postmodernizmo iliustracijų susidaro įspūdis, kad šiai srovei priskiriami sunkiasvoriai, gremėzdiški statiniai, regionalizmas pasireiškia tik nereikšmingomis detalėmis (štai, pavyzdžiui, Preilos gelbėjimo stotis, išsiskyrusi „netipiniu projektu – monolitinio gelžbetonio konstrukcija, skirtingai nuo lengvų konstrukcijų Nidos ir Juodkrantės gelbėjimo stočių“ (p. 172).

Skyrius „Po 1990“, natūralu, pats trumpiausias. Ir įvadinį žodį, ir du poskyrius – „Nauja architek-

tūra“, „Rekonstrukcijos“ parašė Martynas Mankus. Pažymima, kad Neringos plėtra reglamentuojama griežčiau negu kitų Lietuvos miestų: „Atkūrus nepriklausomybę, į kultūros vertybių registrą įrašytos visos nerijos gyvenvietės“ (p. 184). O kur dar tarp-tautiniai „varžtai“ – juk Kuršių nerijos nacionalinis parkas (įsteigtas 1991 m.), priklauso UNESCO kuruojamam Pasaulio paveldo vietovių sąrašui. Regis, padūsaujama dėl siekio išlaikyti gyvenviečių „kaimiškumą“: „Nauja statyba leidžiama tik išskirtiniais atvejais“ (p. 184). Vis dėlto po 2000-ųjų „naujų objektų ir rekonstrukcijų padaugėjo“ (p. 185), matyt, ir ES parama suveikė. Pasak autoriaus, skirtingų institucijų parengti reglamentai neretai prieštarauja vieni kitiems, tad įvairių juridinių kolizijų ir praktinių kebeknių sunku išvengti. Be to, išsiskiria, netgi konfliktuoja gyventojų ir nuolatinųjų poilsiautojų (neretai turinčių Neringoje nuosavybę) interesai – vieniems svarbiau patogumas, komfortas, o kitiems – gamtos ir žvejų kaimelių romantika.

Naująją statybą pirmiausia reprezentuoja Nidos Švč. Mergelės Marijos Krikščionių Pagalbos (paprasčiau sakant, katalikų) bažnyčia pagal Ričardo Krištapavičiaus ir Algimanto Zavišos projektą, iškilusi 2003 m. Būdama Nidoje, akimis vis „paglostau“ šį statinį, puikiai derantį bendrame nerijos kontekste.

Kitas nepriklausomybės laikų laimėjimas, tiesą sakant, kelia visiškai priešingus jausmus. Tai dar prieš

Neringos savivaldybė Nidoje. 1976. architektas Alfredas Tiškus

nepriklausomybę pradėtas, nepriklausomybei stojus ant Parnidžio kopos užgriozdintas, 2001 m. atstatytas granitinis svetimkūnis (tai mano, ne autoriaus vertinimas) – Saulės laikrodis. Idėją realizavo skulptorius Klaudijus Pūdymas (dar ir Sartre'ą ant kopos neseniai užkėlęs), architektas Krištapavičius, astronominiais skaičiavimais Libertui Klimkai patalkinus. Mankus pripažįsta, kad uraganui „Anatolijus“ ši laikrodį nugriovus, atsirado nenorinčių, kad paminklas būtų atstatytas, tačiau, jo „kūrėjų teigimu, būtent kompleksas apsaugo Parnidžio kopą nuo erozijos“ (p. 192). Dar geriau apsaugotume kopas, jei aplietume jas ištisine betono danga! Autoriaus reziumė: „Kad ir kaip būtų, saulės laikrodžio-kalendariaus aikštelė išlieka viena išpūdingiausių apžvalgos vietų šalyje ir kraštovaizdžio dominante [čia komplimentas – betoninio stulpo dominavimas? – A. P.], žyminčia piečiausią Lietuvai priklausančią kopą Kuršių nerijoje“ (p. 192). Tarsi dėl to laikrodžio būtų atsiradusi ši piečiausia Parnidžio kopos ketera, leidžianti apžvelgti unikalios gamtos platybes, tarsi apžvalgos aikštelė iš lengvų medinių konstrukcijų naikintų reginio išpūdingumą!..

Išsamiai pristatoma Juodkrantės krantinė su akmens skulptūrų parku, bet iškart kyla klausimas, kodėl neaptariamoms, pavyzdžiui, Nidos viešosios erdvės? Tiesa, tvirtinama, kad Juodkrantėje esama esminių pokyčių, o štai Nidoje pakeista tik krantinės danga. Bet juk ir čia atsirado skulptūrų (kad ir

Nidos Parnidžio kopos Saulės laikrodis

Vytautui Kernagiui atminti, nors ne vien jam)... Tikrai būtų buvę prasminga aptarti ne tik pavienius statinius, bet ir viešųjų erdvių sprendimus... Beje, Juodkrantės parko pristatymas sukėlė įtarimų, kad p. Mankui gaila nugriautų statinių, kurie buvo savaivališka suręsti. Tekstukas baigiamas štai tokia istorija: „2005 m. [krantinėje] pastatyta kavinė „Sorento“ 2013 m. nugriauta teismo sprendimu kaip neatitinkanti Kuršių nerijos nacionalinio parko tvarkymo plano reikalavimų. Jai atminti atsirado viena naujausių skulptūrų, anoniminių autorių sukurtas savavališkas paminklas prieš biurokratiją – „Destrukcija kuria atmintį“ (p. 194). Susirūpinimą dėl Preilos botelių kontroversiškos situacijos autorius išreiškia tokiais žodžiais: „Deja, objekto savininkai, privatūs investuotojai, neįtikino savo ketinimais Valstybinės saugomų teritorijų tarnybos“ (p. 201)... Taigi darytume, ką norime, bet vis trukdo tie nacionalinių parkų, gamtos ir paveldosaugos biurokratai!..

Pristatoma „viena iš kelių žinomo vietos juvelyro Kazimiero Mizgirio galerijų Nidoje“ (p. 196) – gintaro galerija-parduotuvė „Kurėnas“, V. ir K. Mizgirių namas-kūrybinės dirbtuvės Purvynės gatvėje. Tiems, kurie atvyks į Thomo Manno festivalį, o jo programoje tradiciškai yra ir paroda Mizgirių galerijoje, esančioje pamaryje, kils klausimas, apie kurį objektą knygoje kalbama. Atsakymo teks ieškoti internete: „1996 m. Gintaro galerijos-muziejaus sode pastatyti Mizgirių menininkų namai.“ Ne, tai ne namai Purvynėje. Architektūros objektus pristatant chronologiškai, žinoma, reikalą komplikuoja tai, kad galerija įsikūrusi sename mūriniame name Pamario gatvėje, o Menininkų namus, kuriuose rengiamos parodos, sujungia / atskiria sodelis, patekti į juos galima tiesiai iš pamario. Architektūros istorikams toks sprendimas – seno ir naujo derinys – regis, turėtų būti itin įdomus, vertas išsamaus aptarimo?

Prisimindama savo nidiškius maršrutus, svarsčiau, kodėl neaptariamais kiek tolėliau nuo Gintaro galerijos Pamario gatvėje vienas šalia kito įsikūrę dar du objektai – Kuršių nerijos istorijos muziejus ir Viktoro Miliūno biblioteka? Žinoma, tai ne žvejų sodybėlės,

statiniai daug naujesnių laikų. Bibliotekos puslapyje tokios informacijos neaptikau, bet muziejus praneša, kad nuo 2002 m. „įsikūrė naujame pastate Nidoje, Pamaro gatvėje.“ [<http://www.neringosmuziejai.lt/lt/kursiu-nerijos-istorijos-muziejus/>]

Šiame „Architektūros gide“ turbūt kiekvienas rasime objektų, kurių nepastebėjome, net ir dažnai vaikštinėdami po Kuršių neriją. Štai, pasirodo, Nidoje 2016-aisiais vykstant Europos architektūros studentų asamblėjai, ketvertas svečių, išsiropštę į Urbo kalną, ant buvusios vyriausybės vilos pamatų įrengė apžvalgos bokštą *Highlight*, kurį „dėl skoningos estetikos ir patrauklios viešosios funkcijos ketinama išsaugoti“ (p. 197). Netikėtas, nors tikrai matytas, yra ir socialinių būstų kvartalas Nidoje. Nors mieste yra ir keliaaukščių plytinių namų, bet socialiniai būstai kažkodėl pastatyti ten, kur prieškarui stovėjo žvejų sodybos, taigi ir dabar iškilo medinukai, mėgdžiojantys autentišką: „išsidėstymas visai šalia Kuršių marių leidžia jį [kvartalą] įvardyti kaip vieną prabangiausių socialinių būstų šalyje“ (p. 200). Įdomu, kokie likimo nuskriaustieji ten įkurdinti? Beje, knygoje kažkodėl neaptariami šiuolaikiniai daugiabučiai – štai Nidoje, Taikos gatvėje, jų stūkso nemažai...

Nepriklausomybės laikų architektūros pristatymą baigia poskyris „Rekonstrukcijos“. Prieš jį įterpta nuotrauka „Eduardo Jonušo namai ir Vilniaus dailės akademijos Nidos meno kolonija“. Iš buvusių sandėlių rekonstruoti statiniai (Nidos menininkų kolonija – Vilniaus dailės akademijos padalinys) šiuolaikišką architektūrinį sprendimą iš tiesų drąsiai jaunatviškai suderino su vietos tradicijomis, juo labiau kad kompleksas yra nuošaliai nuo miesto. Kita vertus, autoriaus teiginys, kad ši menininkų rezidencija „funkciškai siejasi su XX a. atvykstančių menininkų tradicija“ (p. 212), neva savaip atgaivindama Hermanno Blode's viešbučio atminimą, atrodo kiek pretenzingas ir pritemptas, juk tuomet būdavo atvykstama ir įsikuriama laisvai, savo iniciatyva, be jokių garantijų ir įsipareigojimų.

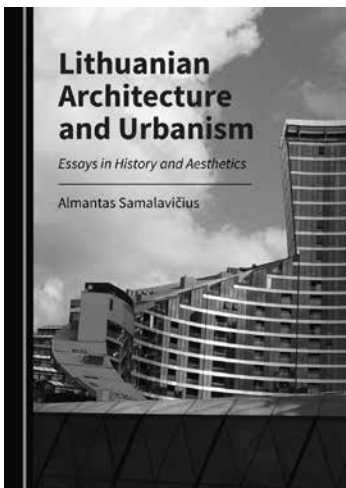
Neaišku, kodėl visiškai nepastebėtas vietinis senojo paveldo puoselėtojas Eduardas Jonušas, kurio

namas po tautodailininko mirties tapo viešai prieinamas. Gaila, jis nepristatytas nei tarp sovietmečio statinių, nei tarp rekonstrukcijų.

Mankus rašo: „Vyraujanti statybos rūšis Neringoje yra rekonstrukcija“, bet „pastato dengimas šlaitiniais stogais atrodo gana dirbtinis rekonstruojant modernizmo architektūros pavyzdžius“ (p. 205). Pristatoma keletas rekonstruotų vilų (daugiausia, regis, privatizuoti sovietmečio statiniai) Preiloje, viena kita Nidoje. Patraukė dėmesį Juodkrantės vila romantišku pavadinimu „Jūra. Smėlis. Vėjas“. Įspūdingus gabaritus sujungia į visumą verandėlė. Kaip išskirtinis privalumas paminėti dailininko Mariaus Jonučio ažūriniai drožiniai. Pasak Mankaus, „nemažas objektas [...] prie konteksto derinamas savo siluetu, aukštumu, apdaila“ (p. 209). Bet keturių aukštų statiniai (šlaitinis vilos stogas iš vienos pusės uždengia, regis, tris, iš kitos – keturis aukštus) net sovietmečiu nebuvo laikomi derančiais „prie konteksto“...

Leidinį – jau po asmenvardžių rodyklės, po bibliografijos baigia Neringos gyvenviečių nuotraukos „iš paukščio skrydžio“. Pateikiamos, galima sakyti, „architektūros gido“ schemos su išsibarsčiais objektais, paženklintais tai A, tai B, tai C, vis su skaičiukais (pavyzdžiui, A10, B22, C14). Galima suprasti, kad čia matome aptartųjų objektų lokaciją – juk ne vieną statinį pristatant tekste tokie simboliai irgi įterpti. Tačiau bėda ne tik ta, kad jų reikšmė ne iškart paaiškinta, bet ir ta, kad jie yra ne kiekviename tekstuke, pavyzdžiui, Juodkrantės mokykla (dabar Kultūros centras, p. 72). Preilos mokykla (p. 73), Kopų prižiūrėtojo namas Preiloje (p. 79), net ir Thomo Manno vasarnamis (p. 58) tokios nuorodos, nukreipiančios į bendrą planą, neturi.

Ketinantiems keliauti po Kuršių neriją ir susipažinti su architektūros paveldu bei naujovėmis leidinys pateiks daug medžiagos, tačiau gidą (kaip maršruto schemą) teks susidaryti patiems. O šio krašto istoriniais klodais nesidomėjusieji, manau, tikrai praturtės, gal net pakoreguos savo požiūrį, kas buvo ir kas yra Kuršių nerija... ■

Samir YOUNES

KNYGA APIE VIETOS DVASIĄ IR JOS LIKIMĄ*

Džiugu ir sveikintina, kad Almantas Samalavičius – plačių interesų mąstytojas, tyrinėjantis meną ir architektūrą, parašė knygą apie vieną iš esmingiausių visiems miestams aspektų – vietos dvasią. Tai tampa ypač reikšminga laikais, kai didžiama šiuolaikinių architektų didesnę svarbą teikia asmeninei saviraiškai negu tokiai architektūros raiškai, kuri jautriai reaguotų į konkrečios vietos istorinį pojūtį. Samalavičius pabrėžia, kad jo gimtojo Vilniaus kraštovaizdį suformavo gotikos, renesanso, baroko, neoklasicistinės architektūros raiška, kartu sudėjus. Aptaria Lietuvos architektūros pertrūkį, susidariusį dėl carinės Rusijos ir Sovietų Sąjungos kolonizacijų, bet pripažįsta, kad ir šie laikotarpiai, nepaisant itin skaudžių socialinių padarinių, architektūros atžvilgiu paliko kai ką pozityvaus.

Remdamasis *genius loci* idėja (vietos dvasios sampratą išdėstė Christianas Norberg-Schulzas savo reikšmingoje fenomenologinio pobūdžio studijoje), Samalavičius iš pradžių apibūdina esmingiausius Vilniaus senamiesčio ypatumus (ypač pirmuosiuose trijuose skyriuose). Urbanistinio audinio destrukciją, istorinių objektų pradimus, viešųjų erdvių eroziją išvalgiai sieja su modernizmo iškilimu ir vėlesne vartotojų vi-

suomenės įtaka. Vilniaus būklė ypač rėžia akį, nes šis miestas susidūrė ne tik su modernistinio planavimo padariniais, bet ir su nemokšiška sovietinio planavimo praktika pokario metais.

Knygos autorius aptaria (ketvirtas, penktas, aštuntas skyriai) ir svarbiausius vietos dvasios aspektus: urbanistines erdves, aikštes, nagrinėdamas tokias sėkmingai suprojektuotas vietas kaip Vilniaus rotušės bei Katedros aikštė. Remdamasis svarbiu Camillo Sitte's veikalu, skirtu urbanistikos klausimams *Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen*, kritikuoja įprotį teikti pirmenybę techniniam ar inžineriniam mąstymui, kuris daugelį miestų jau pavertė urbanistinėmis dykynėmis. Samalavičius siūlo pasinaudoti Sitte's idėjomis, kuriant ir formuojant prasmingą viešąją erdvę. Jam kelia nerimą Vilniaus viešųjų erdvių privatizacija, jau savaime prieštaraujanti viešosios sferos prigimčiai, be to, žalojanti jų formas ir paskirtį. Stokojama pilietiškumą įtvirtinančių paminklų, – teigia autorius, aptardamas skulptūras, susijusias su atminties vietomis (ištaisais kvartalais ar aikštėmis).

Šeštame, septintame ir aštuntame skyriuose analizuojama, kaip, prisidengiant pažangos vardu, tiesiami greitkeliai, perkertantys įvairius miesto kvartalus, dygsta aukštybiniai pastatai, žalojantys kalvotas Vilniaus apylinkes, niūriai užgriozdinantys miesto pa-

* Almantas Samalavičius. *Lithuanian Architecture and Urbanism*. Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2019, p. 200.

noramą. Gana svarbios dvi knygoje pateiktos iliustracijos, kurios parodo stulbinantį kontrastą tarp Šv. Jonų gatvės tipologinio aiškumo, architektūrinės įvairovės ir susvetimėjimą įtvirtinančių naujojo Vilniaus centro aukštybinių pastatų. Pirmieji tausoja vietos dvasią, sustiprindami jos žavesį, antrieji su vietos pojūčiu neturi nieko bendra. Jie galėtų iškilti Buenos Airėse, Nairobyje ar Čikagoje. Miestas patyrė tiek daug pertvarkymų, tiek tęstinumo pertrūkių, kad autorius abejoja, ar išvis dar galima kalbėti apie vietos dvasią tikrąja šios sampratos prasme. Vis dėlto viliasi, kad pavyks išsaugoti bent dalį būtojo grožio, todėl ragina visuomenę, architektus, architektūros studentus ir visus, kuriems rūpi istorinė Vilniaus dvasia, atsibusti iš snaudulio.

Baigiamuosiuose knygų skyriuose Samalavičius aptaria, kokie bruožai Lietuvos architektūrą daro išskirtine. Neabejotina, kad tai gotika ir barokas, stipri italų architektūros įtaka. Šalia kitų dalykų nagrinėja bažnyčių interjeruose esančių skulptūrų simbolinį vaidmenį, o šių įžvalgų kulminacija – paskutiniame knygos skyriuje aptariamos proporcijos ir jų sandara, itin svarbi viešųjų statinių suvokimui.

Išsilavinusi ir šiems klausimams neabejinga auditorija tikrai įvertins šios knygos naudą, ypač todėl, kad ją parašė ne architektas, bet plataus akiračio intelektualas, apimtas nerimo dėl savo gimtojo miesto ateities. Tiek Lietuvos, tiek ir kitų šalių architektams būtinai reikia mąstytojų, gebančių priminti štai tokias itin svarbias išvadas:

Pirma, architektūra, tapusi išimtinai asmeninės (privačios) architektų raiškos tarnaitė, pataikaujanti vartotojų visuomenei, niekada negalės sukurti nieko, kas atlieptų konkrečios vietos dvasią.

Antra, prieštarigiausių architektūros sankaujų, atsirandančių, nekreipiant dėmesio į urbanistines tipologijas, – gatves, aikštes, kvartalus – pateisinimas, neva tai daroma pliuralizmo labui, yra apgailėtinas chaotiškų estetinių varžybų rezultatas.

Trečia, racionaliai apgalvoti bendri sutarimai iš tikrųjų galėtų pagelbėti, puoselėjant vietos dvasią. Tereikia atidžiau pažvelgti į turtingą architektūrą,

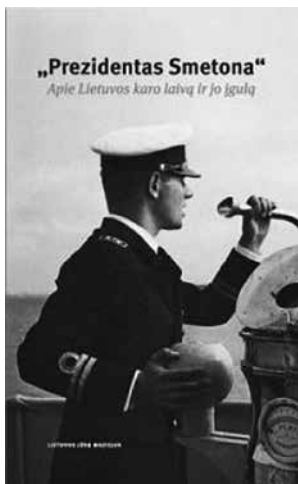
Šv. Jonų bažnyčia

kurią dažniausiai vadiname istorine. Tokia architektūra yra istorinė ne dėl savo amžiaus, bet dėl tam tikrų savybių, kurios yra itin vertingos, nes išlaikė proto egzaminą – racionalus protas tas savybes apmąstė ir nuosekliai jomis rėmėsi. Architektūros tradicija ne tik paveldima, ją atgaivina ir tobulina racionalūs protai. ■

Ši JAV Notre Dame universiteto architektūros profesoriaus recenzija anglų kalba paskelbta žurnale *Lituanus*. 2020, nr. 2. 66 tomas.

Vilniaus rotušės aikštė

ILGAS KELIAS IKI TAPSMO JŪRINE TAUTA

Šviesaus atminimo Romaldas Adomavičius (1955–2019) buvo vienas iš tų nedaugelio Lietuvos mokslininkų, kurie produktyviai veikė tiek teorijos, tiek praktikos lygmeniu. Jūrų muziejaus darbštusis kapitonas gilinosi į Lietuvos laivininkystės istoriją, bandė sudominti ja kitus. Apgailestaudamas kantriai aiškino, kad vis dar netapome jūrine tauta, nors gyvename jūrinėje valstybėje. Rodydamas asmeninį pavyzdį, atkakliai dirbo – rašė knygas apie Lietuvos jūrų laivyną, jo kapitonus, buvo LRT rengtos Nacionalinės ekspedicijos dalyvis, skatino jūrinės tematikos diskusijas, statė istorinius laivus, skirtus edukacijai.

Man, šios recenzijos autoriui, teko garbė pažinti kapitoną Adomavičių ir mokytis iš jo. Prieš keletą metų, kai rengiau knygą „Nemunas Lietuvos gyvenime 1918–1990 metais“, Adomavičius, Jūrų muziejuje pakvietęs mane į nedidelį savo kabinetą, pro kurio langą matyti Klaipėdos uosto kanalas, mielai konsultavo, teikė pasiūlymus. Prieš metus dalyvavo ir diskusijoje, surenkoje per knygos apie Nemuną pristatymą Klaipėdos skaitytojams.

Deja, savo studijos apie vienintelį tarpukariu Lietuvos karo laivą *Prezidentas Smetona* Adomavičius nespėjo baigti, nes jo gyvybę, nelemtai susiklosčius aplinkybėms, pasiglemžė marių bangos. Vis dėlto knyga pasirodė, nes tėčio pradėtą darbą sėkmingai tęsė sūnus Romualdas.

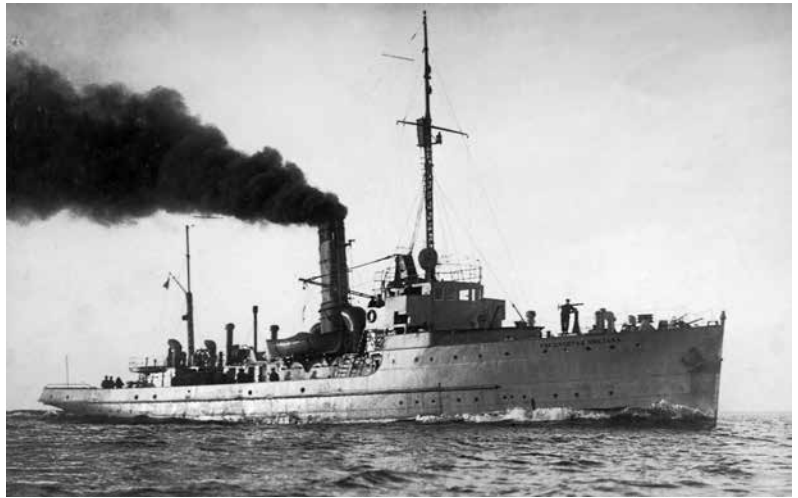
Leidinyje „Prezidentas Smetona. Apie Lietuvos karo laivą ir jo įgulą“ pasiekė skaitytojus 2019-ųjų pabaigoje, minint jubiliejinį pirmojo Lietuvos Prezidento metus. Adomavičius pasakojo apie Antano Smetonos vardu pavadintą laivą, priklausiusį Lietuvos kariuomenei, apie jame tarnavusius jūreivius, aptarė kuklias šalies karines jūrų pajėgas. Be Romaldo Adomavičiaus parašytų mokslinių straipsnių apie pirmąjį ir vienintelį tarpukario Lietuvos karo laivą *Prezidentas Smetona* („Mokomas karo laivas *Prezidentas Smetona* Šventojoje 1939–1940 metais“, „Lietuvos sienų sargyboje: *Prezidentas Smetona* 1927–1932 m.“) bei keletu kitų autorių knygų (Gintautas Surgailis. „Lietuvos karinis laivynas 1935–1940“. Vilnius. 2003, „Lietuvos kariuomenės karinės jūrų pajėgos“. Red. Audrius Vitkauskas. Vilnius. 2012, „Karinės jūrų pajėgos“. Rengėjai: Ramūnas Kažerskas, Antanas Brencius, Audrius Vitkauskas. Vilnius. 2016) ši tema giliau netyrinėta. Tėvo ir sūnaus Adomavičių knyga užpildo kai kurias spragas.

Apie karo laivą *Prezidentas Smetona* pasakojama, pasitelkiant įvairius šaltinius – archyvinius dokumentus, laiškus, atsiminimus, nuotraukas, interviu.

Pirmoje knygos dalyje pateikiama vertinga faktinė medžiaga apie laikotarpį, kai laivas priklausė Pa-

krančių apsaugos tarnybai (1927–1932) ir kai jį perėmė kariuomenės jūrų pajėgos (1935–1940). Skaitytojai supažindinami su 14 laive tarnavusių jūreivių, 11 karininkų ir laivo vadų – Adomo Daugirdo, Antano Kaškelio, Povilo Labanausko biografijomis. Antroje pateikiami laivo įgulos narių atsiminimai, Prano Grigo, Romualdo Bėkštos, Povilo Labanausko laišakai. Trečioje publikuojami įvairūs archyviniai dokumentai, spaudos pranešimai apie karo laivą, tarnybą jame. Daug sužinome apie įgulos narių asmeninę patirtį tarnyboje ir civiliniame gyvenime, apie nuotykius jūroje ir ant kranto.

Karinis laivas „Prezidentas Smetona“ 1935 m.

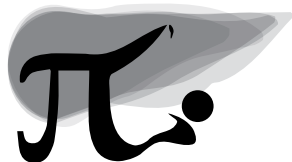
Gausu straipsnių ne tik iš tarpukario Lietuvos laikraščių, bet ir iš išeivijos periodinės spaudos. Ypač vertingas Aloyzo Každailio pokalbis su laivo *Prezidentas Smetona* jūreiviu Pranu Grigu. Sužinome, kaip laivo įgula kovodavo su kontrabandininkais, gabenančiais spiritą iš Gdansko į Lietuvą, kokia buvo techninė laivo parengtis, aptariama jūreivių kasdienybė, jiems dirbant Pakrančių apsaugos tarnyboje... Šios ir kitos detalės leidžia kritiškai įvertinti, kokias klaidas tarpukariu padarė Lietuva, kad jai taip ir nepasisėkė tapti pajėgia jūrine valstybe. Tiesa, atsiminimai visada subjektyvūs, atmintis dažnai apgauna, taigi kai kurie faktai netikslūs. Pavyzdžiui, atidesni skaitytojai pastebės šiek tiek komišką (p. 81) Grigo teiginį, esą, būdamas krovikas Klaipėdos uoste, tarpukariu uždirbdavo apie 2500 Lt – daugiau negu pats Prezidentas.

Knygos skaitytojai ras nemažai detalių, atskleidžiančių Klaipėdos krašto buitį, bylojančių apie didėjančią įtampą regione dėl nacistinės Vokietijos ir Sovietų Sąjungos geopolitinių užmačių Lietuvos atžvilgiu. Didieji pasaulio įvykiai pasakojami, remiantis asmenine žmonių patirtimi. Pavyzdžiui, Povilo Labanausko dramatiškas likimas vertas kino filmo. Labanauskas, vienas iš Lietuvos karo laivyno kūrėjų, tarpukariu karinės laivybos subtilybių mokėsi Italijoje, Prancūzijoje. Nuo 1939 m. buvo laivo *Prezidentas Smetona* vadas, pačią paskutinę aki-

mirką sugebėjęs išplukdyti laivą iš Klaipėdos uosto, prieš jį atplėšiant naciams. Vėliau, 1940 m. vasarą, pabėgo iš sovietų nelaisvės Šventosios uoste, pasiekė Vokietiją, Portugaliją, iš ten – Braziliją, 1941 m. atsidūrė JAV. Tapo žymiu mokslininku inžinieriumi, dalyvavo Manhatano projekte, kai buvo kuriama atominė bomba. Nuo 1951 m. vedė lietuvišką programą *Amerikos balso* radijuje, daugiausia vertėsi žurnalistika, dalyvavo lietuvių visuomeninėje veikloje. Tai tik keletas įdomių faktų, susijusių su Labanausku, panašių istorijų knygoje esama ir daugiau.

Knygoje gausu iliustracijų (70), daugelis skelbiamos pirmą kartą. Šiandien lyg iš fantastikos srities atrodo nuotraukos, kuriose karo laivas *Prezidentas Smetona* nufotografuotas Šventosios uoste (p. 16), tame pačiame, kurio šiandieninė Lietuva per 30 nepriklausomybės metų, deja, taip ir neįstengė pagilinti bent iki nedidelio pramoginio uostelio.

Ši knyga skirta ne tik Lietuvos laivininkystės istorijos mėgėjams, bet visiems, kurie domisi tarpukario Lietuvos, Klaipėdos krašto, išeivijos gyvenimu. Ją perskaičius norisi šiandieninius pasiekimus jūrinėje srityje palyginti su tuo, ką nuveikė Lietuva tarpukariu. Ir, žinoma, nuoširdžiai užduoti sau Romaldo Adomavičiaus keltą klausimą: ar dar ilgą kelią turėsime nueiti, kol iš tikrųjų tapsime jūrine tauta? ■

AUKSO VIDURYS

Visus klientus, be nuovokos klaidžiojančius aplink mano būrimo saloną *Dura necessità*, informavau, kad laikinai užversiu jo duris, nes ištiko *force majeure*, ko negalima kontroliuoti, išvengti, pašalinti, protingai numatyti arba užkirsti tam kelią. Paprasčiau tariant, sklando gandas, kad į Seimą kandidatuos mano mylima kolegė, kitaip tariant, mirtina varžovė, vyriausioji Lietuvos ragana Vilija Lobačiuvienė. Gelbėdama profesijos prestižą, negaliu leisti, kad ši drąsi moteris, nebijanti sudegti ant kaitraus politikos laužo, pralaimėtų rinkimus. Palaidydamą jos iniciatyvą (o *sancta simplicitas!*), svarsčiau, ko griebtis, kad miglota regimybė taptų apčiuopiama realybe arba kaip rasti aukso vidurį tarp šių dviejų baisybių.

Kai kurie reitinginiai kandidatai, kaip matau, be jokių skrupulų taiko iškreiptus rinkiminius metodus. Antai premjeras Skvernelis, piktnaudžiaudamas tarnybine padėtimi, veikiausiai prisiminęs parabolę, kaip kancaras tapo caras (arba kaip bjaurusis ančiukas virto gulbe, o kagėbistas Putinas Raudonasai vieną rytą atsibudo kaip Rusijos Federacijos prezidentas amžinasai), nesivaržydamas suvedžiojo net kaimyną Mateuszą Morawieckį. Na, gal ne tiesiogine prasme, bet vis tiek abejotinu būdu, nes pakvietė susitikti ne sostinėje, kur Lenkijos premjeras lengviau atsikvėptų (*Wilno nasze*), bet ant abiejų valstybių sienos. Kadaisė panašiai pasielgė Rusijos caras Aleksandras, kuris Tilžės sutartį su Napoleonu Bonapartu 1807 m. pasirašė ne Žiemos rūmuose, o pakvietęs pasiplūduriuoti vidur Nemuno. Nekeista, kad netrukus abu imperatoriai susigrūmė mūsų lauke.

Šitokia žiauri istorinė intermedija, žalstiečių laikoma dar žiauresne insinuacija (šmeižikišku prasimanymu, mėginant primesti kaltę visais atžvilgiais dėl nieko nekaltam Vyriausybės vadovui), pusiau uždaryto mano salono prieangiuose sukėlė aršias diskusijas. Atsirado neatsakingai manančių, kad susigrąžinti aistrą į politinį gyvenimą galima ir santykiaujant su pakaitiniais, t. y. koaliciniais partneriais. Ypač kad

mūsiškės ne vien elitinės plaštakės jau nusiplėšė kaukes, sekdamos Tokijo viešnamiuose dirbančių kolegijų pavyzdžiu, esą užsimaskavimas yra nepagarba klientams. Jokio kriminalo čia nėra, – pritarė laisvesnio mąstymo politiniai nukrypėliai, t. y. įvairaus plauko mišrūnai, pametę ideologinę kryptį. Su tuo griežtai nesutiko Prezidento vyriausiasis patarėjas Mačiulis, pareiškęs, kad „artėjančių rinkimų virusas yra stipresnis už koronavirusą“. Vėl teks izoliuotis?! Gal verčiau juos atšaukti? – susimąstė svajonių humoristas Juozapas E., atlikęs naujausius tyrimus senoje savo laboratorijoje. Jo išvada fundamentali: virusą, nesvarbu, ar karūnuotą, ar politinį, galima nušaut sidabrine kulka arba persmeigt šermukšnio kuolu, bet nėra kam tą padaryti, nes visi darbuojamės nuotoliniu būdu.

Vis dėlto gali būti, kad vyriausioji Lietuvos ragana visus virusus užkalbės taip, kad šie noriai perims valstiečių kultūrą, pažaliuos ir sutrumpės – Trumpo ateities prognozėmis, tiesa, netiki net jo ginklanešiai, bet ko tik pasaulyje nebūna! Remkimės gyvais istoriniais pavyzdžiais. Antai Andoros karaliumi net 12 dienų buvo toks Borisas – avantiūristas iš Vilniaus! Įkvepia ir Kim Jong-Uno pavyzdys – kol viso pasaulio spec. tarnybos baigia nususukti sprandus, sukdamos galvas, kur dingio pilvūzas iš Pchenjano, tas 365 dienas per metus, t. y. dieną naktį, žiemą vasarą triūšia, kad šiauriečiai pietiečiams įvartytų kuo daugiau ir kuo didesnės baimės. Žodžiu, spekuliacinės spėlionės apie Kimo saulėlydį – tai gryniausias *vivente rege*, kitaip tariant, bandymas pakeisti diktatorių, šiam dar nenukritus nuo arklio... Kuo tai gresia, ypač puikiai žino mūsų šalis Ramūnas K., kuris, net susiklosčius kebliai situacijai *in flagranti*, t. y. kai sučiumpamas eilinio politinio aferistinio populistinio nusikaltimo vietoje, išdidžiai atrėžia: neteiskite, nes būsite nuteisti! ■

Tiesiai iš politinės laužavietės
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2020. 6 (666)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius, Lithuania

E-mail: info@kulturosbarai.lt

SUMMARIES

Almantas SAMALAVIČIUS. *Collective Trauma of Fear and Rain Dance*. The author reflects on current pandemics, the fear it triggered among population and how this fear is being manipulated for political purposes in Lithuania and beyond (page 2).

Bram LEVEN, Jan OVERWIJK. *We Created this Beast*. *The political ecology of COVID-19*. There is nothing 'natural' about the coronavirus pandemic: global capitalism has created it. Containment measures of social distancing bear the characteristics of a general strike. It can serve as an experiment taking back control over our own time, Bram Leven and Jan Overwijk argue (page 7).

Jean ROBERT. *Autonomy and Heteronomy in Architectural Theory*. Parts I–III. Series of essays by a Swiss architect and researcher who lives in Mexico. The author examines how the notion and issue of domesticity is reflected in contemporary architectural theory and why these insights often don't go beyond modernity. The publication is accompanied with an interview; Jean Robert talks about his work with late philosopher Ivan Illich. To be continued. (page 12).

Eglė MIKULSKAITĖ. *An Essay on Saying Farewell* (page 22).

Vigmantas BUTKUS. *Portrait Image of Šiauliai in Photos by Aleksandras Ostašenkovas*. A seal of Šiauliai city can be observed almost in every photo by Ostašenkovas (page 26).

Kęstutis ŠAPOKA. *Kantian Weekend and MOlympics*. Ideology, images of "resistance" aren't fashionable any longer thus are recycled into hyper-positive commercial logos often with artists' support. One can guess that institutional art of Vilnius and so-called serious culture has become openly populist (page 30).

Gediminas JANKAUSKAS. *Patients of Dr. Kaligari*. An overview of best movies of German expressionists (page 36).

Metamorphosis of Strange Bodies. Linas LIANDZBERGIS is interviewed by Gabrielė ŽAIDYTĖ about principles and functions of his creative work (page 44).

Karel ČAPEK. *White Illness*. Famous Czech writer Karel Čapek (1890–1938) wrote his play *White Illness* in the year 1937. Its associations with the present time is striking. Translated by Linas V. Medelis. Original: Karel Čapek. *BÍLÁ NEMOC*. 1937 (page 49).

Virgilijus ČEPAITIS. *One Third of Life*. *From November 1991 to the present* (page 65).

Valentinas KAZLAUSKAS. *Lithuanian Historical Motifs of Karaliaučius (Königsberg/Kaliningrad)*. A city that is often called a birthplace of Lithuanian literary culture attracts – as we are searching for new footprints of importance for Lithuanian. This dialogue with the city goes on for a hundred years. The author discusses some lesser known facts (page 72).

Astrida PETRAITYTĖ. *Curonian Spit Through the Lenses of Architecture*. Review of a book a Guide to Neringa Architecture („Neringa. *Architektūros gidas*“). 2020 (page 81).

Samir YOUNES. *A book on the Spirit of Place and Its Fate*. Review of a book *Lithuanian Architecture and Urbanism* by Almantas Samalavičius (Newcastle upon Tyne: *Cambridge Scholars*. 2019) (page 89).

Gediminas KASPARAVIČIUS. *A Long Way to Becoming Maritime Nation*. Review of a book *President Smetona*. About Lithuanian Military Ship and Its Crew by Romaldas and Romualdas Adomavičiai (page 91).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Aurea mediocritas*. Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 93).

**Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):**

Karl SCHLÖGEL

This mess of troubled times (En) (Lt)

The processes set in motion by the disintegration of the socialist economy in eastern Europe eluded all analytical frameworks. It was a time of 'wild thinking', in which received ideas were reconsidered and values re-assessed. We are still living through this troubled era, writes the historian of the Soviet Union Karl Schlögel.

Joshua FARLEY, Almantas SAMALAVIČIUS

Where now for economics? A conversation with ecological economist Professor Joshua Farley (En) (Lt)

Maths-based economics seems to be stuck in something of a rut. Almantas Samalavičius, editor of Eurozine partner journal 'Kultūros barai', spoke to Professor Joshua Farley, an ecological economist at the University of Vermont (UVM), about the failure of mainstream economic thinking to explain economic reality, and why the dominant discourse nevertheless remains so powerful in academia.

Diana GEORGESCU

The Romanians are coming! Emerging divisions and enduring misperceptions in contemporary Europe (En) (Lt)

Following changes to UK immigration law in 2014, the documentary 'The Romanians are Coming' promised the truth behind the headlines. Diana Georgescu finds a more troubling picture of Romanians, tied up with longstanding prejudices applied to eastern Europeans generally and Romani people in particular.

Aleida ASSMANN

Go East! (En) (Lt)

Stephen Holmes and Ivan Krastev argue that illiberal politics in central and eastern Europe should be understood primarily as a reaction to the 'imperative to imitate' the West after 1989. But to downplay the ideological substance of the new authoritarianism is reckless in the current situation, responds Aleida Assmann. Recalling the contribution of eastern European dissidents to Europe's culture of human rights offers a corrective to the damaging myth of the 'victorious West'.

Håkan FORSELL

Cracks in the future. On 1989 and historical time (En) (Lt)

The anachronistic appearance of the post-communist world fascinated westerners visiting eastern Europe after '89. As Håkan Forsell puts it, the East offered the image of a 'future that would never happen'. Four decades of totalitarianism were rapidly forgotten by the seekers of 'true Europe'.

Samuel ABRAHÁM

Intellectual paths in central Europe. An idealistic Havel, a cynical Orbán, and a compassionate Walter (En) (Lt) (Cy)

How can intellectuals of central Europe maintain their moral principles and independence, yet support democracy, in an age when the region is again traversing a rocky road paved with nationalism and populism?

Richard SAKWA

Back to Cold War and beyond (En) (Lt)

Instead of overcoming the division of East and West after 1989, the West embarked on a programme of expansion and Russia began to create an alternative world order. Yet as economic power shifts from the Atlantic to the Pacific basin, this is just one aspect of the current clash of world orders.

Jan ZIELONKA

The mythology of the East-West divide (En) (Lt)

With the fall of the Berlin Wall, the unification of Germany, and the EU's enlargement, the East-West divide has lost its meaning. Moreover, post-communist countries have been more vigilant in keeping their accounts in order than many of their western European partners. So why not put the ghosts of communism to rest and build a united Europe?

SRTR fondas 2020 m. *Kultūros barų* projektui „Kultūros raidos kryptys ir komunikacijos slenksčiai“ skyrė 23 000 eurų, o projektui „Nepriklausomybė kultūros veidrodyje“ – 24 000 eurų

SRTR fondas remia rubrikas:

Problemos ir idėjos, Rūpesčiai ir lūkesčiai,
Kūryba ir kūrėjai, Apie knygas

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešojo erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

EUROZINE

Geriausi straipsniai iš visos Europos

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Tiražas 2300 egz.

Kaina – 1,45 Eur

Aleksandras OSTAŠENKOVAS. Algimantas Miltenis. 1980

Aleksandras OSTAŠENKOVAS. Ona Norkienė. 1979

Aleksandras OSTAŠENKOVAS. Kino režisierius Almantas Grikevičius su aktorium Aleksandru Kaldanovskiu. 1980. Iš fotoalbumo „Atminties veškeliai“

Apie fotografiją skaitykite p. 25

Kaina – 1,45 Eur
KULTŪROS BĀRAI 2020. Nr. 6 (666), (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009